

הרב עידוא אלבה

עוגיות פפושדו, מצת ביצים ומצה עם פרי הוספות ומכתבים

בגליון האוצר כז כתבתי מאמר השלמה לספר שכתבתי 'מצה עשירה'*, ובו הבהרתי בתמצית את הבעיות ואת הדברים שהתחדשו לי בזה. קיבלתי כמה תגובות, וראיתי דברים נוספים שאתייחס כאן אליהן.

א.

עוגיות פפושדו ו'עך חצות' של עלית

כידוע בעוגיות פפושדו וגטניו יש חומרי התפחה. אך מה שלא היה ידוע כמעט לכל מי שכתב על הנושא הוא שחומרים אלו נוצרים ממים. טענתי במאמר שכיון שהראשל"צ הרב עובדיה יוסף לא ידע על דבר זה, ובלי קשר לזה הוא כתב לאסור לתת מלח בעיסה, מסתבר שהיה מורה לאיסור אילו יודע שהם נוצרים ממים, כפי שאנו רואים שהוא אסר לתת מלח לעיסה, שכן לפי האמת שחומר זה נוצר ממים הוא לפחות כמלח, ולמעשה גם גרוע ממלח כי למלח אין תכונה של מחמיץ כמו מים.

על ענין זה קיבלתי תגובות שונות משני רבנים האוחזים בכל עוזו בשיטת הגרע".

אפתח בדברי נותן הכשרות, הרב אברהם יוסף.

בנוסף לשיחה עם הרב אברהם יוסף לפני כתיבת המאמר הקודם, שתמציתה הובאה בהערה ח במאמר, רציתי להבהיר את המציאות ואת עמדתו יותר. לפיכך שאלתי על כך שוב את הרב אברהם יוסף בשידור ברדיו קול חי ביום שישי ו' ניסן (אפשר לשמוע את הדברים בארכיון השיעורים), וגם דיברתי איתו עוד בענין זה בח' ניסן תשע"ט בשיחת טלפון, ולהלן אביא את דבריו.

מדברי הרב אברהם יוסף עולה שוב, כפי שכתבתי בהערה ח, שהוא אינו מפקפק כלל בכך שאם החומר הוא ממים יש כאן בעיה, ולפחות לכתחילה אין להכניסו לעיסה. אולם, טענתו היא שהכל טעות במציאות, ד"ר ליכט אינו צודק, המציאות היום שונה ממה שכתבו באנציקלופדיות, והחומרים האלו אינם עשויים כלל וכלל ממים.

אך יש לשים לב שלא מדובר כאן על מציאות שהרב אברהם יוסף ראה בעצמו, אלא לפי הדברים שהוא אומר בעצמו כל דבריו מבוססים על שמועה בעלמא. הרב אמר שחומרי ההתפחה אינם באים מאיזה מפעל בפיקוח מיוחד, אלא במפעל רגיל וסטנדרטי למשפרי מזון באיטליה, שהוא זה שמספק את החומרים הללו לפפושדו כל השנה. הרב יוסף אמר שהוא דיבר עם

(* תודתי לרב רועי זק והרב אריאל דוד שהפנו אותי למקורות נוספים הנמצאים ברשת בענינים אלו. אתקן כאן שתי טעויות מהמאמר בגליון כז. את הספר שכתבתי על זה 'מצה עשירה' אפשר להשיג בכתובת של המכון לרבני ישובים marabanim@gmail.com. במאמר ציינתי בטעות שהתכתבתי בזה עם הרב כ"ץ באתר כושרות. ועתה התברר לי שההתכתבות היתה עם הרב יצחק דביר.

מומחה מהמפעל באיטליה, ולמעשה מתברר שהוא התיר להשתמש באותם חומרי ההתפחה של כל השנה גם עבור מצה עשירה, אך ורק על סמך מה שהבין מאותה שיחה. לדבריו, מה ששמע מהמומחה הוא שהיום כל משפרי המזון לא נעשים במים, ועושים זאת כדי שישתמרו טוב יותר. כל החומרים האלו עשויים ממחצבים שלכל היותר שוטפים אותם מלכלוך במים. הרב אברהם יוסף הוסיף ואמר בשידור ברדיו כעין סיוע לקביעה שהיום הכל עשוי ממחצבים, ממה שראו עיניו בארץ, שהיום גם המלח הוא ממחצבים. הרב אמר שכך ראה בעצמו במפעלי ים המלח, ובודאי גם בעתלית עושים כך. הוא הוסיף והבהיר שאמנם לדעתו, גם אם חומרי ההתפחה ומשמרי הטעם היו פעם בתוך הים לא היינו מתחשבים בזה, כי עכ"פ עכשיו הם סלעים בעלמא, ואע"פ שהפוסקים בסי' תנט החמירו במלח, זה רק משום שבעבר בדרך כלל הוא היה מיוצר במים. ע"כ תוכן דבריו שאת עיקרן אפשר לשומעם ברדיו, והשלמתי כאן קצת ממה שאמר לי עוד פרטים בשיחת הטלפון.

אמרתי את הדברים האלו לד"ר אליהו ליכט, וכך כתב לי בתגובה:

בייצור אמוניום קרבונט או בי קרבונט יש צורך באטומים של מולקולות המים כדי ליצור את החומר המבוקש. אמוניה ופחמן דו חמצני יבשים אינם יכולים ליצור קרבונט או ביקרבונט ללא השתתפות מים.

לבקשתכם מצ"ב קטע מתורגם מערך "אמוניום קרבונט" בויקפדיה באנגלית:

"ייצור: אמוניום קרבונט מיוצר ע"י צירוף פחמן דו חמצני ותמיסה מימית של אמוניה. כ 8000 טון יוצרו בדרך זו נכון ל 1997.

פירוק: אמוניום קרבונט יכול להתפרק ספונטנית. בשלב ראשון לאמוניום ביקרבונט ואמוניה. בשלב שני לפחמן דו חמצני, מים ומולקולה נוספת של אמוניה'.

באשר למלח: אין זה ענין של היום או אתמול. כל השנים וגם היום יש מלח המיוצר ע"י אידוי מי ים, ויש מלח הנחצב ממרבצי מלח ביבשה - כמו למשל בהר סדום, הבנוי כמעט כולו ממלח. על כל פנים - בניגוד לקרבונטים וביקרבונטים - גם מלח המופק ממי ים הוא תרכובת "עצמאית", שאינה נוצרת במים אלא רק מומסת בהם.

יש בשוק העולמי מלח שמקורו מחציבה יבשתית, אבל אי אפשר להתעלם מכך שחלק חשוב מייצור המלח בעולם ובישראל הוא מאידוי מי ים. גם כשמקור המלח הוא מאידוי מי ים - האיסוף שלו נעשה ברוב המקרים כחומר יבש. כלומר: את מי הים מעבירים ל"בריכות אידוי", מנתקים את המגע בין הים לבריכה וממתנינים עד שכל המים שבבריכה יתאדו ע"י חום השמש, ואז אוספים את החומר היבש שנשאר בבריכה לאחר אידוי המים - שהוא המלח. כמובן שמלח זה אינו נקי, ויש צורך בתהליכי ניקוי הכוללים המסה מחדש במים מתוקים, ואידוי חלק מהם כך שחלק מהמלח ישקע - והמשקע הוא נקי יותר. זה מה שעושים בעתלית - שם אין שום מרבצי מלח יבשתיים, וזה מה שעושים גם באילת, ואף במפעלי ים המלח (שם יש בעיית ניקוי קשה יותר, משום שמי ים המלח מכילים גם אחוזים גבוהים של מלחים אחרים שאינם "מלח בישול"). בים המלח קיימים כיום כביכול "מרבצים" של מלחים שלא במסגרת בריכות האידוי, אבל מקורם של אלו גם הוא במי ים המלח, שכל חלקו הדרומי

(מה"לשון" דרומה) התייבש עקב השאיבה המוגברת ורבת השנים ממנו לברכות האידוי (גם ע"י מפעלי ים המלח שלנו וגם ע"י אלו הירדניים).

בויקיפדיה קיים ערך 'מלח בישול', ובו סעיף בשם 'הפקה', שם יש תיאור די מפורט של המקורות היבשתיים ושל השיטות השונות המבוססות על אידוי מי ים או מים מלוחים אחרים. כמו כן קיים שם גם ערך 'תעשיות המלח לישראל', וערך 'מפעלי ים המלח', שגם בהם יש תיאורים מפורטים של בריכות האידוי וכו'.

והנה מי ששמע את הרב אברהם יוסף ברדיו בלבד היה יכול לחשוב שהשואל מעלה ספיקות משום שאינו נמצא בשטח, כשלעומתו הרב אברהם יוסף, שהוא המשגיח, מבהיר שאין כלל ספק, כי הוא מכיר את המציאות בשטח. אך כבר הזכרתי במאמר שהמציאות אינה כך, לכן שוחחתי עם הרב מיד אחר כך להשלמת הפרטים ובקשתי את תגובת ד"ר ליכט בכתב עם מקורות כדי שאוכל להעלות את הדברים על הכתב ויהיה הדבר ברור במה נקודת המחלוקת. כפי שכתבתי כאן הרב אברהם יוסף הבהיר לי בשיחת הטלפון שהוא לא מדבר מתוך ראיית המציאות במפעל שמייצר את חומרי ההתפחה אלא הוא ניזון משמועה בעלמא, בעוד שדברי ד"ר ליכט הם דברים מפורסמים וידועים על המציאות בימינו, וכפי שציין שכך כתוב באנציקלופדיה. לענ"ד אחר בקשת המחילה, ככל הנראה הרב יוסף לא הבין מה ששמע מהמומחה. מכל מקום האמת היא שחומר זה נעשה ממים, כי אין דרך להכין אמוניום ביקרובנט בלי מולקולה של מים, וגם משפרי טעם אחרים מיוצרים במים ולא ממחצבים (וענין זה נפק"מ למוצרים בהם כן מכניסים חומרי טעם כפי שאציין לקמן שכך עושים ב'עד חצות' של עלית).

העיקרון ההלכתי הוא שכאן אנו עוסקים בחומר שהוא יותר חמור ממלח, והרבה יותר דומה למים מאשר מלח. מלח כלל לא נוצר ממים, יש מרבצי מלח יבשים שלא נוצרו מהמים, וגם תכונת המלח אינה להחמיץ כמים, ובכל זאת מצינו בחז"ל שעשאוהו כמים לכמה עניינים, אולי משום שהוא מקום גידולו הטבעי ונראה כאילו נוצר ממים, והוא מתמוסס במים (אמנם, לענין מקוה מסתבר שהוא יועיל רק כשנלקח ממקום שהיו בו מים).

לעומת זאת, חומר ההתפחה הוא מוצר שנצרך למים כדי שייווצר. הוא משקע הנוצר במים, ומתמוסס במים, ויוצר מים. לכן, אם במלח פסק הגרע"י (יביע אומר ח"ט סי' מג) שיש להחמיר, כל שכן בוודאי ובוודאי שיש להחמיר ולדון את החומר הזה כמים.

פניתי גם לרב שמואל אליהו, שבעקבות דברי עשה סירטון שמבהיר דבר זה, ואני מעורר שוב לכל מי שיש כח בידו שיפנה בבקשה לרבנות הראשית ולרבנים המתירים שיבדקו את הענין, אם האמת היא כפי שכתב ד"ר ליכט וכפי שכתוב באנציקלופדיה, וכפי שיאמר כל מומחה. זו בדיקה פשוטה בתכלית שנקל לעשותה.

תשובה אחרת קיבלתי מהרב שמעון ללוש, שכתב קונטרס על מצה עשירה (נשמע קולם ח"ב סי' א-ב). את הדברים שהשיב לי בזה אפשר לראות באתר מורשת מרן כתשובה לשאלתי בענין מכ"ד ניסן תשע"ט (אפשר למצוא זאת כשעושים חיפוש באתר לפי המילה פפושדו), וזה תמצית הדברים שהשיב לי בתחילה:

א. החשש מחמת המים אינו חדש, כי הגרע"י התיר לאחר שכבר ראה את הטענה שנוצר מיעוט מים, ומתשובת הגרע"י מוכח שהוא קיבל את דברי הרבנים שכתבו שאין לחוש מצד זה.

ב. בקונטרס (עמ' יד) כתבתי שאין לחוש למים שנוצרים בפעולת האמוניות גם מפני שהם מיעוטא דמיעוטא. והוספתי דאפשר שאף האוסרים מיעוטא דמיעוטא יודו להתיר בנידון דידן כיון שלפי דברי הכימאים במים היוצאים יש חמיצות המעכבת את פעולת ההחמצה.

ג. אין להשוות דין זה למה שהחמיר הרב עובדיה יוסף במלח לכתחילה, כי יש שתי סיבות להחמיר במלח יותר מאשר בחומר המתפח. האחת היא שבמלח י"א שהוא כרותח, והשניה, שבמלח היה מנהג להחמיר לא לשים אותו בעיסה שנילושה במים. וכמבואר בתשובת הגרע"י ס' מג אותיות ב-ג. טעמים אלו לא קיימים בחומר ההתפחה.

אך לענ"ד אין דבריו מספיקים:

א. יש לחלק בין החשש שדנו בו מחמת המים המועטים הנוצרים, לבין החשש שלא דנו בו-שחומר זה עצמו נוצר ממים. הגרע"י מעולם לא דן בסברה לאסור משום שחומר זה עצמו נוצר ממים, והסיבה שהוא לא דן בזה ברורה, והיא שהגרע"י לא ידע על דבר זה. זה לא כתוב בבנין אב ובשמע שלמה, וכשם שהם לא ידעו עליה כך הוא לא ידע. לכן יש להתבונן האם הנימוקים שכתבו המתירים למה אין לחוש למים שנוצרים מהחומר מספיקים גם כדי לא לחשוש לזה שהחומר נוצר ממים.

ב. על החשש מחמת המים שנוצרים כתב הרב עמאר (עמ' סה) שמלבד זה שהמים מועטים יש להקל משום "דכל מי פירות כשיפרקו אותם ימצא בהם אחוז מסויים של מים וחז"ל התירו ללוש בהם, וגם חומר זה עשוי בסיבי דגנים ומים היוצאים מהם מי פירות הן". נימוק זה כמובן אינו מספיק כשאנו באים לדון בחשש מחמת שחומר זה עצמו נוצר ממים, שהרי כאן אנו דנים בזה שלפי האמת חומר זה אינו מסיבי דגנים אלא הוא עשוי ממים רגילים.

ג. תשובה נוספת לחשש זה, שלא כתבה הרב עמאר (ומדברי הרב בורשטיין אפשר להבין שכך שמע, מהרב עובדיה כפי שצינתי במאמר שבגליון כז), היא שאין אנו רואים את המים שנוצרים כעומדים בפני עצמם, ומים כאלו לא יחשבו מים, אך כמובן שגם נימוק זה אינו שייך לנידון דידן.

ד. תשובה נוספת לחשש זה שכתב הרב אברהם יוסף היא שהמים נוצרים רק בתנור, אך כמובן שגם נימוק זה אינו שייך לנידון דידן (וגם אינו נכון במציאות, כדלקמן).

ה. הרב בקשי דורון והרב עמאר כתבו שיש להקל בחשש שיש מחמת המים שנוצרים גם מצד זה שהכמות מועטת, ודימו זאת למה שמקילים במלח שכמותו מועטת. נימוק זה אמנם שייך לאומרו גם בחשש שבו אנו דנים, אך נראה פשוט שדבר זה לכשעצמו אינו מספיק. קודם כל משום שמרן הרב עובדיה לא סמך על זה להתיר לכתחילה אלא רק בדיעבד, כמבואר בדבריו ס' מג סעיף א, דחזינן שם שמצד החשש שמלח הוא כמים כתב להקל אך ורק בנימוק של צירופי ספק ספיקא, שאינם מספיקים להיתר של לכתחילה, ואינו כותב שם הכרעה של לכתחילה. אמנם, יש במלח צדדים נוספים לאסור לכתחילה, מחשש שהוא מחמם, ומחמת המנהג שלא להכניס מלח לעיסה שנילושה במים, אך בסופו של דבר, מתוך דברי הגרע"י ברור שגם מצד

החשש שמלח הוא כמים אין להתיר לכתחילה, כי עכ"פ יש ראשונים שאסרו בזה. הריטב"א בפסחים לט ע"ב כתב שהפירוש ממנו עולה לאסור בזה הוא העיקר. גם הביאור הלכה (סי' תסג ד"ה משמן) שפסק שלכתחילה יש לאסור, לא כתב כך מצד החשש לחימום או למנהג, אלא מחמת דברי הריטב"א.

ו. לפי הצד שמלח דינו כמים הכא גרע הרבה ממלח, כי שם נומק מה שבכל זאת מתירים לא רק מפני שהוא מועט אלא בכך שנשתנתה צורתו, וכמבואר בר"ן. הרב עמאר (עמ' סה) כתב לגבי המים שבפירות שנשתנתה צורתם הביולוגית, וכן לגבי מלח מסתבר שכוונת הפוסקים לגבי מלח היא לשינוי הצורה המהותית ממים, ובאמת מלח ראוי להיחשב כדבר שונה ממים, כי אין למלח תכונה שהוא מחמיץ. אבל חומר התפחה זה שאנו דנים בו רק נראה חזותית כמלח, בעוד שתכונתו היא כמים כי אין בו תכונה כלשהיא מונעת חימוץ.

ז. מה שכתב הרב ללוש שבמציאות יש במים ובחומר זה תכונה מעכבת חימוץ מנוגד לדברים מפורסמים. כבר הראיתי שבויקיפדיה כתבו שהוא מורכב ממים, גז אמוניה, וגז דו תחמוצת הפחמן, ומשמע להדיא שאין בו שום דבר אחר. החומר הזה גם חוזר ומתפרק אך ורק לאותם שלושת החומרים, כפי שכתב ד"ר ליכט (כמוכא בספרי מצה עשירה עמ' 282). הרב ללוש מפנה למה שכתב בקונטרס בספר נשמע קולם ח"ב עמ' יד אך שם מובא אך ורק שהרב בוארון הוא שהעלה השערה "דמכיון שמקור המים האלו מהחומר הכימי מסתמא יש להם חמיצות רבה", זו השערה לא נכונה, ובכל מקרה לא מדובר כאן על חוות דעת של מומחה.

ח. בקונטרס שכתב הרב ללוש חוזר ונשנה הענין הזה שמה שכתב הגרע"י נחשב לדברי המומחים, כשלענ"ד המציאות אינה כך כלל וכלל. ואביא עוד דוגמאות. בעמ' יב כתב על התפיחה שעל ידי חומר התפחה "כבר ביארו המתירים על פי המקורות, דלא דמי (התפחה זו) אלא לעיסת אורז שתפחה, דטעמא דליכא בהו משום חמץ משום שאינו אלא ניפוח. על פי הכימאים המומחים אין (בהתפחות האלו) את השינוי בהרכב הפנימי של הקמח, דהיינו שהעמילן שבקמח אינו נהפך לסוכרים שיהפכו הגזים על ידי השמרים, אלא רק יש גזים חיצוניים מחומר ההתפחה, דנעצרים על ידי דביקות העיסה, שזהו ניפוח חיצוני, בדיוק כמו שנעשה במי פירות בלבד, שגם אז הרטיבות יוצרת דביקות וגורמת ניפוח".

דבריו אלו מיוסדים על מה שכתב הגרע"י ביביע אומר (ח"ט סי' מב), לאחר שכתב שהמומחים הסבירו שחומר ההתפחה עושה רק פעולה חיצונית, והוסיף הרב עובדיה שחימוץ של חומר התפחה "אין לו שייכות לחימוץ, שאין התפחה לבדה סימן לחימוץ, וכמ"ש הרמב"ם (הל' חמץ ה, ב): מי פירות בלי מים אין באים לידי חימוץ שאפילו הניח הבצק כל היום ושהה עד שנתפח הבצק, מותר באכילה, שאין מי פירות מחמיצים אלא מסריחים". הרי שדימה חימוץ של חומר התפחה לחימוץ של מי פירות, ומזה למד הרב ללוש שחימוץ של מי פירות הוא חיצוני ומוסיף שגם החימוץ של עיסת אורז הוא כזה ומייחס את כל הדברים אלו למה שאומרים המומחים, כי הרב עובדיה כתב זאת לאחר הבאת דברי המומחים על חומר ההתפחה.

אך לענ"ד פשוט שבפועל אין זו המציאות, גם בעיסת אורז שתופחת, וגם באופן של חמשת מיני דגן שהותפחו במי פירות, נעשית התפיחה על ידי תסיסה כהלית שנעצרת בחלבון הדגן,

כפי שהבאתי בספרי עמ' 275 את דברי ד"ר מונק על אורז, ובעמ' 278 את הסברו של ד"ר ליכט על כל תהליך חימוץ שיש בו פעולה של שמרים, ובכלל זה חימוץ שעל ידי מי פירות. ברור מדבריהם שהתפיחה של מי הפירות ושל אורז אינה חימוץ חיצוני כהתפחה של חומר התפחה.

ט. ועוד כתב שם הרב ללוש (עמ' ג) שמדברי המומחים עולה "דאף שחומר ההתפחה מפחית את החומציות שבמי פירות, מכל מקום אין בזה כדי לגרום לאנזימים שבקמח לפעול את פעולתם בעמילן שבקמח על ידי המי פירות, שלפעולת האנזימים בעמילן צריך דוקא מים, ואפילו מעט". גם כאן דבריו בנויים על הסברו של הגרע"י שם על יסוד דברי האור שמח, אך הם אינם מתאימים כלל למציאות. כיצד יסביר הרב את העובדה שראינו במי אבטיח ומלפפון שההחמצה על ידם נעשית בדיוק כמו במים, כמובא בספרי עמ' 289. אלא ודאי שאין זה נכון שהמים צריכים לעמוד לבד כדי שתתחיל פעולת האנזימים. במי פירות יש מים שפועלים על העיסה כמו מים רגילים, אלא שבהרבה מי פירות יש כנגד זה חומציות שמעכבת את הפעולה, אך יש גם מי פירות שבהם האנזימים יכולים להתחיל לפעול עם מי הפירות בדיוק כמו עם מים העומדים לבד, וכפי שראינו במי אבטיח ומלפפון שהחמצה שלהם היא כמו במים בלבד.

הרב מרדכי אליהו כתב לאסור מחמת החשש שחומרי ההתפחה יוצרים מים, כמובא בהסכמתו לספרי מצה עשירה. וגם בענין זה לענ"ד יש כאן טעות במציאות של המתירים, כפי שצינתי לעיל הרב אברהם יוסף אמר שאין לחוש לדבר זה כי יצירת המים נעשית אך ורק בתוך התנור, ואמר לי שבכלל אין סרט נע חם שנכנס לתוך התנור, וכך כתבו בכמה תשובות העוסקות בזה שהחומר מתפרק רק בתנור. אך אני אמרתי לרב יוסף באותה שיחת טלפון מה שראיתי בעצמי במפעל, עם חברי ר' אורי שמריה, שהעוגיות מונחות על סרט נע באורך של כ 3 מטר הנכנס לתנור כשהסרט הזה הוא בודאי בחום של 60 מעלות, כך שלכו"ע הן מתחממות לחום שבו נוצרים מים לפני ההכנסה לתנור. ועוד, שגם בלי חום החומצה פועלת שיווצרו מים מחומרי ההתפחה. הרב אברהם יוסף השיב לי שעכ"פ זה זמן קצר ולא חוששים לזה. אך הלא מצד השהיה עם החמצה של הפרי והקמח בודאי אין זה זמן קצר. מהזמן שמתחילים ללוש עד התנור יש זמן רב, מה גם שבכלל לא מנקים כל היום. גם אם נאמר שעכ"פ בלא חום ההשפעה היא קטנה, הרי בפועל החום גורם לפירוק לפני ההכנסה לתנור ואין נפקא מינה בכך שהזמן קצר. הם מונחים על הסרט הנע החם למשך כדקה עד שנכנסים לתנור, וזה זמן מספיק כדי שיווצרו בעיסה מים לפני ההכנסה לתנור. השו"ע (תסב, ב) פסק שאסור ללוש במי פירות עם מים אפילו אם עד הכניסה לתנור תהיה רק דקה.

אחר הדברים האלה שב הרב ללוש וכתב לי תשובה אחרת באורך וזה לשונו:

אני מבין כעת יותר את עיקר טענתו, חזק וברור!

וכעת לקחתי מועד לעיין בדבריו החשובים הנכתבים בדקדוק ועיון רב, אולם למעשה עדיין אני סבור בעניותי, שאין במידע זה כדי לשנות את עמדת ההלכה לגבי פסח, ואבאר שיחתי בס"ד:

הנה כל חומר שנוצר בתהליך יצור כימי, שפעולתו לאחר מכן נעשית אף היא תהליך כימי, הרי הוא מתחיל מפירוק והרכבה ראשוניים ביסודות הבריא, כמבואר בדברי הכימאים בלשונות ההגדרתיות משלהם. אולם לענין השלכות הלכתיות התלויות בתרכובת מוצר מדף שעליו דנים, אין באותם מרכיבי יסוד ראשוניים כימיים כדי להחשיב את המוצר מדף כמכיל את אותם מרכיבים.

ותדע, שהרי כתב הרמב"ם בפ"ד מהלכות יסודי התורה ה"א, בזה"ל: "ארבעה גופים הללו שהם אש ורוח ומים וארץ הם יסודות כל הנבראים למטה מן הרקיע. וכל שיהיה מאדם ומבהמה ועוף ורמש ודג וצמח ומתכת ואבנים טובות ומרגליות ושאר אבני בגן והרים וגושי עפר הכל גלמן מחבר מארבעה יסודות הללו. נמצאו כל הגופים שלמטה מן הרקיע חוץ מארבעה יסודות האלו מחברים מגלם וצורה. וגלם שלהם מחבר מארבעה יסודות האלו. אבל כל אחד מארבעה היסודות אינו מחבר אלא מגלם וצורה בלבד" ע"כ.

נמצא שבכל מי פירות יש מים שביסודם טהורים מיסוד המים, א"כ מהי מצה עשירה המדוברת?

ועל כרחק שיש מידה וגבול מאימתי מחשיבים את המימן היסודי שבמרכיבים, להגדיר את החומר הנוצר מהתרכובת כ"מכיל מים". ולכן אפילו כאשר עברה צורתם הראשונה של חומרים קיימים, יש התייחסות מחודשת לגבי ה"הגדרה" של החומר מאחרי השינוי, ראה לדוגמא בשו"ת יחיה דעת ח"ב (ס"ו ס"ב), והרי זה דבר שקיים בכל תהליך כימי לגבי מרכיבו, כ"ש שמעביר צורתם הראשונה של יסודי התרכובת שמעולם לא קיבלו הגדרה של תוצר. והבן.

ובפרט בהשלכות הלכתיות הנובעות מ'פעולת' המרכיבים ולא רק מ'הגדרתם', שאז גם יש לבחון אם אכן אותם מרכיבי יסוד אכן פועלים את אותה תכונה בעלת ההשלכה ההלכתית.

ותדע לך שכן הוא, שהרי אפילו שמו של יסוד המים המשתתף בתהליך הכימי, אינו נקרא "מים" אלא "מימן", נתון המוכיח בהחלט על מהות אחרת ממה שנקרא "מים", הן מצד ההגדרה, והן ממילא מצד התכונה והפעולה. שבודאי במים יש הרבה יותר מרכיבים מאשר "מימן" כנודע, ומימן לבדו אינו כלום, ורק בתרכובת מתקבלת צורה, וא"כ תלוי מהם יסודי התרכובת ומהי התוצאה שלהם, שיש תרכובת שתביא להגדרה של "מים" ודומיו המביאים לחימוץ, ויש תרכובת שתביא להגדרה של "מי פירות" ודומיו שאין בהם כדי להביא לידי חימוץ, וכמו שלמדנו חז"ל, על אף שבשניהם העיקרי שבמרכיבי היסוד שלהם הוא "מימן".

ולכן גם החשש שהעלה כבודו בענין יסודי החומר הנזכר, אין בהם כדי לשנות את ההתייחסות ההלכתית, וכמבואר (ומסתברא שמחמת כן לא עסקו בזה הפוסקים שכתבו בזה, כי היו יחסית ברורים אצלם יסודות אלו שלא להתחשב ביסודות לכשלעצמם).

וגם מה שהעלה שוב כבודו את החשש הנוסף שכן הובא בפוסקים, לגבי המים הנוצרים אח"כ מהחומר בתוך העיסה, ודחוהו מחמת החמיצות המעורבת בהם, שנדונים כמי פירות, וכבודו כתב כאן לדחותם: שאין בחומר הזה ובמים שנוצרים ממנו דבר שמעכב את החימוץ, ושאלו דברים מפורסמים, והראה שבויקיפדיה כתבו שהוא מורכב ממים, גז אמוניה וגז דו

תחמוצת הפחמן, ומשמע שאין בו שום דבר אחר, והוא גם מתפרק רק לאותם שלושת חומרים כדברי ד"ר ליכט, ולא ראיתי כימאים ופוסקים האומרים דבר אחר. עכת"ד.

הנה במחכ"ת אבל הן הן הדברים, שהרי גז אמוניה וגז דו תחמוצת הפחמן הן הן חומרים "שליילים" ובעלי חומציות, בדיוק הנתונים הקיימים במי פירות, שמעכבים את התעוררות האנזימים שבקמח וממילא את תהליך החימוץ, וכדברי הכימאים. ונמצא שאין זה סותר כלל לדברי דו"ר ליכט, אדרבא מסבירים זה את זה, כי אותם חומרים שאליהם זה מתפרק, הם עצמם מוגדרים בכימיה בתכונות הכימיות שיש בחומציות, שיש בהם לפעול מה שפועלת החומציות.

ושבו, הרי גם בתרכובת של "מי פירות" יש מימן, אלא שמחמת כלל יסודי התרכובת, שיש בהם חומציות וכו', כדברי הכימאים, אין במימן זה כדי לפעול חימוץ. והן הן דברי הרב שמע שלמה, שהמים הבאים מן החומר התפחה הנזכר, אינו אלא לכל היותר כמי פירות.

ולכן למעשה בנידון דידן, אינו דומה כלל למלח הנוצר מן המים. שהמלח נוצר בדרכים שונים של תהליכי אידוי פשוטים של מי מלח מהים וממקומות שונים, ולכן לדעות הראשונים שביארו את ההוא אמינא בגמרא לדון אותם כמים, הוא מפני שהם עצמם כמות שהם בלי שום שינוי, באים ממקור מים, ולא עברו תהליך של שינוי מהותי שישנה את הגדרתם מכאן ולהבא (ואפילו שמם שהוא מהותם לא נשתנה 'בעצם', שכבר קודם נקראו "מי מלח", או "מים מלוחים", וכעת הופרד המלח מן המים ונקרא "מלח"). משא"כ האמוניום ביקרבונט, שכל התהליך הכימי של תרכובת היסודות, שנעשה קודם לגמר הרכבת החומר, אינו משמעותי לענין הגדרת החומר לקרותו על שם מרכיביו היסודיים, וכנ"ל. אלא יש לדון בו מעת גמר השלמתו כחומר, האם כעת הוא מים או לא, וכאן התשובה בהחלט שלמעשה כעת אינו מוגדר כלל כ"מים", אלא כתוצר אבקה כימית שזה עתה נתהוה יצירתו.

זולת אם אכן היו מבארים הכימאים, שמפגש אבקה זו פועל בהיפגשו עם הקמח ומי פירות, את פירוק מרכיבי הקמח עצמו שמתפרקים סוכריו של הקמח לגזים ונתפח העיסה על ידם. וכמו שאכן פועלים המים שבאים עם מי פירות וקמח. אבל הרי אנו יודעים שהכימאים מסבירים באופן ברור שאינו נעשה כדבר הזה כלל, ואין בזה חולק. והסברא בזה כתב הרב שמע שלמה, גם מפני שהם מועטים מאוד, וכדברי רי"כ הראשונים ודעת מרן הש"ע בעיקר דינא, וגם מצד שהם עצמם בטבעם הבא מיסודי הרכבתם, יש בהם חומציות, וממילא אינה נותנת למימן לפעול פעולתו. ונידונים כמי פירות גמורים. (ותדע, שהרי מרן הש"ע התיר אפילו מים שבשעת הבציר שנתבטלו קודם לשישה ביין, שאין שם שינוי מהותי בטבע היצירה, רק גדר "ביטול" גרידא, וק"ו ב"ב של ק"ו בביטול ושינוי המהותי היסודי שנעשה בהליך הכימי.

ונמצא דממ"נ אין חשש. אם מצד "שמו והגדרתו" של החומר, הרי שמוגדר כמוצק ולא כנוזל, כאבקה ולא כמים (בשונה ממלח ששייך להגדרו כמים, שמקורו ממים ולא חל בו שינוי מהותי וכנ"ל, וממילא אף אם אינו פועל חימוץ י"ל מעין לא פלוג, ועוד שבטבעו הוא לח אחר האידוי, אם לא כבומננו עם ההתפתחות, שמייבשים אותו אח"כ באמצעים מחודשים), ואם מצד פעולתו, הרי שאינו

פועל מה שפועלים המים במגע עם הקמח ומי פירות לעניין החימוץ, ושוב אין מקום לחוש בזה.

ואף למטוניה דמר שסבר להחשיב המימן למים, איני רואה סיבה שלא לסמוך על ר"כ הראשונים ע"פ כללי הפסיקה, להתיר משום מיעוט מים, וממלח אין ראיה, דכפי שביארנו גם יש בו עוד טעם שהובא בראשונים דמליח כרותח, וראו בזה צד חומרא, וגם שלא כתב כן מרן הש"ע מן הדין אלא שכך נהגו, ומכיון שהמנהג לחוש לכתחילה בא מחמת דעה של ראשון שחשש לפחות לכתחילה אף שהם מועטים, ונהגו כמותו כמובא בב"י בשם הכל בו, ובש"ע הביא המנהג ואישר אותו כפי כללי המנהגים (דברים המותרים ואחרים נוהגים בהם איסור אין אתה רשאי להתירם בפניהם), אבל ללמוד משם כלל בדין מצה עשירה שאין להקל לכתחילה במיעוטא דמיעוטא של תערובת מים במי פירות, אדרבא, בזה קי"ל בכללי המנהגים, דמאי דנהוג נהוג ומאי דלא נהוג לא נהוג, והוא דלא לוסף עלה, כמ"ש הראשונים בחולין ריש פרק ראשית הגז. ע"ש. ומעתה אין מקום להחמיר בזה אף לכתחילה. וכדין מים שנתבטלו במים שהיו בשעת הבציר שהביא בש"ע ללא כל חשש, ופשוט.

אבל כבר כתבנו שעיקר דעתנו בזה כאמור, שאין במידע שהזכיר כבודו כדי לשנות את עמדת ההלכה לגבי פסח, ממה שביארו לנו רבותינו פוסקי הזמן ועל צבא תהילתם מרן רבנו הגדול זי"ע א בספרו יבי"א שם, וכעת ביארנו העניין באר היטב בס"ד.

וזו תשובתי אליו:

א. החשש שחומר ההתפחה כמים אינו משום שחומר שנוצר ממימן הוא כמים, אלא משום שהחומר נוצר על ידינו ממים גמורים. ככל הידוע לי אין חומר כלשהוא אחר שנוצר ממים על ידינו, שחז"ל אומרים עליו שאינו נחשב מים. אנו מדברים על יצירה ממים ממשית ולא על ענין תיאורטי. לפי הידע של ימינו נראה שמה שמובא גם במקורותינו שכל החומרים הם מארבע יסודות, הוא ענין של יסודות רוחניים ולא התכוונו לומר שכל החומרים הם יצירה ממולקולה של מים, כי לא כל החומרים נוצרים ממולקולות של מים.

ב. השו"ע תסב, ז פסק שמלח נחשב כמים וכלשון הטור והמשנה ברורה הוא "תולדת מים", ומזה אנו למדים שחומר שמציאותו בטבע היא במים נחשב כמים. המלח לא זקוק למים כדי להיווצר, ולכן נראה שהוא נחשב מים רק בגלל שהמים הם המקום הטבעי שבו נמצא המלח. החומר שאנו עוסקים בו אינו דומה לסתם פרי שהשרו אותו במים, הוא זקוק למים כדי להיווצר, ולכן נראה ששייך לומר גם בו שמציאותו בטבע היא במים וממילא הוא נחשב כמים כמו מלח.

ג. בפפושדו משתמשים גם בסודיום קרבונט שיכול להיווצר גם ממחצבים אך בדרך כלל גם הוא נוצר בימינו ממים. בעבר היה ידוע על נתר. אחד ממיני הנתר, הוא הנתרן הפחמתי הקרוב במבנהו לסודה לשתייה. הרמב"ם מגדיר את הנתר כ"אחד מהמלחים המצויים במצרים", וכן מצינו שר' אברהם פורטיליאונה בעיסוקו בסוגיית המלחת הקרבנות כותב "עוד יש בכלל מיני המלח שבמחצב המלח ההוא הנקרא בלשונם סל ניטרו הבא ממצרים" (כ"כ פרופסור עמר בספר חמשת מיני דגן עמ' 159). נראה שהנתר הזה הדומה לסודיום נחשב אצלם כמלח כי הבינו שהוא נוצר ממקום שהיה בו מים.

ד. יש חומרים רבים שמכילים מים כמו דם וחלב ופירות. יתכן שכולם מבחינה הלכתית לא יחשבו למים, מפני שהם אינם דבר שאנחנו יוצרים ממים, אך גם לא נאמר בחז"ל שרק מים מחמיצים, אלא שמי פירות לא מחמיצין, ולפי הרמב"ם כל המשקים נחשבים מי פירות. מי פירות לא מחמיצים, כי כך קבעו חז"ל ולא בגלל הגדרה של כימאים. נראה שאין זה בגלל חוסר יכולת בטבע שלהם להחמיץ כי ראינו שמי אבטיח ומי מלפפון עושים אותה פעולה שעושים מים, וסימני החימוץ בקמח מופיעים באותו זמן שבהם הם מופיעים כשלשים במים. יתכן שזה בגלל שאין דרך זו החמצה, ואולי יש טעם אחר.

ה. תערובת מים בחומר טבעי אחר הוא דין אחר. למ"ד שמים שהתערבו ביין בזמן הבציר לא נחשבים למים הוא משום שהתבטלו וקיבלו שם אחר על ידי התסיסה. ולמ"ד שבטלים גם אחרי התסיסה כשניתנו ביין לפני הלישה הוא מדין ביטול בעלמא. אך דיון זה הוא על ביטול של מים, ולא זה הדיון כאן. מדין מלח חזינן שבמשקע הנלקח ממים לא דנים אם המים שהיו סביבו או בתוכו התבטלו אלא אם הוא גופו חשיב מים.

ו. כבודו כותב שהמלח נחשב כמים כי שמו שהוא מהותו לא נשתנה 'בעצם', שכבר קודם בהיותו במים נקראו "מי מלח". ומסכם שממ"נ אין חשש. אם מצד "שמו והגדרתו" של החומר, הרי שמוגדר כמוצק ולא כנוזל, ואינו כמלח שבטבעו הוא לח אחר האידוי ומקורו ממים ללא שינוי, ואם מצד פעולתו, הרי שלפי דברי הכימאים אינו פועל מה שפועלים המים במגע עם הקמח.

אך לענ"ד דוקא מחמת שני הדברים האלו יש לדון כמים, מצד שמו הוא ממש כמלח, גם חומר זה נעשה על ידי אידוי ונלקח ממים, גם הוא בא לעיסה כמות שהוא בלי כל שינוי ממה שהיה בהיותו בתוך המים, וגם שמו היה מוגדר בתחילה, תמיסת אמוניום דהיינו מי אמוניום. ויש גם צד שהוא חומר ממלח כי הוא לא יכל להוצר בלא מים.

גם בענין פעולתו הוא זהה למים, ובוה הוא בודאי חומר ממלח. האבקה הזו אכן פועלת בהפגשה עם הקמח ומי הפירות גם בדיוק מה שמים רגילים היו עושים בכמות שלהם, כי המים שנוצרים מהאמוניום והסודיום הם מים רגילים ולכן בסופו של דבר הם עושים לעיסה גם מה שעושים מים רגילים בכמות שלהם. כך ברור מדברי כל הכימאים שמדברים על כך שנוצר ממנה מים, אלא שכיון שהכימאים לא נשאלו ישירות את השאלה אם המים האלו פועלים כמו מים רגילים ולכן לא אמרו זאת להדיא.

מים רגילים הניתנים בעיסה אוסרים גם בכמות מועטת, ולא מסתכלים על השאלה עד כמה הם הספיקו להשפיע בצורה ניכרת.

התוספת של הגאזים אינה מאיטה את הפעילות של המים המועטים האלו. בפחמן דו חמצני יש אמנם חומצה פחמתית אך אין לחומצה זו את אותן תכונות של החומצות שבמי הפירות כי הם חומצות מסוג אחר, והראיה שהיא לא גורמת שפעולת המים תהיה איטית יותר, שכל הנראה אם נשים מי סודה בעיסה במקום מים קצב ההחמצה של העיסה לא ישתנה. באמוניה אין כלל חומצות ודבר שמעכב את פעולת המים. ואף אם תמצוי לומר שיש איזשהו שינוי בין זה למים רגילים, לא נראה שהוא משמעותי כפי שבמי אבטיח יש חומרים נוספים אך אין הם

גורמים לשינוי בתהליך החימוץ שנעשה כמו במים, ומה שעכ"פ גם מי אבטיח בכלל מי פירות שאין מחמיצין הוא מטעם אחר, וכנ"ל.

ז. אמנם עיקר הפירוק למים נעשה רק בחום של ששים מעלות, אך במציאות העיסה נמצאת בחום הזה עוד לפני ההכנסה לתנור כי העוגיות מגיעות לתנור בסרט נע שחוממו עולה על ששים מעלות. הסודיום מגיב לכל חומצה ולכן גם הוא מתפרק לפני ההכנסה לתנור.

ח. בענין הטעמים הנוספים שיש להחמיר במלח. בריטב"א שהוא המקור להחמיר ולהחשיב גם מלח מועט בעיסה כמחמיץ לא מוזכר טעמים אחרים מלבד זה שהמלח ניתן למים, וברא"ה שהוא ככל הנראה מקור דבריו כתוב על פי אורחות חיים (הלכות חמץ ומצה אות ס): "ומלח שנתן אותן מים ודאי מחמיצין, וכן מי הים, ולא עוד אלא שממהרין להחמיץ ואסורין". יתכן שכוונתו לומר שמלח אסור כי הוא בא ממים, והוסיף שהוא גם ממחר להחמיץ אולי משום שהוא כרותח, אך גם בלא זה היה אוסר^א.

ובעניין זה שלא כותבים על האריזה שלאשכנזים אין לאוכלה, אמר לי הרב אברהם יוסף באותה שיחת טלפון שכך שמע מאביו, שאשכנזים שאינם יודעים לא צריכים לדעת, ומי שידע שיש בעיה במצה עשירה לא יאכל. אך לענ"ד יש להעיר שלא כך כתב ביחווה דעת ח"א סי' י, והסברה בפשטות היא כפי שכתב ביחווה דעת, שכן רב הנותן כשרות אחראי כלפי כל האוכלים, כפי שרב ספרדי של עיר צריך להיות גם הרב של האשכנזים, גם הוא צריך לדאוג לכך שלא יכשלו אנשים שמנהגם לא לאכול בדבר שיתכן שאילו היו יודעים לא היו עושים. מה גם שכאן מדובר בדבר שהרבה ראשונים, ובכללם הרמב"ם לאחר שחזר בו, אוסרים. כבר ציינתי שעל חלק מהעוגיות האלו אפילו לא כתוב שהם מצה עשירה.

א. מכתב מד"ר ליכט ביחס לדברים שכתבתי כתשובה לרב ללוש:

הרב עידוא אלבה שלום רב

לענ"ד כל מה שכתבתם נכון, פרט לשתי נקודות שברצוני לחדד כאן.

א. הקביעה שמי פירות אינם מחמיצין בגלל החומציות שלהם - היא השערה בלבד של כמה כימאים שעסקו בנושא ואני בכללם. לא ידוע לי על שום ראיה לכך מדברי הגמרא והפוסקים. השערה זו מתאימה להתנהגות המעשית של מי הפירות הרגילים, אבל לא לזו של "מי פירות" שאינם חומציים כחלב, ביצים או מלפפונים, כפי שכבר דיברנו בעבר.

ב. אם לא נתייחס להלכה עצמה של "מי פירות אינן מחמיצין" אלא לעובדה המעשית שחומציות מעכבת תסיסה: בכימיה קיים מדד מקובל של "חוזק חומצה" (חוזק איכותי, להבדיל מ"כמות חומצה") הנקרא בשם pH (פי אייץ' או בעברית "הגבה"). לפי מדד זה (לא ניכנס כאן להגדרתו ולדרך מדידתו) כאשר ערך ה-pH הוא 7 התמיסה היא "נייטרלית", כשהוא פחות מכך היא חומצית וכשהוא יותר מכך היא "אלקלית" (או "בסיסית" בעברית; ההיפך מ"חומצית". כששתי תמיסות "מנוגדות" כאלה נפגשות הן "מנטרלות" זו את זו, ותוצאת הניטרול היא יצירת "מלח" בתוך המים). ה-pH של מי הפירות הרגילים (הדרים, ענבים וכיו"ב) הוא באיזור 4 ומטה, ו-pH בתחום זה אמנם מעכב תסיסה. אבל החומצה הפחמתית הנוצרת ע"י המסת פחמן דו חמצני במים, היא חלשה מאד, ולכן גם במי סודה בעלי תכולה גבוהה של פחמן דו חמצני ה-pH יישאר עדיין גבוה באופן משמעותי מ-4, וחומציות חלשה כזו אין בכחה לעכב תסיסה.

ג. כמו שכתבתם - כשגז אמוניה מומס במים לא נוצרת חומצה כלל; התמיסה המתקבלת היא "אלקלית" (pH מעל 7). כתוצאה מיצירת החומר האלקלי "אמוניום הידרוקסיד". תהליך הייצור של "אמוניום קרבונט" (וכן "ביקרבונט") מבוסס על ניטרול חומצה פחמתית (הנוצרת ע"י המסת פחמן דו חמצני במים) ע"י החומר האלקלי "אמוניום הידרוקסיד" (הנוצר ע"י המסת גז אמוניה במים).

בברכה

אליהו ליכט

והנה עתה ראיתי שגם עלית מייצרים ממתק של מצה עשירה עם חומר התפחה (e500)², מוצר זה אף נקרא באותו שם מסחרי של כל השנה 'עד חצות', ובנוסף לחומר ההתפחה יש בו גם חומרי טעם וריח, שהרבה פעמים מייצרים ממים ויש בהם אחוזי מים.

ראיתי שרבה של נשר, הרב יצחק לוי, עשה סרטון על עוגיות פפושדו, ועיקר תוכנו הוא שלאחר ביקור במפעל שלהם נוכח לדעת שההשגחה טובה, וכל הבעיות שהעלו נפתרו. ואכן כבר עמדתי במאמר על כך שככל הנראה באמת ההשגחה שם טובה על מה שהם רוצים להשגחה, דהיינו שלא יכניסו ממש מים, אך הדגשתי שאין זה פותר כלל את בעית חומרי ההתפחה, שאליה לא התייחס הרב יצחק לוי כלל וכלל. הבעיה היא שחומרים אלו, לדעתי, הם עצמם כמו מים.

גם יש להעיר שבפועל ההיתר לעשות מצה עשירה לא נאמר רק לפפושדו אלא כהיתר כללי. לענ"ד, הרבנים צריכים לחוש ולבדוק מה קורה בשטח בכל המפעלים, וגם לחשוב מה עוד יקרה במציאות של ימינו, שכידוע מפעלים מוסיפים חומרים חדשים בכל מוצר, האם הם יכולים לשלוט על כך שבכל מקום תהיה ההשגחה טובה?

ב.

מצה עם פרי (מצה עשירה של אביב ושל יהודה)

במאמר שבגליון כז התייחסתי גם למצה עשירה שנעשית במפעלים ללא חומר התפחה. ציינתי שמצה עשירה של אביב נעשית ברכו תפוחים ללא חומר התפחה, אלא שהערת בזה שהמשגיח של מצות אביב אמר לי שאין השגחה על אופן ייצור הרכו, ולדעתי היה להם לחוש לזה שרגילים להכניס במיצים כאלה ביסולפיט וחומר זה עשוי מתוך מים ויוצר מים, ולכן צריך לבדוק שלא הוסיפו אותו לאחר גמר תסיסת הפרי.

עתה ראיתי בזה דבר נוסף. לפי מה שכתבו באנציקלופדיה נהוג לדלל את הביסולפיט במים בכמות פי שמונה ממנו לפני שמוסיפים אותו (אתר התורה והארץ אנציקלופדיה הלכתית חקלאית שלבי הכנת היין). ואם כן יש לחזור ולעורר את הממונים על ההשגחה איך יתכן שלא משגיחים על אופן עשיית הרכו ועל הכנסת הביסולפיט, הרי יתכן שמה שעשו במפעל ממנו הם קונים הוא מה שמתואר באנציקלופדיה. גם ענין זה מתווסף למכשול שיש במצה עשירה שכבר כתבתי במאמרים הקודמים.

המשגיח של מצות יהודה, הרב זאב, אמר לי שגם אצלם המצה נעשתה ברכו של תפוחים והוא אינו יודע אם הדבר נבדק, אך ציין שהרב עמאר, שאחראי על הכשרות, לא היה מרוצה מכך שהשתמשו ברכו תפוחים, והורה ששנה הבאה ייעשו עם מיץ ענבים (אולי הכוונה שבעתיד ייעשו במיץ שישגיחו בו שלא יכניסו בו ביסולפיט, וכדרך שעושים בפפושדו)³.

(ב). יש כאן עוד בעיה מיוחדת. המשגיח, הרב מיכאל קולסקי, אמר לי שהוא נתן הוראה שלא יכניסו חומרי התפחה, אך כששאלתי על כך שכתבו על המוצר שיש חומר כזה, אמר לי שהוא צריך לבדוק את הדבר. מציאות כזו היא מציאות מתמיהה מאוד, ומעוררת לחשוב על המכשלות הרבות הנוצרות.

בענין זה כתב לי הרב עזריה אריאל שלדעתו יש מקום להקל גם אם מוסיפים ביסולפיט אחרי התסיסה, וזאת על סמך לשון המהרי"ט (ח"ב או"ח סימן ב) בבארו את ההיתר של הריב"א לא לחוש למים שהתווספו בזמן הבציר: "האי דקאמר הואיל וכבר נתבטלו המים, שנתבטלו מתורת מים לא מפני מיעוטן, אלא מפני שנתיישנו עם התירוש ונשתנו מבריינתן ונעשה הכל יין". ומשמע לרב עזריה אריאל שעצם העובדה שהם הושארו זמן רב עם התירוש משנה את ברייתן, וכתב הרב עזריה שכדי לא להרבות במחלוקות יש לפרש כך גם בשאר האחרונים שהביא הביאור הלכה סי' תסב.

אך לענ"ד כוונת המהרי"ט במילה "נשתנו" היא כפי שהביאו האחרונים, וביניהם הביאור הלכה שם, את מה שכתב אביו של המהרי"ט, המבי"ט, שהוא הביא בשם הרשב"ץ לגבי המים שבמיץ צימוקים - "דהוה כמו מי גשמים שנשתנו בתוך ענבים", וכן הביאוהו המג"א והברכ"י וכל האחרונים שדנו ביין צימוקים. כלומר, שהמילה "נשתנו" אינה פועל יוצא של היישון, אלא תנאי נוסף להיתר, כלומר שעצם היישון אינו מספיק ללא השינוי מבריינתן על ידי התסיסה, וכל מה שהוזכר היישון הוא רק כדי להבהיר שהמים היו כבר מתחילת העסק של הכנת היין. עכ"פ, גם אם כוונת המהרי"ט שונה, הרי שכל שאר האחרונים מדברים להדיא על תסיסה או בישול כדי שישתנה הדין, ולכן לא נראה שיש מקום להקל לדינא בלא שהיה שינוי מהותי של תסיסה. בנידון דידן של הוספת הביסולפיט בודאי שאין בו שינוי של תסיסה ובישול, כל המטרה של הוספת הביסולפיט דוקא אחרי התסיסה היא שעתה היין או המיץ לא ישתנו.

ועוד יש להעיר שכיון שאין השגחה לא ברור כלל שלוקחים דוקא ממה ששהה בו הביסולפיט זמן רב.

ג.

ההתפחה מגדירה את העוגיות כמחמצת שחייבים עליה כרת

עיקר החשש דאורייתא שיש בעוגיות פפושדו הוא מצד החשש שעצם ההתפחה שלהם תחשב לחימוץ, אלא שהמתירים טוענים שזו חימוץ חיצוני, ולדעתם התורה אסרה דוקא חימוץ שבו משתנה הקמח לגז. ראיתי עתה שפרופסור זהר עמר בספרו חמשת מיני דגן (עמ' 159-161) דן בשאלה זו האם חימוץ חיצוני נחשב חימוץ בהקשר לדין על לחם הפנים, והוא מביא מקורות המראים שהנתר הדומה לסודה לשתייה שמתפיחה חימוץ חיצוני שימש כחומר התפחה עוד מימי קדם, ואביא את תורף דבריו.

הנתר (נטרון, סודה) הופק בימי קדם ממלחות במצרים. אחד ממיני הנתר, הוא הנתרן הפחמתי הקרוב במבנהו לסודה לשתייה, ולכן אפשר להתפיח בו. מצינו בחז"ל את המושג 'נתר אלכסדרית' בתוספתא נידה ח, י, וכן בגמרא (שבת ז ע"א נידה ס ע"א). בספר הישר (בראשית מ, א) מצינו קישור של הנתר ללחם שכתב שחטאו של שר האופים היה שמצאו אצלו אבני נתר

ג. עוד אמר לי המשגיח, שלפי הוראת הרב עמאר שנה הבאה ייעשו את המצות האלו בצורה שונה, כדי שיהיה היכר בינם למצה רגילה, ולא כפי שעשו עד עתה.

בלחם. גם פלניוס (חי בזמן חורבן הבית), ציין שהנתר משמש כתחליף למלח בעשיית הלחם (אך הוא לא ציין שהוא מועיל להתפחה). ונראה שכבר בימי קדם היו משתמשים בו להתפחה, כי באנציקלופדיה גאופוניה (xxx33), שנערכה בתקופה המקבילה לתחילת ימי הגאונים ומתבססת על מקורות הלניסטיים, כתוב "אלו המכנים לחם ללא שאור מוסיפים נתר". הרי שהנתר היה גם סוג של תחליף לשאור. וכן מצויין פרופסור עמר מקורות מלפני אלף שנה שמזכירים סוג של נתר הנקרא "נתר הלחם". מסתבר שהייתה התמחות מיוחדת לכך במצרים שלפני כמה מקורות רואים שהם היו המומחים בעשיית לחם (וכתב שאולי מטעם זה לא יכלו לאכול עם העברים לחם, והיה הבדל בין לחם לאדונים ומצה לעבדים), ולכן כשרצו חז"ל להביא אומנים לעשיית הלחם פנו למצרים כמבואר במשנה ביומא (לח ע"א). גם הרמב"ם הגדיר את הנתר כ"אחד מהמלחים המצויים במצרים"¹, ומצינו שר' אברהם פורטיליאונה² בעיסוקו בסוגית המלחת הקרבנות כותב "עוד יש בכלל מיני המלח שבמחצב המלח ההוא הנקרא בלשונם סל ניטרו הבא ממצרים", ועולה מדבריו שהוא נחשב כסוג של מלח לגבי מליחת הקרבן.

פרופסור עמר הביא את דברי חז"ל שלחם הפנים היה בגובה טפח³, וכתב שכיון שהלחם נאפה היטב מבפנים ללא חומר שיהפוך אותו לחמץ, מסתבר שהשתמשו בעשייתו בנתר, ואם יש מצוה למלוח גם את לחם הפנים כמו כל הקרבנות, יתכן שמאחר שהותפח בנתר, זה גופא נחשב כמליחה.

ועולה מהערה שכתב שם, שאם כל הדברים האלו נכונים, משמע שהחמצה בעזרת חומרי התפחה אינה בגדר חמץ כיון שהלחם מוגדר כמצה.

אך יש לי להעיר על דבריו, שהוא ביסס את ההנחה שלחם הפנים הותפח על כך שקשה לאפות לחם עד גובה טפח באופן שיאפה טוב מפנים ולא יחמיץ בלי חומר התפחה. וזה שאלה לא כ"כ קשה כי יתכן שהיה להם תנור מיוחד, וכך מובא בפוסקים אפשרות לעשות מצה לגובה טפח, אך נראה שיש יותר סיוע להנחה זו שהוא הותפח על ידי נתר, מהשואת כמות העיסה לגודלו ונפחו של הלחם בפועל. דהנה כל חלה מלחם הפנים היתה שני עשרונים, כמבואר במשנה (מנחות ו, ו), ובכסף משנה על הרמב"ם בהל' תמידין הביא את דברי הרלב"ג (שמות כה, ל) שתמה שהרי מצה אינה תופחת, ועשה חישוב שלפני הנפח של כל חלה (שני עשרונים) וגודלה לאורך (10 טפחים) ולרוחב (5 טפחים), צריך להיות גובה כל חלה של לחם הפנים פחות מאצבע, ואם כן נשאלת השאלה איך אמרו חז"ל שהיה גובהו טפח?

פרופסור עמר (עמ' 172) כתב שאולי חלק ממנו היה בגובה טפח, וחלק נמוך יותר, אך לענ"ד מחז"ל משמע שבאופן כללי הוא הותפח לגובה טפח (ומה שכתב הרמב"ם שם שרומו 7 אצבעות הוא

(ד). פרופסור עמר מצייין 'הרמב"ם, ביאור, מספר 51'. והסביר לי שכוונתו לחיבור 'ביאור שמות התרופות', מתוך המקור הערבי במהדורת מאירייהוף (בגירסה העברית במהדורת מונטר עמ' 27), וראה בפירוש המשניות כלים (ב, א) שנתר הוא אלטפל - אבן רכה מאוד.

(ה). שלטי הגבורים פרק עו.

(ו). בפסחים לו ע"א איתא: "וכמה פת עבה? אמר רב הונא: טפח, שכן מצינו בלחם הפנים טפח". ובירושלמי (פסחים פרק ב, ד) "יוצאין במצה עבה עד טפח כלחם הפנים". הרמב"ם בהל' תמידין ומוספין ה, ט כתב שגובהו שבע אצבעות (כנראה שפירש שהוא מה שנאמר בגמרא שקרנותיו 7 אצבעות).

משום שבקרנות זה היה גובהו). ומכל מקום מעצם זה שמכמות של שני עשרונים הגיעו לאורך ורוחב כזה בגובה של טפח יש לכאורה הוכחה טובה לכך שהיתה בו התפחה.

אלא שמכל מקום המסקנה מזה לגבי פסח אינה הכרחית כלל. בחמץ של פסח יש ריבוי מיוחד מ'כל מחמצת' לחימוץ מחמת דבר אחר שחייבים עליו כרת, ולא מצינו ריבוי כזה במנחות, לכן יתכן שגם אם התפחה כזו אינה נחשבת חמץ למנחות, והשתמשו בה ללחם הפנים, מ"מ הוא איסור כרת בפסח. אף שגם במנחות יש ריבוי "כל שאור" יש על זה דרשה בגמרא מנחות נח ע"א, אך המילה "מחמצת" שפירושה חז"ל לרבות חימוץ מחמת דבר אחר היא ריבוי מיוחד בפסח. ולפי זה את לחם הפנים של פסח באמת לא התפיחו, וגובה טפח קאי על כל השנה.

ואדרבה, דוקא אם נאמר שהייתה ידועה לחז"ל אפשרות התפחה בסודה לשתייה, יש לומר שזה בדיוק מה שכיוונו לרבות בחמץ שנתחמץ מחמת דבר אחר, וכפי שכתבנו במאמר, שלחז"ל ככל הנראה הדבר האחר הזה היה ידוע, אך לראשונים הוא לא היה כ"כ ידוע (חוץ ממהר"ם חלאווה שמדבר על חימוץ מאבנים), ויתכן שלכן הרמב"ם לא הזכיר להדיא דין זה.

ד.

גדר חימוץ

כתבתי במאמר שבגליון כז שגדר החימוץ הוא כאשר חלבון החיטה מגיע לרמה שבו הוא עוצר את הגז בצורה חזקה, וזה גורם לעיסה להסדק ולתפוח יותר, ולגז שמתפיח את העיסה יש גם טעם חמצמץ.

הרב יואל עמיטל שלח לי מאמר שכתב עם ד"ר משה רענן "היבטים ביולוגיים בהלכות חמץ ומצה". ושם הפנו גם למה שכתב ד"ר משה רענן בפורטל הדף היומי בנוגע לדין בצק החרש (פסחים מו ע"א), ובמאמרים נוספים. במאמרים האלו צידדו בהגדרה שונה לענין החימוץ.

בתחילת דבריהם הביאו את הרמב"ן על התורה (ויקרא כג, יז), שכתב: "כי נקרא 'חמץ' כאשר יקרא היין אשר יקהה חומץ יין וחומץ שכר (במדבר ו ג), והלשון נגזר מלשון מעול וחומץ (תהלים עא ד), כי נגזל מהם טעמים ולא יאכלו, וכן כי יתחמץ לבבי (שם עג כא), יכעוס ויאבד טעמו ממנו. ובעבור שהקרבות לרצון לשם הנכבד, לא יובאו מן הדברים אשר להם היד החזקה לשנות הטבעים". וכעין זה ברד"ק (ספר השרשים ערך חמץ) "וחומץ יין וחמץ ענין אחד כי הבצק כשהוא חמוץ יותר מדאי טעמו טעם חומץ".

מדברים אלו משמע שהחימוץ הוא ענין שקשור לטעם חמוץ. הרב שרשבסקי (חובת מהדין ה' תשנ"ד, במאמרו 'למהותו של תהליך החימוץ בעיסה' עמ' ק-קו) כתב שהדבר נובע מהטעם החמצמץ של החומצה הפחמתית של הגז, אך הרב עמיטל וד"ר רענן הקשו עליו שהחומצה הפחמתית מועטת ומתנדפת באפיה, ואמרו שלכן נראה לתלות את הגדרת חמץ בחומצה הלקטית ובחומצה האצטית, שנוצרות בעיקר על ידי חידקי הלקטובצילוס, ולהם יש טעם חמוץ חזק שנשאר בלחם⁹.

אך לענ"ד ההגדרה הזו היא מרחקת לכת כי החומצה הלקטית נכרת רק אחרי זמן רב ובעיקר על ידי שאור, בעוד שחמץ הוא גם בלי שאור. מהרמב"ן והרד"ק אפשר ללמוד שחמץ הוא דבר העשוי להגיע לטעם של חומץ, אך הלא בודאי יקרא חמץ אעפ"י שהוא עדיין אינו חמוץ כ"כ, והוא חמץ גמור. לכן מסתבר יותר שאכן ענין השם חמוץ נובע מהטעם החמוץ שבגו דו תחמוצת הפחמן, ואין נפק"מ בכך שבאפיה החמיצות שבאה ממנו מתנדפת, כי לאחר שכבר היה חמץ לא פוקע ממנו דין זה, ונקרא חמץ על שם התחלת הטעם החמוץ שמורגש על ידי הגו.

ועוד הביאו מקור לחידוש שיש חמוץ מהחומצה הלקטית שאינו תלוי בגו ובתפיחה מסוגית בצק החרש.

בפסחים מו ע"א איתא: "משנה. בצק החרש, אם יש כיוצא בו שהחמיץ - הרי זה אסור. גמרא. אם אין שם כיוצא בו מהו? - אמר רבי אבהו אמר רבי שמעון בן לקיש: כדי שילך אדם ממגדל נוניא לטבריא, מיל. - ונימא מיל! - הא קא משמע לן דשיעורא דמיל כממגדל נוניא ועד טבריא. אמר רבי אבהו אמר רבי שמעון בן לקיש: לגבל ולתפלה ולנטילת ידים - ארבעה מילין".

המעין בראשונים בסוגיא יראה שחלק מהראשונים מבארים שבבצק חרש עדיין לא הופיעו סימני החמוץ, ולפי ראשונים אחרים עדיין לא הופיעו כל סימני החמוץ (יש לדון מי מהראשונים התכוון לומר שהופיעו חלק, ומי מתכוון לומר שאין בו כלל סימנים). מכל מקום, הרב שרשבסקי (מהדרין שם) כותב שלפי המפרשים שלא הופיעו כלל סימני חמוץ משמע שטעם החמוץ בלבד מגדיר חמץ, וכתבו הרב עמיטל וד"ר רענן שכיון שהרמב"ם כתב שישרף משמע שהוא חיוב כרת, ולא הזכיר שיש בו סימני חמוץ, מוכח שלפי הרמב"ם טעם החמוץ מספיק כדי להגדיר חמץ גם בלי שיווצר גז הכלוא על ידי העיסה. מכיוון שלשיטתם חמוץ ניכר דוקא על ידי החומצה הלקטית, העמידו דין זה בעיסה שנילושה על ידי שאור, ובאופן שנוצר חמוץ של החומצה ולא של הגו. וכתבו שאכן במציאות, בתנאי טמפרטורה מסוימים, על ידי שאור יכולה להווצר חומצה לקטית גם בלי קשר להוצרות הגו^(ז).

אך לענ"ד מכיוון שלא הוזכר כאן שאור, משמע שמדובר בלא שאור, וכן בכל הפוסקים אסרו חמץ ששהה גם כשאינו בו שאור. וכבר כתבתי שכשהבצק שוהה מיל בלא שאור אין היכר טעם של חומצה לקטית. לכן י"ל כפי שכתבתי במאמר, שהאסור נובע מכך שהבצק כבר הגיע לשלב שבו הוא יכול לעצור את הגו, גם אם עדיין הוא אינו עוצר אותו, ולכן העיסה לא נסדקה ותפחה. בכל עיסה שנוצר בה המצב שבו הגלוטן כולא את הגו הדבר אינו נעשה בבת אחת אלא הוא תהליך, וממילא לפעמים חלק מהגלוטן יציב וחלק אינו יציב, ולכן זה שבעיסה מקבילה כבר הוא נעצר מלמדנו שגם בעיסה זו כבר הגיע שלב זה, אף שבה עדיין אין הדבר נראה.

(ז). הרב עמיטל הדגיש שמה שיוצר את החומצה לקטית הם חידקים בעוד שהשמרים אינם חידקים אלא פטריות, ולא כפי שכתב ד"ר ליכט כמובא בספר מצה עשירה עמ' 278.

(ח). כמו כן העלו אפשרות להעמיד בעיסה שיש תערובת אורז וחיטה או בשיבולת שועל. וגם אלו אוקימתות שלא משתמעות מפשט הדברים, וגם נראה שלא יועילו בלא להכניס לענין את השאור כיון שבלעדיו אין חומצה לקטית בצורה משמעותית.

ונראה לענ"ד שאין הכרח לומר שלפי הרמב"ם זה איסור כרת, דייטכן שהרמב"ם בא רק לומר שאנו חוששים ואוסרים אותו כבעיסה המקבילה, ולא נכנס לדון בשאלה אם הוא חמץ גמור. ונרחיב עוד לבאר סוגיא זו.

בירושלמי פרק ג ה"ב איתא על האי משנה: "רבי אבהו בשם רבי יוחנן בצק שצינן לא היה שם אחר. כיוצא בו שהחמיץ עד איכן. רבי יעקב בר אחא ר' עולא דקיסרין בשם רבי חנינה עד כדי הילוך ארבעת מיל".

בירושלמי משמע שעניין זה שהבצק התעכב ללא סימני חימוץ קשור לצינון, וגם בפירוש רבי נתן אב ישיבה הזכיר בזה מים קרים. בשיעור של הרב בוך (שנמצא ברשת) צידד במה שכתב ליברמן שלפי זה יש לגרוס בצק התרש וזה מרמז על צינון כפי שמצינו (ראה במפרשים על הטור יו"ד סי' סט) שמים קרים מטרשים (דהיינו מקשים).

אך רוב המפרשים (ר"ח, רש"י, רמב"ם וראב"ד, וכן שאר הראשונים והפוסקים שהביאו את הסוגיה להלכה בלי לפרשה) לא הזכירו ענין צינון בהאי סוגיא של בצק החרש, ונראה שהם סברו שענין בצק החרש לא קשור לצינון, ואולי הבינו שענין הצינון שהוזכר בירושלמי הוא שם מושאל לבצק שלא גמר את החמצתו, ולכן לא ראו צורך להזכירו.

והנה על המימרה השניה של רבי אבהו בשם ריש לקיש על ענין הארבע מילין שמזכיר בתוך דבריו גם גבל, מצינו בראשונים הסברים שונים, שלא קישרו דבר זה לענין החימוץ, אך מצינו גם מי שקישר זאת לחימוץ.

בבה"ג הל' תפילה (עמ' 36 במהדורה שעל פי כת"י רומי), אחרי הבאת הבריייתא של לגבל ארבעת מילין: "פירוש לגבל עד כדי הילוך ארבעת מילין משעת גיבול לשעת אפיה, נפקא מינה דחייב עליה על אוכליה".

ובאשכול (אלבק ליקוטים מהלכות תפילה עמ' 50 במהדורה עם נחל אשכול) כתב: "ורב נטרונאי אמר לגבל (ארבע מילין) שגיבל עיסה ומחמצת וחייבין עליה אוכליה".

ונראה שדברים אלו הם מה שכתוב בתשובות הגאונים - שערי תשובה סימן צד: "וששאלתם בצק החרש פי' בצק שלא החמיץ כל צרכו ונעשית כחרש ואם נעשה שאור ונעשה אצל כל שאור שבעולם כמו חרש בבני אדם ואמדינן אם שם כיוצא בו כמה משערין אותו בדרך. אמ"ר אבהו אמר ריש לקיש כדי שיהלך אדם ממגדל נוניא לטבריא מיל. וכי בעינן שיעור מיל לבצק החרש, אבל לגבל שגבל העיסה תחילה עד מתי נקראת חמץ וחייב עליה כרת, כדי שיהלך ד' מילין משעת גבילה עד שעת אכילתה (הרב בוך הציע לגרוס עד שעת אפיתה)".

צריך להבין מה ההבדל לפי הגאון המשיב בין בצק החרש כשאין בצק אחר עמו, לדין הגבל. ולענ"ד יש מקום לומר בזה כמה פירושים. אפשר להבין שהגאון מחלק בין בצק החרש שיש בו ריעותא שלא החמיץ כל צרכו, אך עכ"פ נראה בו שנוטה להחמיץ ולכן אמרו מיל, אבל בבצק רגיל, שאין בו כל סימן, השיעור לפוסלו הוא ד' מיל משעה שהפסיק לגבל, ואז הוא חמץ גמור וחייב כרת אע"פ שאין בו עדיין ריעותא ברורה, כי אנו מניחים שבודאי נעשתה בו ההכנה לחימוץ, למרות שאין אנו רואים אותה.

ובאופן אחר יש לפרש שהוא סובר שבבצק החרש כששהה מיל יש איסור אך אינו חייב כרת, בעוד שאם שהה ארבע מילין באותו בצק החרש הוא חיוב כרת, וכן פירש שם בנחל אשכול.

ונראה ששני פירושים אלו נמצאים בראשונים.

המאירי (מה ע"א) כתב: "בצק החרש ר"ל אטום ומשתנה מגונו ואין חימוץ ניכר בו ר"ל שלא היה שם סדק... בתלמוד המערב ראיתי ששאלו על משנה זו ר"ל משנת בצק החרש בלשון זה בצק שצנן ואין כיוצא בו שהחמיץ עד היכן ר' יעקב בר אחא ועולא דקיסרין בשם ר' אחא עד כדי הלוח ארבעה מילין. ונראה שבבצק שצנן הוא בצק החרש הנזכר במשנה ואף לרב ר' יצחק אבן גאית ז"ל ראיתי שכתב בנוסח זה בצק החרש וכו' פי' בצק שנצטנן ואינו מחמיץ ואמאי קרי לה חרש שדומה לחרש שאינו מרגיש כשמדברים אליו ואף חמץ זה כשטופחין לו על פניו אינו מרגיש ומתחרש אם יש כיוצא בו שנילוש עמו בבת אחת והחמיץ הרי זה אסור, אין שם כיוצא בו ושהה כדי הלוח מיל משנגמרה לישתו אסור עד כאן נוסח דבריו. נראה שבבצק שצנן האמור בתלמוד המערב הוא הוא פירושו של בצק החרש אלא שהוא פוסק כתלמוד שלנו לשיעור מיל. ונראה הענין שבבצק החרש הוא שנצטנן הבצק מחמת קור חזק שנכנס בתוכה ואותו קור מעכבה שלא יוכרו בה סימני חמוץ כשיעור שיוכר בשאר עיסות שלא נכנס קור בתוכן אלא שמ"מ בא לידי חרשות ויש לחוש שמא מתחלת להחמיץ אלא שהקור מעכב שאין סימני החמוץ ניכרים ומתוך כך כל שיש כיוצא בה שהחמיץ דנין שאף זו החמיצה ואם אין כיוצא בה משערין בשהיית הלוח מיל אחר שנגמרה לישתה ונסתלקו הידים מלהתעסק בה אחר שהכרנו חרשות שבה על הדרך שכתבנו. ובתלמוד המערב שנתנו בה שיעור ארבעת מילין קולא יתירה היא, אלא שיש למדין ממנה לבצק שלא נתחרש ושאף נראו בה סימני חמוץ, אלא שראוי לבעל נפש להזהיר בני ביתו למהר האפייה כמו שאפשר שלא כל העיסות שוות וכלל גדול בדבר כל זמן שאדם מתעסק בבצק אפילו במשמוש ידים אינו בא לידי חמוץ וכן כלל גדול תפח תלטוש בצונן".

וכעין זה כתב המאירי בספר מגן אבות ענין טז: "ובירושלמי אמרו (ירושלמי פסחים פ"ג סוף ה"ב) לשיעור ארבעה מילין והיא קולא יתירה, אלא שמכל מקום אפשר ללמוד הימנה לבצק שלא נתחרש ושלא הוכרו בו סימני חמוץ, אלא שראוי להזהיר למהר באפייה כמו שאפשר דרך זריזות".

נראה שבתחילה כתב לפי רש"י שהוא כחרס, ואח"כ הביא את דברי הירושלמי על בצק שצינן כפירוש אחר. ונראה שהבין כפירוש הראשון שפירשתי בתשובת רב נטורנאי שכשיש רעותא אמרינן מיל ובלא רעותא ד' מילין. ומשמע מהמאירי שבגלל הקור אין סימני החימוץ ניכרים, וכיון שאם הוא לא היה קר היו ניכר בו החימוץ מחמירים בו, ומסתבר שהוא משום שבתנור העיסה מופשרת ומתרחש בה החימוץ עוד לפני שיאפה. ואם זה ההסבר יש מכאן ראיה להחמיר באבקת אפיה, כשיש בה תהליך של חימוץ מיוחד שעיקרו נעשה בתוך התנור. אמנם, בלא"ה כתבתי במאמר שבגליון כז שמסתבר שאם היא מחומצת בצורה לא רגילה יש להחמיר גם במה שמוחמץ בתוך התנור.

אך בפסקי רי"ד (פסחים דף מו ע"א) אחרי הבאת סוגית הגמרא על שיעור מיל כתב: "ובירושלמי אמרי' ר' אבהו בשם ר' יוחנ' בצק שצנן ולא היה שם כיוצא בו שהחמיץ עד היכן, ר' יעקב בר אחא ור' עולא דקסרין בשם ר' חנינ' כדי הילוך ד' מילין. ויש לומר, לפי דברי הירושלמי היינו לגבל דאמ' ר' אבהו ד' מילין, למגבל עיסה בפסח. אמ' ר' אבהו אמ' ריש לקיש לגבל ולתפילה ולנטילת ידיים ד' מילין".

מכיוון שדברי הירושלמי בפשטות מוסבים על בצק החרש, וגם הרי"ד מביא בתחילת דבריו את דין בצק שצינן, י"ל דמפרש כפירוש השני שכתבנו בדעת רב נטרונאי, ששיעור ד' מיל הוא לענין חיוב כרת.

אמנם יש עוד פירוש לדברי הירושלמי.

בשבולי הלקט סי' ריא כתב: "ולא ישהה מתחלת לישתה עד שעה שיניחנה בתנור כשיעור מהלך ארבעה מילין כדאי' בירושלמי". וכן הוא בספר המנהגים (טירנא) דיני הגעלה ולישה אות פא: "ולא ישהה מתחילת לישתה עד שיניחנה בתנור כשיעור ד' מילין, כדאיתא בירושלמי".

נראה שהם הבינו דהירושלמי אינו מוסב כלל על שיעור בצק החרש אלא הוא מימרה בפני עצמה על שהיה בעסק הלישה.

וכן הוא בפסקי ריא"ז (פסחים פרק ג הלכה ב): "בתלמוד ארץ ישראל מפרש שיעור השהייה כדי הילוך ארבעה מילין, ולא נאמר השיעור ההוא אלא משתתחיל ללוש את הבצק עד שתדביקהו בתנור. ונראה בעיניי שאע"פ שלא לשה האשה יותר מן השיעור שאמרו חכמים ולא הגביה ידה מן העיסה כל עיקר אלא שהיתה עושה ריקקין דקין ביותר והיתה מתעצלת בהן, אם שהת' בהן כדי הילוך ארבעת מילין הרי הבצק אסור ואף על פי שאין סימן חימוץ ניכר בו". והובא בשלטי הגבורים על הרי"ף. ובב"ח וח"י ועוד אחרונים בסי' תנט שכתבו לחוש לדבריו, מבלי לציין שכבר כתבו כך בשיבולי הלקט ובספר המנהגים^ט.

אך לענ"ד אפשר היה לפרש כך את דברי רב נטרונאי על מה שנאמר לגבל ד' מילין, אלא ששבולי הלקט לא הסתמך על דברי רב נטרונאי בענין הגבל אלא על הירושלמי. ולכאורה דוחק לומר שזו כוונת הירושלמי כיון שבפשטות דברי הירושלמי נאמרו בענין בצק החרש ולא על שיעור לזמן העסק בעיסה.

והרב יוסף שווארץ בדברי יוסף (ח"ב תשובה ג) כתב דנראה שיש להגיה בבבלי ד' מיל במקום מיל, או שאין גורסים בכלל את המילה מיל בבבלי^י, וכתב ששיעור חימוץ ד' מיל הוא המרחק בין מגדלא, שהיא מגדל נוניא, לטבריה, וכן החזיקו בדבריו עוד חוקרים, כמובא בספר ארץ

ט). בריטב"א החמיר טפי וכתב "משנתינו בעוסק מיירי ואפי' על ידי עסק אם יש כיוצא בו שהחמיץ אסור ואם אין שם כיוצא בו אסורה כשיעור מיל.

י). הרב בוך אמר בשיעורו (נמצא ברשת בשם 'שיעור חימוץ') שמצא שבכת"י הנקרא מינכן 6, וכן בכת"י ניוירק קולומביה שהוא כת"י תימני מדויק לא כתוב את המילה מיל. ועוד ציין שהרי"ף ורש"י כתבו "דהיינו מיל", ולדעת הרב בוך זה מלמד שלא היה כתוב נוסח זה בגמרא לפנייהם, ולכן הוסיפו את הביאור שהוא מיל. לענ"ד בהוכחה מכת"ה יש להתחשב, אך מרש"י ורי"ף אין להוכיח דבר כי משמע שהיה נוסח זה לפנייהם, שאם לא כן מנין להם ההוספה והקביעה 'דהיינו מיל'. ומכל מקום גם אם לא גורסים מיל, יתכן שזהו השיעור לתחילת סימני החימוץ, ושיעור ארבע מיל הוא לחיוב חימוץ.

הגליל (שמואל קליין עמ' 200), וכן נקט הרב יהושע בוך, וציין שלפי ממצאי חוקרי העתיקות המרחק במפה הוא 6 וחצי ק"מ מטבריא למגדל. ולפי דרך זו נאמר ש'לגבל' היינו שיעור החימוץ משהפסיק לגבל, ויוצא שהירושלמי והבבלי והמימרה של רבי אבהו על ארבע מיל, כולם אמרו דבר אחד.

אך יש להעיר שמהירושלמי עירובין פ"ד ה"ג עולה שבין מגדלה לטבריה היה תחום של שני תחומי שבת החופף בחלקו, כלומר שהם בערך 4000 אמה ולא ד' מיל, והקושי גדל לפי החוקרים האומרים שחמת היא בדרום טבריה ומגדלא בצפונה. ועוד יש להעיר מהירושלמי עירובין פ"ה ה"ז דמשם עולה שהמרחק בין חמת למגדל הוא פחות מתחום שבת.

אכן, ראיתי בפורום אוצר החכמה (בדיון סביב קריאת המגילה בלוד) שאחד הכותבים ציין שבתוספתא, שהיא המקור לירושלמי בעירובין פ"ה, נראה ששם מדובר על גדר בלבד. ונראה שכוונתו לכך שנוסח התוספתא (פרק ד הלכה טז) הוא: "מעשה בזקן אחד רועה שבא לפני ר' ואמ' לו זכור הייתי שהיו בני מגדל גדר יורדין לחמתה עד חצר החיצונה הסמוכה לגשר והתיר ר' שיהיו בני מגדל יורדין לחמתה עד חצר החיצונה סמוכה לגשר". והיינו שאמנם מדובר על מגדל, אך מבואר שהכונה היא ל'מגדל גדר'.

גם הביא מדברי יוסף בן מתתיהו בחיי יוסף פרק ל"ב שם מספר יוסף "יצאתי למגדל הרחוקה מטבריה שלשים ריס", ומציין הרב הכותב שמגדל היתה עיר הפלך של המחוז והיו בה עשרות אלפי תושבים, ומצינו שנקראה גם מגדל טרייכי שמשמעותו דגים, וזה מקביל לשם מגדל נוניא.

אך נראה שמכל מקום יתכן ש'מגדל נוניא' אינו המקום בו מתחילה מגדל או מגדלא כפי שסוברים כמה חוקרים אלא מקום נקודתי אחר, ומה שנקט כאן לשיעור מיל את המרחק למגדל נוניא ולא את המרחק לחמת המוזכרת בשם רב חייא בר אבא במגילה ב ע"ב הוא משום שכאן לא עוסקים בדין עיר סמוכה ולכן רצה לנקוט שם של מקום מוגדר יותר ולא שם של עיר (וכתבו עוד תירוצים בזה, ראה במתיבתא לפסחים).

ובכל אופן גם אם לא גורסים בגמרא מיל מסתבר לומר ששיעור ארבעה מיל נאמר לגבי חיוב, ושיעור האיסור הוא בפחות מזה. בניסוי שעשיתי עם ד"ר ליכט (בספרי מצה עשירה עמ' 286) נראה שאכן השיעור שמתחיל חימוץ הוא בערך מיל. אחרי כרבע שעה מתחיל להשתנות גוון העיסה, והוא נעשה דביק וזה כנראה גדר של הכסיפו פניו, ואחרי חצי שעה רואים בה בועות וסדקים, ולאחר שעתיים יש תפיחה כוללת של הבצק.

ומצינו עוד הסברים לענין החימוץ. הרב שבתי רפפורט^(א) דן בגדר החימוץ וכתב במסקנתו: "הגדרת חמץ אינה פיזיולוגית, אלא נובעת מן התפיסה האנושית של שיפור טעם הבצק על ידי התססתו והחמצתו, או שיפור הדגן על ידי ניפוחו. כל מקום ששייך שיפור כזה נחשבת עצם השהייה לחימוץ. אבל אם אין השהיה, ואין שיפור טעם, דהיינו שאין סימני חימוץ, ועובדים בבצק או בגרעיני הדגן, אין כאן חימוץ".

(א). קובץ שפתי כהן גבעות תש"ס עמוד 179. דנו בדבריו בפורטל הדף היומי במאמר של ד"ר משה רענן "מאמר תגובה לשיעורו של הרב שבתי רפפורט", וכן בספרו של זהר עמר חמשת מיני דגן עמ' 96.

יש בדבריו שני חידושים, שיש לדון בכל אחד מהם בפני עצמו. החידוש הראשון הוא שחימוץ אינו חייב להיות פיזיולוגי אלא עיקרו הוא מה שמוגדר בעיני אנשים כשיפור על ידי התססה הגורמת תפיחה או ניפוח, והחידוש השני הוא שגם השהיה עצמה בלי כל סימן היא בגדר חימוץ.

ראיה לחידוש שהחימוץ אינו דוקא שינוי פיסיולוגי אלא תלוי בתפיסה של בני אדם הוא מביא ממה שכתב הב"י בסי' תנג: "כתבו הגהות מיימון (פרק א ה"ה) בשם סמ"ק (סי' רכב עמ' רלא הגהות הר"ף אות יב ד"ה ועל הדגן) על הדגן שצמח מלחלוחית הארץ שקורין גירמ"י אומר רבינו יחיאל שזהו חימוץ גמור".

חזינן מזה שגם נביטה של החיטה נחשבת חימוץ, ושם אין שייכות לתפיחה שנעצרת על ידי הגלוטן. ומפרש הרב רפפורט שזה משום שידוע שעכ"פ על ידי המים נעשה פירוק העמילן לגלוקוז, והניפוח והנביטה זו ההשבחה האוסרת. ועוד כתב שלפי עיקרון זה נוכל להבין גם את דין מי פירות שאין מחמיצין. כיון שלא מסתכלים כאן רק על הפעולה הפיזיולוגית, אלא בכך שהחימוץ שיפר את החמץ, על כן היכא שחימוץ לא הכרחי לשיפור טעם, כגון במי פירות, שגם בלא פעולת ההחמצה יש בהם טעם, לא חשיב חימוץ. וגם כתב שאין להקשות שהלא פירוק של עמילן לגלוקוז אפשר לעשות גם לאפוי, כפי שעושים בהכנת כוהל מחיטה, דעל זה יש להשיב שאפוי וחלוט אינו מחמיץ כי נחשב בעיני האנשים שנגמרה מלאכתו, ולכן לא מתייחסים לזה כהשבחה.

ובתחילה חשבתי שאכן יש להביא מדין ההנבטה ראיה שהחימוץ אינו דוקא תפיחה שעל ידי תסיסה כהלית הנעצרת בגלוטן, אך אכתי יתכן שהדבר צריך להיות קשור לדבר פיזי, או לתפיחה או לגדילה.

אך כתב לי ד"ר ליכט: "לענ"ד רבינו פרץ אינו נכנס לשאלה אם הנביטה היא חימוץ, אלא שמעיקר הדין חטה שנרטבה אינה חמץ גמור אלא אם התבקעה- כלומר: כל עוד הגרעין אינו מבוקע יתכן שהמים לא נכנסו אל תוכו או לפחות לא פעלו בו שום דבר, והביקוע מלמד שהם כן נכנסו ואף פעלו. ורבינו פרץ אומר שגם הצימוח מלמד שהמים נכנסו לתוך הגרעין ואם הם הצליחו להנביט - סביר שהם הצליחו במקביל אף לחמץ. לענ"ד אין קשר בין נביטה לחימוץ. הנביטה היא חלק מכח הצמיחה המוטבע בחלק "הנבט" שבגרעין שהוא "רדום" כל עוד הוא יבש, וכשהוא נרטב ו"מתעורר"- אין הוא זקוק כלל לפעילות שמרי התסיסה כדי להוציא את תהליך הצמיחה אל הפועל".

ונראה לי כדבריו, שלא הנביטה לכשעצמה היא החימוץ, אלא התהליך שמתרחש בזמן שהמים גורמים לנביטה. ומכל מקום, ההסבר שכתב הרב רפפורט לדין מי פירות נראה לענ"ד דחוק כי אין הבדל משמעותי בין הטעם של מי הפירות לטעם אחר שמוסיפים לעיסה. וכן ההסבר שכתב לזה שחלוט אינו מחמיץ נלענ"ד דחוק, כי בפשטות גמר המלאכה הוא דוקא האפיה.

ולגבי החידוש השני שהשהיה בלי עסק אוסרת גם אם לא נעשה כל שינוי מלבד הגו שנוצר, הביא הרב רפפורט ראיה מדין בצק החרש, דחזינן שהבצק נאסר ללא סימני חימוץ, וביאר

ששורש הענין הוא מה שמוזכר בתורה שאיסור החימוץ קשור בזה שהיה מצה כשלא יכלו להתמהמה.

אך על חידוש זה הקשה ד"ר רענן בפורטל הדף היומי קושיות רבות, ובעיקר קשה דהלא מהמשנה (פסחים פ"ג מ"ג) משמע שגם אם משהים חמץ שעות רבות לא בטוח שיתחמץ, ומבואר שעצם השהיה לא הגדירה את הדבר כאיסור. וגם, לדבריו לא יובן למה אמרו במשנה שצינון מועיל להתיר עיסה שהחלה לתפוח, הרי עכ"פ הזמן ששהתה עבר. אכן לפי מה שביארתי לעיל י"ל בביאור דין זה שהתהליך הפיזי של יצירת רשת העוצרת את הגז באופן שמעתה העיסה עשויה לתפוח, הוא המגדיר את הדבר כחימוץ גם אם כרגע התפיחה מתעכבת על ידי צינון.

הרב איזנברג (תחומין כו עמ' 123) רצה לחדש שכיון שבתחילת תהליך הכנת בצק יש התנגדות למתיחה ורק בשלב מאוחר יותר הבצק מאפשר למתוח אותו י"ל שגדר חימוץ הוא ביטול התנגדות המתיחה. אך ד"ר רענן (פורטל הדף היומי פסחים מו ע"א) העיר גם על דבריו שזה אינו עולה בקנה אחד עם סימן הסידוק. במציאות הסידוק אינו מהווה הוכחה שהעיסה כבר הפסיקה להתנגד למתיחה, כפי שכתב הרב איזנברג, אלא הוא מוכיח שהגלוטן התחזק ויש עתה מאבק בין הגז שרוצה לצאת לבין הגלוטן שרוצה לכלוא אותו. וראה גם במאמר של הרב שמואל טל (פסח סי' ו) שדחה את דברי הרב איזנברג.

והנה שאלוני על צורת התפחה נוספת שיכולה להיות בלי פירוק העמילן לגז והיא התפחה על ידי חום כפי שעושים היום חיטה תפוחה בצורות שונות.

ד"ר ליכט הסביר לי תהליך זה: "גם בגרעיני חטה יבשים יש כ- 10 אחוז של מים, וכשמחממים אותם מעל לנקודת הרתיחה תוך כדי יצירת מצב שאינו מאפשר לאדי המים להשתחרר מהם בנקל - הם מנפחים אותם מבפנים (נפח אדי המים במשקל גרם אחד 0- הוא מעל ליטר בלחץ אטמוספרי רגיל), וכך נוצרת החיטה התפוחה".

ואם כן בתפיחה כזו אין דו תחמוצת הפחמן אלא אדי מים. קשה לדון על דברים אלו מסברה בלא ראיה, אך בפשטות נלע"ד שאין להחשיב דבר זה לחימוץ, כי אין כאן את הגז החמצמץ דו תחמוצת הפחמן, וכפי שביארתי מסתבר שעל שם זה נקרא החמץ בשם זה כי זה הקשר לחימוץ שיש בעיסה ללא שאור.

לפי כל האמור בסעיף זה נראה שהתורה אסרה בחמץ את המצב שבו נוצרה בדגן ההכנה הביולוגית המעשית להתנשאות על ידי חמיצות. ונראה שיש אפשרות להעמיק ולהתבונן בדבר זה לאור מה שמבואר בספרי פנימיות התורה (ראה דרך מצותיך מצוה ט-יב, ועיי"ש שמבאר מדוע לפי הרמב"ם יש לאו מיוחד של כל מחמצת לאסור תערובת אף בלי טעם, והוא רק בפסח) על חשיבות הביטול והענוה המרומזים במצה, ובפרט בפסח שבו אנו חוזרים לראשית יצירתנו כעם. לפי דרכינו נאמר שהחמיצות מורה על התכונה של הרגשת יישות ויצר הרע, והתורה מורה לנו שבמיוחד בתחילת יצירתנו אנו צריכים להמנע מהמצב שבו התכונה הרעה שנכנסת בנו מהחיצוניות ומהשפעות זרות (גם אם דו תחמוצת הפחמן הוא רק חיצוני) תהיה מסוגלת להביא אותנו להתנשאות וגאווה.

ה.

הערות נוספות

א. בענין מה שכתבתי במאמר שקמח לבן לא תופח כ"כ ללא תוספת חומרים כתב לי ד"ר ליכט: "הקמח בימינו עובר תהליך הנקרא הנטוליטר הגורם לכל גרגרי המלח וגם לביצי התולעים ליחבט בעוצמה רבה וגם ביצי התולעים מתבקעות. יתכן שתהליך זה פוגע גם בשמרים הטבעיים, מה גם שסביר שהקמח מתחמם. צריך לברר מבחינה הלכתית אם הדבר דומה לקמח קלוי".

ב. הזכרתי במאמר את הדיון על שיבולת שועל, שיש בה חלבון הדומה לגלוטן שבחיטה. פרופסור עמר (חמשת מני דגן עמ' 99) כתב שההגדרה היותר מדויקת לענין זה היא שיש בה חלבון הדומה לגליאדין המצוי בחיטה. הגליאדינים הם חלבוני אגירה הנקראים פרולאמינים על שם חומצת האמינו פרולין שנמצאת בהם. למעשה בכל מין דגן מצוי חלבון פרולאמין אחר. גם פרולאמין של השיפון ושל הכוסמין ושל השעורה נקרא בשם אחר מזה של החיטה. בשיבולת שועל הוא נקרא אבנין ויש לו דמיון לתכונות גליאדין, בעוד שבאורז ותירס למשל חסרות התכונות של הגליאדין.

בירושלמי (חלה פ"א ה"א) למדו את חמשת מי דגן מהפסוק [ישעי' כח כה] 'ושם חיטה שורה ושעורה נסמן וכוסמת גבולתו לחם'. ודרשו "שם חיטה אלו החיטים, שורה זו שבולת שועל ולמה נקרה שמה שורה שהיא עשויה כשורה. שעורה אלו השעורים. נסמן זה השיפון. וכוסמת זה הכוסמין. גבולתו לחם. עד כאן גבולו של לחם". וראה ציורי חמשת מיני דגן באנציקלופדיה תלמודית ערך דגן. לענ"ד אכן רואים שבכל ארבעת המינים הגרעינים צמודים לגבעול העולה, בעוד שהשיבולת השועל נראית עשויה כשורות לרוחב זו מעל זו, וזה חיזוק גדול למסורת, שלא ראיתי שצויין במקומות אחרים שדנו בזה.

סיכום

א. חומרי ההתפחה מיוצרים ממים. מדברי הגרע"י ביביע אומר עולה שאסור להכניס לעיסה חומר שמציאותו הטבעית היא במים גם כשהוא מועט (מלח). חומר (חומרי התפחה) שאנו עושים ממים נראה שמוגדר כחומר שמציאותו הטבעית היא במים, ולכן נראה שלפי הגרע"י יש איסור להכניסם לעיסה, ואין לתת הכשר למצה עשירה של עלית, גטניו ופפושדו.

ב. המים מחומרי ההתפחה נוצרים בחום עוד לפני ההכנסה לתנור, ולכן גם הנימוק שכתב הרב אברהם יוסף להתיר את המים הנוצרים בעיסה מפני שהם נוצרים רק בתוך התנור, אינו נכון.

ג. בפסח התורה אסרה מחמצת, שהוא חימוץ מחמת דבר אחר, על פי גודל לחם הפנים יש מקום לומר שחימוץ כזה היה ידוע לחז"ל והשתמשו בו ללחם הפנים, והוא נחשב למצה, אך מכל מקום כיון שבפסח יש ריבוי מיוחד מהמילה "מחמצת" גם חימוץ חיצוני שעכ"פ יש בו יצירת גז חמצמן נאסר. יש בכל זה חשש לאיסור חמור של כרת, ואין להקל בזה ללא ראיה.

ד. גם כשאין חומר התפחה נכון למנוע הכנת מצה עשירה במיץ פירות תעשייתי כשיש בו חשש לביסולפיט, כי יתכן שגם זה יקרא לישא במי פירות עם מים.

ה. נראה שגדר החימוץ תלוי בהוצרות הגז החמצמן. התורה אסרה בחמץ את המצב שבו נוצרה בדגן ההכנה הביולוגית של חמיצות הגורמת להתנשאות.

על ענין הכנת מצה עשירה בלי חומרי התפחה ובלי ביסולפיט, נשאתי ונתתי עוד בהרחבה עם הרב עמנואל מולקנדוב. אביא כאן את חלופת המכתבים שלו עמי בעניין הזה.

מכתב א'

בס"ד

לכבוד הרב עידוא אלבה.

ישר כח על המאמר המקיף והיסודי בסוגיית מי פירות עם חומרי ההתפחה, שבו ביררת שיש איסור בחומרי ההתפחה שמוסיפים לעוגיות פפושדו, אולם, ברצוני להעיר על הפרק שהקדשת לעניין מי פירות לבד ללא מים, בו העלית לפקפק בפסק השו"ע להתיר בזה, והבאת את עדות בנו של הרמב"ם וגם עוד ראשונים רבים שאוסרים את הדבר, ושאלו השו"ע היה רואה כן יתכן והיה מחמיר בענין.

אולם, לפי דעתי פסק השו"ע ברור וקיים, כדעת 'כל' הגאונים ורוב הראשונים, וכפי שאבאר בעזה"י:

ראשית, הראשונים העידו שדעת הגאונים שמי פירות ללא מים אין מחמיצין ומותרים לכתחלה. ולא מצאנו אף אחד שכתב בדעת אחד מהגאונים דס"ל כדעת רש"י, שיש איסור כל שהוא במי פירות ללא מים. וכפי שכתב המ"מ בפ"ה ה"ב שדעת הגאונים כך היא עי"ש, וכ"כ הרשב"א בתשובה ח"א סי' של"ג וז"ל דע כי מי פירות אין מחמיצין לעולם חימוץ גמור ואפילו ע"י מים, אלא כשהן בעין בלא תערובת מים אין מחמיצין כלל ומותר ואפילו לכתחלה וזו היא ותיקא ושיבולי דאביי ורבא וכן הסכמת 'כל' הגאונים ז"ל עי"ש. וכן מתבאר מדברי הגאונים שנביא לקמן, שנחלקו רק לענין מי פירות עם מים אם מחמיצין או לא, אבל ללא מים לכו"ע אין מחמיצין ושרי אפילו לכתחלה.

דעת בה"ג. סמכת על דברי שו"ת תומת ישרים סי' ק"ח, שכתב בדעת בה"ג שמי פירות לבד יש בהם איסור. אולם דברים אלו אינם נכונים כלל בדעת בה"ג, ומפורש בדבריו וכן בדברי הראשונים בשמו להתיר. ז"ל בה"ג דקא אמרין מי פירות אין מחמיצין - ההוא בין ושמן ודבש דלית בהו מיא כלל וכו', ולילה ראשון אפילו בין ובשמן ודבש לחודיה אסיר למילש משום מצה עשירה עי"ש, ומבואר מדבריו שבשאר הימים מותר ללוש בין ובשמן ובדבש, דכשארין בהם מים אין מחמיצין כלל. וכן מפורש בראבי"ה ח"ב עמ' 98 [מהדורת אפטוביצר] שהב"ד בה"ג וכתב מדבריו שמענין דבלא מים מותר ללוש בהן ע"כ. וכן מפורש במנהיג סי' ל"ג, שסיכם את הדעות וכתב שג' מחלוקות בדבר: לדברי רש"י אף במי פירות לחודיהו אסור ללוש וכו',

ולרי"ף אפילו עם מים מותר, ולדברי ה"ג ור"ח אסור במי פירות עם המים עי"ש, ומבואר שבה"ג מתיר ללא מים. וכ"כ להדיא בפירוש ר"ש מפלייזא באו"ז סי' רנ"ו, וז"ל ואע"ג דמי פירות אין מחמיצין – הכא כשמערב בהם מים, וכן פירש בה"ג ובמגילת סתרים וכו' עי"ש, ומפורש שבה"ג מתיר במי פירות לחודייהו. וכ"ה בפירוש ר' יקותיאל משפירא לפיוט אדיר דר מתוחים, שנדפס עי"י הרב גבריאל צינער עמ' ס"ז, שם כתב שדעת ר"ת וה"ג שמי פירות לבד שרי עי"ש"ב. והדברים פשוטים מאוד בדעת בה"ג דס"ל להתיר, ודלא כהרב תומת ישרים.

דעת רה"ג. ראשית, יש לציין את דברי הריצ"ג בעמ' צ"ג, שם הביא את כל הגאונים שדברו בענין מי פירות עם מים ובלי מים ולא הזכיר דעת רה"ג לאסור ללא מים. ויותר מזה, הוא הביא שם את דברי מר רב שרירא – אביו של רה"ג – שכתב וז"ל כך שמענו מפי ראשונים ומקובל בידיהם שאין אופין בימי המצה בשמן ומים כל עיקר וזהו מנהג החכמים כולם וכו' ועל אודות הנעשה בפסח מן הסולת אמר אם תרצו להנצל מידי איסור תלושו אותו בשמן לבדו ללא מים כלל דכי שרו רבנן ללוש את העיסה בשמן – בזמן שאין בה מים כלל ואם יש בה מים אסורין עי"ש. ומפורש בדבריו שהתיר ללוש במי פירות בלבד, ולא יתכן שרה"ג יחלוק על אביו בענין זה, ועוד שהריצ"ג ושאר לא הזכירו שיש בזה מחלוקת ושדעת רה"ג לאסור. וע"כ נראה ברור שרה"ג מתיר בזה כדעת אביו.

ועתה נראה את ב' הראיות שהבאת בדעת רה"ג לאיסורא:

ראשונה – הבאת את דברי הריצ"ג בעמ' פ"ג-פ"ד מתשובת רה"ג שנשאל בחיטים שקלאם והשליכם לחבית של יין שענה רה"ג שאין זה מחמיץ משום שכבר נקלו וכתב עליו הריצ"ג ואנו אומרים כיון דקי"ל דמי פירות אין מחמיצין לא שנא חטין ושעורין כשהן חייין לא שנא כשהן קלויים כי נפלו להו לחבית של יין וכו' אין חוששין להן ומותרים אפילו בפסח, ואם נתן לתוכן מים אסורים עי"ש. ולכאורה נראה שריצ"ג חולק על רה"ג, ולדעת רה"ג אפילו שאין בהם מים מחמיצין. אולם, אין זה מוכרח, דאפשר בהחלט שרה"ג שנשאל בשאלה זו במקרה שכבר קלו החיטים והשיב דשרי בכל גווני 'אף אם נתנו ביין מים', ולא רצה לדון בזה מאחר והחיטים קלויים שרי. והריצ"ג פליג בעניין חיטים קלויים וס"ל שאפילו שהן קלויים אם יש בהן מים אסור, אבל באין מים לכו"ע שרי גם אם הן לא קלויים. ואם ריצ"ג הבין בדעת רה"ג שאסור אפילו במי פירות בלבד היה לו להביאו בדף צ"ג, שם האריך בדעות הגאונים ולא הזכיר אף דעה שאוסרת במי פירות בלבד.

שנית – הבאת את דברי ר"ח בשם רה"ג בענין ותיקא ודייקת מדבריו ומדברי ר"ח דס"ל לאסור מי פירות. הנה ז"ל הר"ח במהדורת וגשל (עפ"י כתי"ו): סנבוסך נמי אסורה דהא לוותיקא דמי, דאמרי דבי ר' שילא ותיקא שרי והא איתמר ותיקא אסור, לא קשיא הא דחליט ליה במיא ומילחא והא דחליט ליה במישחא ומילחא, במיא אסיר במישחא שרי. וכן מי שעורין שמרתיחין ומטילין לתוכן שעורין בין בהמעסה בין בהחלטה הכל אסור בזמן הזה, כך אמר רבינו גאון צו"ל, ע"כ. והבנת שמה שהביא בשם רה"ג הוא כל הקטע, אולם אין זה מוכרח כלל, דהקטע הראשון בפירוש ותיקא דמייירי בחלוט שהביא גם הריצ"ג בשם י"א – אין זה מוכרח דהוא רה"ג, אלא רק החלק האחרון לגבי מי שעורין. ובאמת הריצ"ג בעמ' צ"א הביא בשם תשובת רה"ג,

שכתב להדיא שמי שעורין שמרתיחין רותחין ומטילין שעורים לתוכן בין בהמעיסה בין בהחליטה אסור ולא התירו אפילו לחולים ע"ש. וא"כ נראה ברור שרק קטע זה בר"ח הוא מרה"ג, אבל הקטע הראשון אין שום ראיה שהוא מפירוש רה"ג ולא מצאנו שיביאו כן בשמו.

וא"כ התבאר שאין שום ראיה בדעת רה"ג דס"ל לאסור במי פירות לבד, ואדרבה מזה שרב שרירא גאון אביו פשיטא ליה ומקובל לו מהגאונים להתיר נראה ברור שגם רה"ג ס"ל להתיר.

דעת ר"ח. ראשית, מפורש בדברי רבינו חננאל בדף ל"ו ע"א במהדורת וגשל (עפ"י קטעי גניזה), וכ"ה בריצ"ג עמ' צ"ג בשם ר' חננאל וכ"ה בשו"ת הגאונים שערי תשובה סי' ק' בשמו, וז"ל: "והלכתא יום ראשון אסור ללוש ולקטף במי פירות כל עיקר בין בפני עצמן בין כשהן מעורבין במים קבעין לחם עוני למצוה, מכאן ואילך בפני עצמן מותרין ע"י עירוב אסורין בין ללוש בין לקטף ע"ש. ומפורש שדעת ר' חננאל להתיר שמי פירות אין מחמיצין כלל, וכן הבין הריצ"ג שפסק כן למעשה שמותר ללוש במי פירות ואין מחמיצין כלל, וכ"כ להדיא המנהיג שהעתיקנו לעיל בדעת בה"ג ור"ח, דס"ל שמי פירות אין מחמיצין, ודלא כרש"י, ע"ש. ומה שהבאת מפירוש ר"ח לענין ותיקא מכת"ו – נראה שפירוש זה הוא גיליון ואינו פירוש ר"ח האמיתי, דהא ר"ח שם פירש כבר לפני זה את הפירוש הרגיל ולא כתב לישנא אחרתא וכדומה, ואיך יכתוב מיד פירוש אחר. ועוד, שכבר כתבנו שהוא ז"ל ס"ל להתיר במי פירות לבד, ועוד שהמילה סנבוסך או סמבוסך לא נמצאת באף אחד מכתבי הראשונים והגאונים [לפי בדיקה באוצר החכמה ואוצרות התורה], וע"כ נראה שהוא גיליון ואינו לר"ח. ואף אם נאמר שזה לר"ח או לראשון אחר, דהא הריצ"ג הביא דעה כזו – עדיין אין זה אומר שמי פירות לבד אסורים, דהא לפירוש זה אפשר לומר שזו המציאות, שותיקא היא חליטה של קמח עם מלח ושמן או מים ושמן מותר ומים אסור, אבל אין מכאן ראיה שמי פירות לבד אסורים. וכך נראה מדברי הריצ"ג, שהביא דעה זו בשם י"א ואעפ"כ לא הזכיר דעה שאוסרת מי פירות לבד.

ושאר הגאונים שמתירים להדיא ללוש במי פירות אפילו ששהתה העיסה הם רב נטרונאי גאון (אוה"ג עמ' 33), רב שמואל הכהן [בן חפני], מר רב כהן צדק ומר רב שרירא גאון בריצ"ג עמ' צ"ג, וכ"ד רב ניסים גאון במגלת סתרים וכפי שהובא בפירוש ר"ש מפלייזא באו"ז סי' רנ"ו, שמחלק בין יש בהם מים לאין בהם מים ע"ש, וע"ע מקורות לזה בפירוש רב ניסים גאון בסוף פירוש ר"ח מהדורת וגשל.

וא"כ נתבאר באר היטב שדעת 'כל' הגאונים שמותר ללוש במי פירות ואין מחמיצין כלל.

בדעת הקליר. דייקת מדבריו דס"ל לאסור ללוש במי פירות. ותמוה דהא ממקום שבאת – הר"ש מפלייזא עמד בזה וכתב: "ואע"ג דמי פירות אין מחמיצין הכא כשמערב בהן מים וכ"פ בה"ג" וכו' ע"ש, הרי דס"ל שאין ללמוד כלל מדברי הקליר לאסור במי פירות בלבד. ומעתה נעבור לדעות הראשונים:

דעת הרי"ף. כתבת שלא ברורה דעת הרי"ף. אולם, דעת הרי"ף ברורה להתיר. א. הרי"ף בסוגיית ותיקא כתב בסתמא דכיון דלית בה מיא – משחא מי פירות הוא ומי פירות אין מחמיצין. וסתמת דבריו ברורה מאוד שאין חילוק בין לישא לבישול או שאר חילוקים, אלא מי

פירות אין מחמיצין כלל. ב. הרי"ף פירש גם את ר"ל וגם את הבריתא בדף ל"ו ע"א במי פירות עם מים, וע"ז אמרו שאין חייבים על חימוצם כרת, אבל ללא מים לא מיירי הסוגיא שם, וכפי שפירשו שם הר"ן וחידושי אנשי שם להדיא. ג. הרי"ף לא הכיר דעה שאוסרת ללוש במי פירות לבד, דעד רש"י לא היה אדם מעולם שאמרה וכל הגאונים שלפניו התירוהו.

דעת הראב"ד. הבאת את הסתירה בין הראב"ד בהשגות לבין מה שהביא הרשב"א בתשובה בשם הראב"ד, וכתבת שהעיקר כדעת הראב"ד בהשגות להחמיר כרש"י. אולם, במאמר שנדפס ממש בחודש זה (ניסן תשע"ט) בקובץ עץ חיים באבוב בענין 'הסתירות בחיבורי הראב"ד השונים' הארכתי להוכיח מכל הראשונים שתמיד נקטו והביאו את דברי הראב"ד בחידושי יוטר מאשר השגותיו, אע"פ שהשגותיו נכתבו באחרונה עיש"ב. אמנם, ראיה זו לא הבאתי שם, אולם זה גם מצטרף לראיות הרבות, שהרשב"א בחר להביא את דברי הראב"ד בחידושי ולא בהשגותיו. ויש להוסיף שגם בכתוב שם, שהביאו ההשלמה ושא"ר, יישב הראב"ד את דברי הרי"ף, ונראה שהוא מסכים לדבריו לגמרי. וכפי שכבר כתבנו, דעת הרי"ף ברורה להתיר במי פירות בלבד, וזו עוד ראיה שהעיקר בדעת הראב"ד להתיר. ועכ"פ ספק הוא, ואין לומר שדעת הראב"ד לאסור.

דעת העץ חיים מלונדריץ. כתבת שבעמוד שי"ד כתב לאסור. ותמהני, דהא שם אסר במי פירות 'עם מים' אבל ללא מים כתב להדיא להתיר עיש"ש.

דעת היראים. כתבת שבסי' נ"ב דעתו לאסור. אולם, המעיין שם יראה שהביא את דעת רש"י וקושיות ופירוש ר"ת, וכתב שראיית ר"ת מותיקא 'יכולני לדחות' וכו' עיש"ש, אך לא הכריע למעשה כרש"י אלא רק דחה את ראיית ר"ת, וא"כ אין דעתו לאסור אלא שלא הכריע בדבר.

דעת הר"ן. כתבת שבתשובה סי' נ"ט חשש להחמיר, ובפירושו אין ראיה מה ס"ל. אולם, אין נראה כן, דו"ל בתשובה שאפילו הדבר כן [שהחטים בשאלה שם התלחלו מחמת עצמן] החטים ההם יהיו אסורות לדעת רש"י והרבה מן המפרשים וכו' ועוד דאפילו למאן דאמר שאין מחמיצין כלל ה"מ בלא מים וכו' עיש"ש. הרי שלא הכריע ולא כתב להחמיר כדעת רש"י, אלא ס"ל שבנידונו אסור לכל הדעות, ואין ללמוד מכאן מה דעתו. ואדרבה, מפירושו לרי"ף נראה דס"ל להתיר, דהא הביא את דעת רש"י והקושיות שעליו וסיים בדעת ר"ת, ואם לא תירץ את הקושיות על רש"י – בודאי ס"ל כר"ת, דלא יתכן שיסבור כרש"י ולא יתרץ את הקושיות שעליו. ועוד נראה שאת פירושו לרי"ף כתב לאחר תשובה זו, דהא בתשובה זו כתב על דעת רש"י והכי דייק לישנא דאמרינן אין חייבין על חמוצם כרת אלמא איסורא מיהא איכא עיש"ש, והרי בפירושו כתב שגם ר"ת הסכים לדיוק זה, אלא שהוא ס"ל שהסוגיא שם מיירי במי פירות 'עם מים' ולכן איסורא איכא, אבל ללא מים אין איסור כלל, ולפ"ז אין התחלת ראיה לרש"י. ועוד, שלא רבים כתבו כרש"י אלא אדרבה רבים מן המפרשים כתבו כר"ת, וע"כ שכשכתב תשובה זו עוד לא עמד בעיקרי הדברים, וגם שאינה נ"מ לנידון ההוא דהא אסור לכו"ע, אולם למעשה הר"ן ס"ל להתיר, וכמו שמתבאר מפירושו לרי"ף.

דעת הארח"ח. ציינת את דבריו באות נ"ו דס"ל לאסור. אולם, יש לידע שהארח"ח מלקט הוא, ובד"כ אין לומר שכך דעת הארח"ח, ופעמים רבות יש סתירות בדבריו שפעם העתיק מזה ופעם מזה. וראיה לזה גם בנידוננו, דבאות נ"ב העתיק את דברי רה"ג שהביא הריצ"ג בעמ' פ"ג

לענין החיטים שנפלו ליין שאם אין ביין מים הא קי"ל מי פירות אין מחמיצין עי"ש, ומבואר דס"ל להתיר. וכן באות נ"ח הביא בפשיטות לגבי חיטים שאכלום עכברים האם חשיב כמי פירות וסיים בדברי הר"י, שדוקא מי פירות לבד אין מחמיצים אבל הכא זה בתערובת מים. וכן הביא במהדו"ב [מהדורת אור עציון] את דברי הר"י שם טוב שרק מים מחמיצים אבל ביצים וחלב ודם אין מחמיצין עי"ש, הרי דס"ל להתיר. וע"כ שאין להחשיבו כלל בתור דעה עצמית.

דעת תוס' במנחות. כתבת שהם סוברים לאסור. אמנם, התוס' בדף נ"ג ע"א כתבו ומיהו יש לנטות ולהחמיר דלעולם אפילו בלא מים נהי דחמץ גמור לא הוי – נוקשה מיהא הוי, אולם בסוף דבריהם כתבו ומיהו ומותיקא קשיא לפירוש זה וכו' עי"ש, ולא תירצו, ומבואר שנשארו בקושיא על פירוש רש"י. ובאמת, שבפסקי התוס' שם אות קע"א כתבו עיסה שנילושה במי פירות בלי שום מים אין מחמיץ בהם כלל וכשיש מים מחמיצים ע"כ, הרי שפסקו למעשה להתיר, וכנראה שזה משום הקושיא מותיקא.

דעת ר"י וריב"א. כתבת שהסמ"ג כתב בשם ר"י וריב"א לאסור. המעיין בסמ"ג יראה שריב"א ס"ל להתיר ולא לאסור, ואף בענבים שהיה עליהם טיפת מים בשעת הבציר התייר, וכ"ש כשאין מים כלל, אלא שכתב שר"י כתב בתשובה אחת שירא להקל מפני הירושלמי שמחמיר בהלכה למעשה, אולם הסמ"ג עצמו סיים אמנם בתוספות דפסחים פירש רבינו שמשון בשם ר"י ור"ת היתר גמור בחימוץ מי פירות עי"ש. ומבואר שהסמ"ג עצמו הביא בשם ר"י בתוספותיו שהוא היתר גמור' ולא סמך על התשובה שכתב הר"י לאסור, וא"כ לכל היותר יש ספק בדעת ר"י ולא שהוא סובר להחמיר בזה.

דעת ריצב"א. לא מצאתי בתוס' חכמי אנגליה התיחסות לענין זה ובשם ריצב"א, אם תוכל תשלח לי את הקטע שמדבר בענין.

דעת ר"פ. כתבת שצרור החיים העיד בשמו לאסור. אולם אין זה מדויק, דהצרור החיים מיירי בתאנים ששמים אותם בקמח, שר"פ היה נוהג בהם איסור, וכתב צרור החיים מעצמו כמה טעמים, דאע"פ שאמרו מי פירות אין מחמיצין הא יש מי שסובר שמחמיצין, ועוד שהקמח הוא בענין ולח ונדבק בחיך, ועוד דכשאמרו אין מחמיצין לענין כרת אמרו אבל איסורא דרבנן איכא, כפי דעת מקצת המפרשים עי"ש. הרי שאסר רק בצירוף כל הטעמים הנ"ל, שאחד מהם הוא שהקמח הוא בעין ולח ונדבק בחיך, שלפ"ז אין זה מי פירות לבדם אלא עם רוק, ובצירוף הדעות האוסרות כל מי פירות אסר, אבל לא מצאנו שאסר מי פירות לגמרי.

עוד הבאת מהגהות סמ"ק אות ו' שכתב שאין לעשות מצה עשירה דגורנין אין בה מים אטו יש בה מים. גם זה אינו מדויק, דר"פ שם מיירי בערב פסח שחל בשבת לגבי סעודה שלישית שר' מאיר היה מחמיר ללוש קמח במי פירות ולקיים בה סעודה שלישית, וכתב ר"פ ונראה דהיינו דוקא לחסידים שאינם מבטלים כלל כל השנה סעודה שלישית בשבת, אבל אנשים אחרים שפעמים בלא אונס אין מקפידים לעשות סעודה שלישית אין להם להכניס עצמם בזה הטורח דגורנין מי פירות בלא מים אטו כשיש בו מים דכשיש בו מים קדמי ומחמצי עי"ש. ומבואר מדבריו שהחסידים שעושים כל שבוע סעודה שלישית יעשו במי פירות. ואין זו גזירה שגור אלא מיירי רק באותו ענין של סעודה שלישית. שמכיוון שכל שבוע אינו מקפיד לעשות

למה יכניס עצמו לדבר זה שיש בו חשש שאולי יעשה עם מים, אבל בעלמא בכל השבוע מי שרוצה לאכול לא אסר עליו, ואדרבה מבואר מדבריו באות ב' שהתיר גבי ברירת החיטים מאכילת עכבר שיש שהתירו משום מי פירות אין מחמיצין והקשה עליהם דמי פירות משמע דוקא מי פירות ולא עכבר, ועוד שלאחר מכן מערבים בו מים בשעת לישה דהא דמי פירות אין מחמיצין היינו דוקא מי פירות לבדן בלא תערובת מים כדפירש ר"ת בפרק כל שעה ע"ש. ומבואר שהוא ס"ל להתיר אם זה רק מי פירות, וכמו שמבואר גם ממנהג החסידים שלא מפסידים סעודה שלישית שהתיר להם לעשות במי פירות, ומבואר דס"ל להתיר. וכ"ה בפסק דאיתא בתור"פ ל"ט ע"ב שאשה אינה יכולה לעשות תבשיל לבנה אם לא תפרר המצה וכו' או יעשנה כולו מחלב בלא מים דאז הוו מי פירות ומי פירות אין מחמיצין ע"ש, ומפורש דס"ל למעשה להתיר.

בדעת הרמב"ן. כתבת שר' דוד כתב בשמו שר"ל אסר ללוש במי פירות גזירה שמא יערב בהם מים, ואף תמחה על מרן הגרע"י זצ"ל שמנה את הרמב"ן כמתיר ללוש במי פירות. וגם כאן אין דברין מדויקים, דהא כבר הזכרת את דברי הריטב"א, שכתב בדעת הרמב"ן שע"י מים חמץ גמור הוי, ובלא מים אין מחמיצין כלל שכך כחן של פירות ע"כ, ומזה נראה שלרמב"ן שרי לכתחלה. ומה שהבאת בשם ר' דוד – הנה ר' דוד כתב כן 'בתחלה' 'בשם עצמו' שאפשר לומר כן ליישב את רש"י, אולם בסוף הקטע כתב וז"ל אבל בפ"ק דחולין כתבה בלשון אחר וכו' ולפ"ז יש לנו לומר וכו' ולפי שיטה זו יבא בפשיטות מה שמתירין לכתחלה מי פירות שלא ע"י מים ע"ש, ומפורש שלמעשה כתב בדעת הרמב"ן במסכת חולין, שמותר לכתחלה ללוש במי פירות.

בדעת הרמב"ם. עדות ר' אברהם צריכה עיון, דהא עיקר חילו הוא מדאמרו אין חייבים על חימוצה כרת ולא אמרו מותר, וזה צ"ע דהא הגאונים והרי"ף מסכימים לזה, אלא שהעמידו מימרא זו במי פירות 'עם מים' ולכן אין חייבים על חימוצה כרת ואינו מותר לכתחלה. ואדרבה, משאר הסוגיות, כותיקא וחצבא, מבואר שמי פירות אין מחמיצין כלל, ולכן אינו מוכן מה שגרם לרמב"ם כפי עדות בנו לחזור בו ולחלוק על כל הגאונים והרי"ף משום דקדוק זה שאינו קשה כלל. ולכן נראה שאין לראות בזה את דעת הרמב"ם אלא דעת בנו ותו לא. ועי' לקמן שאף אם נאמר שדעת הרמב"ם כן – אין זה משנה לפסק ההלכה בזה.

נמצא שלמעשה מכל האוסרים שהבאת נשארו רק רש"י, ראב"ן, המנהיג, הרמ"ך, ההשלמה והמאורות [המכתם נראה שלא הכריע בזה], ר"ש מאירא בשם ריב"א [בתור"פ] ואולי גם הרמב"ם.

אולם, המתירים הם רבים; מלבד דעת הגאונים הנ"ל כ"ד הרי"ף, העץ חיים, ריב"א, ר"פ, פסקי תוס' במנחות, הר"ן בהלכות, העיטור, המ"מ, הרשב"א, הרמב"ן, הריטב"א, מהר"ם חלאוה, המאירי, ראבי"ה, רי"ד, ריא"ז, ר' מנוח, מהר"ם, רי"ו, צד"ל, אהל מועד, תלמיד הרשב"א, הרשב"ץ, הרוקח, תוס' חכמי אנגליה ושכן התיר מורו, הר"י מלוניל בדף מ' ע"ב ובעוד מקומות, הסמ"ג, סמ"ק, הר"ש מפלייזא, ר' יקותיאל משפירא ועוד.

והב"י כתב בסוסי' תס"ב שלענין הלכה המנהג הפשוט הוא ללוש במי פירות ללא תערובת מים כלל ואין חוששין בהם לחימוץ כלל עי"ש, הרי שתלה הדבר במנהג ולא משום דעת הרמב"ם וכדומה, אלא המנהג הפשוט היה שלא חוששים כלל לדעת רש"י וסיעתו, ולכן גם אם היה רואה הב"י את דברי ר' אברהם והיה מקבלה לאמת – לא היה חושש לה כלל נגד המנהג הפשוט שנהגו בספרד. ולפי מה שהבאנו, כן הוא בדין, דהא כן דעת כל הגאונים ורוב המוחלט של הראשונים [קרוב ל 40 גאונים וראשונים], ובפרט שרבני ספרד פסקו ונהגו להתיר בזה, וע"כ אין בזה ספק שהב"י לא היה משנה פסקו גם אם היה רואה את עדות ר' אברהם. וע"כ המסקנא היא שלדעת הספרדים הפוסקים כשו"ע מותר לכתחלה ללוש במי פירות ללא מים כלל ואין בזה שום פקפוק.

בעניין מי ביצים

ולעניין מי ביצים גם בזה כתבת הרבה דברים שאינם מדויקים. כתבת שר"ש מפלישא כתב בשם ג' ראשונים, ראבי"ה ומרדכי שאין ללוש במי ביצים. ואין זה מדויק – הר"ש מפלייזא כתב כן בשם ר' דוד, ר' יהודה ור' מנחם, וכך דעתו ג"כ לאסור. ויש להוסיף עוד את דעת הריצב"א המובא באו"ז, המנהיג והריטב"א. אולם, גם בזה דעת רובא דרבוותא כדעת ר"ת, ראבי"ה, תוס' והרא"ש שהתירו; כ"ד הסמ"ק ור' נתנאל שהביא שם, הרוקח [במעשה רוקח], ר' יקותיאל משפירא, רי"ו ושכן עמא דבר, ארח"ח אות נ"ט שכן נהגו, ובמהדורה החדשה כתב כן גם בשם ר' שם טוב עי"ש, שה"ל [והנראה בעיני דלא מחמצי], ר' מנוח, צדה לדרך, מהר"ם חלאוה, תלמיד הרשב"א, ר"ן, רשב"ץ, וכ"נ דעת האו"ז שסיים אבל ר"ת וכו'. וגם בזה הב"י כתב שהמנהג ללוש במי ביצים. וכתבת שהברכ"י כתב שנהגו בירושלים לא ללוש, ושלא ברור אם היה מנהג א"י ללוש בביצים. וגם בזה דברייך לא נכונים. הברכ"י לא כתב שכך מנהג ירושלים אלא העתיק בקצרה את דברי מורו, הנחפה בכסף, שכתב שטוב לחוש לספקו של רש"י. אולם, הנחפה בכסף עצמו שם כתב וז"ל ומנהגן של ישראל תורה היא וכו' וכיון דהפוסקים המפורסמים הכריעו להקל כותיהו נקטינן 'ופוק חזי מאי עמא דבר' ומ"מ טוב לחוש וכו' עי"ש, הרי שהוא ז"ל העיד שנהגו להקל, והוא היה הראשון לציון בירושלים, ומבואר שבירושלים נהגו להקל בזה. וכן מפורש בשו"ת מהרי"ט צהלון החדשות סי' קמ"א וז"ל שהרי כמה חומרות כתבו ההגהות והמרדכי בענין חמץ 'ואין אנו נוהגים כן' ומכללן שלא ללוש במי ביצים דמחמיצים 'ואין אנו נוהגים כן' עי"ש, ומפורש שגם בצפת נהגו להקל בזה. וע"כ גם בזה אין אחר המנהג ודעת רוב הראשונים כלום, ולספרדים מותר לכתחלה ללוש במי ביצים וכפסק השו"ע.

ובהערה כתבת לחלק בין זה לבין בשר שיש בו סירכא – כמה יש להצטער על הפיכת היוצרות בזה וע"ז אפשר לומר את אשר הקלת החמרת וכו' ואת אשר התרת אסרתי וכו', דהא במי פירות רוב הפוסקים מתירים, וכמו שהבאתי, אלא שבאשכנז נהגו להחמיר בזה כמיעוט

הפוסקים כדרכם, והרמ"א כתב שלזקן וחולה שרי, ופשט הדברים דשרי אף בשיהוי, וכן מתבאר מדברי הערוך השולחן שכתב שמה שנהגו להקל בזה הוא שלא כדין וכו' ולבד זה לדעת רש"י הוא חמץ נוקשה 'כששוהין בה' וכו' וע"כ שומר נפשו ירחק מזה אם לא לחולה ולזקן וכו' עי"ש, ומבואר שהתיר לזקן וחולה גם בשהיה. וכן פשטות דברי החזו"א שהזכרת. והמ"ב – חידוש הוא, וגם זה אפשר לומר שנקט כן אם אפשר, אבל מעיקר הדין לחולה ולזקן מתיר אף בשיהוי, כפשט דברי הרמ"א, ועכ"פ זוהי דעת מיעוט הפוסקים. לעומת זאת, בסירכא דעת רוב הפוסקים ופשטות הגמ' לאסור למעך וכנודע, אלא שבאשכנז נהגו למעט הסירכות, נגד פשט הדין ורוב הפוסקים, וע"ז אתה אומר שלהכשיל את הספרדים כשכותבים כשר אין בזה בעיה, אולם במצה עשירה יש בעיה? אתמהה.

ועוד, מה עם בישול גוים לדעת מרן השו"ע, שלא כותבים בהשגחת הרבנות אלא כשר [ואף במהדרין יש כאלה שלא מקפידים ע"ז]? ומה עם חדש בחו"ל שלדעת השו"ע הוא איסור תורה וה OU לא מקפידים ע"ז כלל ומכשילים את הספרדים^(א) באיסור תורה? אלא שיודעים שכשרות רבנות היא סומכת על היתרים מסוימים וכל אחד יבדוק, כיון שאם לא כן אין לדבר סוף, ועל כל דבר נצטרך לכתוב לפי דעה זו ולפי דעה זו ולכן הרבנות סומכת על פוסקים שונים ובכשרויות מהדרין עושים לכל הדעות.

לסיכום. לספרדים הנוהגים כפסק השו"ע מותר ללוש לכתחלה קמח במי ביצים ובמי פירות [לבד ללא חומרי התפחה] וכך מנהג הספרדים מקדמת דנא. ואף מותר למכור זאת בחנויות, בתנאי שלא יכתבו שזה כשר למהדרין אא"כ יוסיפו למהדרין לדעת הספרדים. ושוב יישר כח על הבירור המציאותי בענין חומרי ההתפחה שיש בהם בעיה של החמצה.

מכתב ב'

בס"ד

לכבוד הרב עמנואל מולקנדוב

תודה על ההערות שזיכתני לעסוק בהם בחג, להלן תשובתי^(*):

א.

מה שכתבתי שהדין של מי פירות מעיקרו אינו מוסכם, לא באתי לומר שמי שפוסק על פי השו"ע בסי' תסב ומתיר ללוש במי פירות אין לו על מה לסמוך, אלא כתבתי זאת רק כסיבה נוספת להחמיר. כיום עושים מצה עשירה בכל המפעלים בתוספת של חומרי ההתפחה או של בסולפיט, וכתבתי שגם אם יוציאו את החומרים האלו, או שיכינו בבית בהשגחה מעולה אכתי אין ההיתר פשוט אף לספרדים. לכן אין כ"כ נפק"מ כמה ראשונים עומדים בשיטה המחמירה

(א). המשנ"ב בביאור הלכה תפט, י כתב להחמיר גם לאשכנזים. ע.א.

(*) בתשובה שולבו הערות נוספות של הרב מולקנדוב (בשוליים, ממספרות במספרים במקום אותיות) ואתייחס אליהם בתשובה הבאה.

וכמה במקילה, העיקר הוא שגם הרמב"ם חזר בו והחמיר בסוף ימיו, על פי עדות רבי אברהם בנו, ולכן יתכן שאם הב"י היה יודע זאת היה גם הוא חושש להחמיר.

רבי אברהם כתב שהרמב"ם חזר בו מחמת דיוק לשון ריש לקיש בפסחים לה ע"א "אין חייבים על חימוצה כרת", דמשמע שעכ"פ איכא איסור, וכתב כבודו על זה "צ"ע דהא הגאונים מסכימים לזה אלא שהעמידו מימרא זו במי פירות עם מים, ולכן אין חייבים על חימוצה כרת ואינו מותר לכתחלה ולכן אינו מובן מה שגרם לרמב"ם כפי עדות בנו לחזור בו ולחלוק על כל הגאונים והרי"ף". ומחמת קושיה זו הסיק כבודו שיש ספק אם הרמב"ם חזר בו.

ראשית, אני תמה על המסקנה, דגם אם יש קושיה על הדיוק של הרמב"ם אין בזה בכדי לערער על עדות ברורה של בנו, שהרמב"ם חזר בו ותיקן בעצמו מה שכתב ביד החזקה.

ושנית, לענ"ד אכן הדיוק של הרמב"ם הוא דיוק חזק, כי דוחק גדול מאוד לפרש מימרה זו כשנלושה במים עם שמן יין ודבש. והטעם לכך הוא מה שהקשו התוספות עצמם על שיטת רבינו תם בשם הרשב"א (הוא הר"ש): "וקשה לרשב"א דחומץ האדומי חשיב ליה בפרק אלו עוברין (לקמן דף מג.) חמץ דגן גמור ע"י תערובת, ואמאי והא חומץ האדומי מפרש התם דרמו ביה שעורים, פי' משימין השעורים ביין כדי שיחמיץ היטב, והא מי פירות אין מחמיצין ואפילו אם משימין מים עמהן אכתי לא הוי אלא חמץ נוקשה". אמנם, התוספות כתבו על זה תירוץ "ואומר ר"י שהשעורים שורין במים קודם שמשמין ביין". אך תירוץ זה לכאורה דחוק מאוד, דהא אמרו בירושלמי בריש פ"ג דפסחים "וכולהון על ידי מוי" ופשט הדברים שלא מדובר כאן בעירוב שעורים מוחמצות, כפי שדחקו התוספות, אלא בעירוב בזה מים בלבד. ונמצא שמהמשה מוכח כמעט להדיא שבחומץ של מי פירות עם מים הוא חומץ גמור. על כרחך שבמימרה של ריש לקיש שאין חיוב כרת מדובר בלא מים, וזה דיוקו של הרמב"ם¹.

ושלישית, מה שכתב כבודו שהגאונים והרי"ף מעמידים את המימרה של ריש לקיש באית בהו מים, לענ"ד נכתב אגב שיטפיה ולא דק כלל. בה"ג (סי' יא) מפרש להדיא על המימרה של ריש לקיש² "ההוא ביין שמן ודבש דלית בהו מיא כלל". וגם ר"ח והרי"ף כתבו רק לגבי המחלוקת שבדף לו ע"א שמדובר עם מים, ומשמע דהם מפרשים את המימרה בדף לה ע"א בלי מים³. הרי"ף בפ"ג הביא רק את דברי הירושלמי שמדובר באית בהו מים ולא פירש שמדובר בשעורים מוחמצות, וכן הרא"ש על הגמרא בדף לה הביא רק את דברי רבינו תם, ולא את דברי

1. לפי זה, הקושיא הייתה צריכה להיות כתובה כך לא משמע שהמימרא של ר"ל היא עם מים אלא בלי מים, ולא כפי שכתב ר' אברהם, שמשמע שתמיד הבין הרמב"ם שהמימרא היא בלי מים, והשאלה אם אין חייבים עליה כרת היא בדוקא או לא.

2. תמה אני על דבריו, בה"ג לא הזכיר כלל את מימרא ר"ל, אלא שלאחר שהביא את הברייתא בדף לו ע"א שאוסרת כתב 'דקא אמרינן מי פירות אין מחמיצין ההוא ביין ושמן ודבש דלית בהו מיא כלל', אבל את מימרת ר"ל לא הזכיר, ובהחלט יתכן שהוא מסבירה כמו שא"ר, דמירי עם מים דומיא דבריתא בדף לו ע"א.

3. הלשון במימרת ר"ל ובבריתא בדף לו ע"א - עיסה שנילושה ביין וכו', אין לשון את העיסה ביין וכו', והרי"ף העתיקן בצמידות אחת לשניה, ולומר שאחת מהם עם מים ואחת בלי מים לא נראה כלל. וכן מפורש בר"ן להדיא [שהזכיר במכתבי הראשון בקצה] לפיכך פר"ת וכו' אבל ע"י מים אין חייבין וכו' אבל נוקשה וכו' וכן פירשה הרב אלפסי ז"ל בהלכות ע"י מים וכו', וכתב שם בחידושי אנ"ש וז"ל אבל הרי"ף שפירש הברייתא דר"ל עם מים - גם דברי ר"ל נפרש כן ע"כ, ומפורש שפירש כן בדעת הרי"ף, וזה ההסבר הפשוט בדבריו, וכן הרשב"א בתשובה סי' של"ג פירש כן בדעת הרי"ף שמתיר לגמרי ללא מים ומימרא דר"ל היא עם מים ע"ש.

התוספות בשם ר"י המפרש שמדובר בשעורים מוחמצות, וכן בפ"ג הביא את דברי הרי"ף שמדובר שאית בהו מים, ולא הזכיר שמדובר בשעורים מוחמצות, כך שנראה שגם הרי"ף והרא"ש אינם מקבלים אוקימתא זו. וכ"כ הבית יוסף בסי' תסב "וכן צ"ל בחומץ האדומי שנותנים בו מים, שאל"כ אינו מחמץ, וכ"כ הרי"ף והרא"ש", ומשמע דהוא סבור שעל ידי תערובת מים בלבד הוא חמץ גמור. וכן כתבו האחרונים (פר"ח, פמ"ג, בית מאיר, פתחי עולם, לבושי שרד, הגר"ז, ביה"ל בסי' תסב. אבני נזר או"ח תקלא, חזו"א קדשים מנחות לה ע"א) לדייק מדברי הרמב"ם, גם לפני שחזר בו, דהוא סובר שחייבים על זה כרת. גם באשכול (אלבק הל' פסח קנט א) ובאגודה (ריש אלו עוברין) הביאו רק את דברי הירושלמי שמדובר באית בהו מים, ולא פירשו שמדובר בשעורים מוחמצות. ואף הראשל"צ הרב שלמה עמאר, ראש המדברים בזה להיתר, כתב (שמע שלמה ח"ו סי' ה עמ' לח) "לרוב הראשונים" גם בין ושאר מי פירות המתערבים עם המים שבעיסה יש כרת".

ועל פי זה מובנת שפיר קושית הרמב"ם, שכיון שאין להעמיד את דברי ריש לקיש בעיסה שנלושה בין עם מים, בודאי משמע שבעיסה בלא מים איכא איסור.

ב.

כבודו מביא שהראב"ה והמגיד משנה והר"ש מפלייש כתבו בדעת בה"ג, ר"ח וכל הגאונים שיש להתיר מי פירות בלא שימור. אך כל זה מוכיח רק מה ראו והבינו אותם ראשונים, ואין זה מונע מלומר שבעיון שלנו בגאונים הנמצאים לפנינו נגיע למסקנה אחרת. הראב"ה, הר"ש מפלייש, והמגיד משנה ככל הנראה כלל לא ראו את תשובת רב האי גאון, שהרי הם לא הביאוה⁴, וכן הם לא הזכירו את הפירוש של רבינו חננאל בכ"י ותיקן לסוגית ותיקא, ממנו עולה להחמיר, ואם היו רואים אותם אולי היו מסיקים שכיון שאין הדבר מוסכם על הגאונים אלי נפרש גם את דעת בה"ג באופן שונה, שכן מדבריו אין הכרח להסיק להקל⁵. אמנם, רי"ץ גאון כן ראה את תשובת רב האי ופירוש ר"ח (שהוא כתבו בשם י"א), אך הוא אינו נמנע מלחלוק על רב האי ורבינו חננאל. ומצאנו כה"ג במקרים אחרים שראשונים סותמים שכן דעת כל הגאונים מפני שלא ראו את כל הגאונים הידועים עתה לנו. דוגמא שראיתי בחיפוש אקראי הוא דין מחוייב שבועה שאינו יכול להשבע, המובא בסוגית הגמרא שבועות מה ע"ב, דהריטב"א כתב שם בשם "כל הגאונים" דבר אחד, ובסמ"ג כתב זאת רק בשם "מקצת הגאונים", ובאמת אנו רואים

4. מלבד הרמב"ן שהביא הריטב"א לא מצאנו לשאר הראשונים שיכתבו להדיא שחייבים כרת בעירוב מים, וגם ברמב"ם אין זה מוכרח, דלא נחית לפרש עניני כרת אלא כתב הרי אלו מחמיצין. ואין לדייק מזה נגד כל הראשונים, שכתבו להדיא שהוא חמץ נוקשה.

5. המ"מ וכן הרשב"א ראו את דברי הרי"ץ, שהרי הם מזכירים אותו בכל מקום, והרי"ץ הביא את תשובת רה"ג הנ"ל, ואעפ"כ לא נמנעו מלכתוב שכל הגאונים סוברים שמותר ללא מים.

6. בדעת בה"ג א"א להסביר אחרת מלבד מה שכתב ההוא בין ושמך דלית בהו מיא כלל - הרי סיים ולילה ראשון אפילו בין ובשמן ודבש לחודיה אסיר למילש משום מצה עשירה ע"כ, הא בשאר ימים 'מותר' ללוש ואין שום איסור, ולכן כל הראשונים כתבו בדעת בה"ג להתיר, והם ראו בדעתו את מה שאנו רואים, וזה הפירוש היחיד שניתן לפרש בדבריו.

שאין זה מוסכם כלל בגאונים, ראה אנציקלופדיה תלמודית ערך חשוד על השבועה הערות 695-700.

ג.

רב האי כתב בתשובה (מובאת בשערי תשובה סי' רצב) לגבי חיטים קלויות שהניחו ביין, "ומאי חששא דלמא אישתייר מיניה מאי דלא איקלי שפיר, חששא רחוקה היא". ומסגנון דבריו משמע להדיא שאם לא היו קולים את החיטים איכא איסור. ונראה שכך הבין מדבריו הרי"ץ גיאות, דלאחר שהביא את דברי רב האי (בהלכותיו עמ' רפא) הוא מסיים "ואנו אומרים כיון דקיי"ל דמי פירות אין מחמיצין לא שנא חטין ושעורין כשהן חייין לא שנא כשהן קלויין", משמע שרב האי לא אמר כמוהו, ובא לחלוק⁷, וכן סגנון דבריו במחלוקתו על גאונים במקום רבים, וכן כתב בהערות דבר הלכה על הרי"ץ גאות שהוא בא לחלוק. ומה שרי"ץ גיאות לא הביא דבריו לאחר מכן כשמדבר על עיקר האי דינא שמי פירות אין מחמיצין אינה ראייה, שהרי הוא כבר הזכירו לפי כן, והוא סובר שאין לנקוט כך לדינא.

ועתה מצאתי שכ"כ להדיא בדעת רב האי הרב אלברצלני, כמובא בתשובות הגאונים - שערי תשובה סימן צג אחרי תשובת רב האי: "והרב ברג'לוני ז"ל אמר האי דכתב גאון בחיטי דקלנהו הוא דקא שרי, שהאפוי והמבושל אינו בא לידי חמץ, אבל אי שוי לישא בההיא חביתא דחמרא כדי לעמוד בפני הנקב או כיוצא בזה אסיר ההוא חמרא בפסח, וכן נמי המוריס וכותח הבבלי כיוצא בזה".

וממה שכתב בתחילה שההיתר הוא דוקא משום שהאפוי אינו מחמיץ מוכח שהאיסור בסיפא אינו דוקא בבצק אלא כל היכא שלא אפאו⁸.

ולכאורה קשה על רב האי, שהרי בפסחים לט ע"ב אמרו שאין למלול את הקדירה בקמח דאבישונא שמא לא נקלה היטב, ומדוע כתב שאין לחוש לזה שלא נקלו החיטים היטב, לכן נראה שההיתר שלו מבוסס על מה שמי פירות אין מחמיצין, שהוא מפרש שאינו מחמיץ חימוץ גמור, ולכן דוקא לגבי נתינה ביין אמר שאין לחוש, אך מכל מקום אם החיטים לא נקלו היה אוסר.

ומאחר שזו דעת רב האי מסתבר לומר שזו גם דעת רב שרירא גאון שהבאת בדבריו, שכן הוא כתב רק שמותר ללוש בשמן, אך הוא לא כתב להתיר ללוש בשמן ומי פירות ללא שימור⁹.

7. נכון שבא לחלוק, אולם אפשר לומר שחולק רק על הקלויין, שגם בזה אוסר אם יש מים, וכבר כתבתי שיתכן מאוד שרב האי השיב להם אפילו על צד שיש מים ביין, כמו שמצוי, ולא רצה להיכנס לפרטים, אלא כיון שהם קלויים מותר בכל גונו, ואם אינם קלויים היה חוקר אם יש מים או לא. ואין די בדיוק קל זה בכדי להוכיח שרה"ג חולק על כל הגאונים שלפניו ועל אביו.

8. לפי מה שכתבתי, דמיירי עם מים, אין ראייה כלל.

9. לשון רב שרירא אם תרצו להנצל מידי איסור תלושו אותם בשמן לבדו ללא מים, ופשט הדברים נראה שבשמן לבדו אין איסור כלל, וכך נראה שהבין הרי"צ"ג, דהא הביאו יחד עם שאר הגאונים, שכתבו להדיא להתיר מי פירות ללא מים אף ללא שימור.

ד.

במאמר בגליון כז הבאתי את דברי רבינו חננאל בדף לט ע"ב בפירוש ענין ותיקא לפי כתב יד ותיקן. כתבתי שכיון שהוצרך להעמיד באופן של חליטה משמע שבבישול אין לדעתו היתר לכתחילה. כבודו מפקפק בעצם הפירוש הזה אם הוא בכלל מהגאונים. אך ראה בהקדמת רבינו חננאל החדש שכתב יד זה הוא מהימן ביותר והוא משלים את המקומות שרואים בכתב יד מינכן חסרונות¹⁰. ובודאי שפירוש זה הוא מהגאונים, שהרי דברים אלו הובאו גם ברי"ף גאות בשם י"א, והרי"ף גאות חי בזמן רבינו חננאל והוא מקביל לסוף תקופת הגאונים. ומה שהעיר כבודו שהוא סותר למאי דפירש רבינו חננאל לפני כן שהיתר הותיקא נובע מדין מי פירות אין מחמיצין, לענ"ד אין זו סתירה. גם לפי פירוש זה היתר הותיקא נובע מדין מי פירות אין מחמיצין, והשאלה היא רק האם מדובר במאכל שנעשה בבישול או בחליטה, וגם אם מדובר בבישול אין הכרח להסיק מזה שמי פירות לא מחמיצין כלל, אלא רק שהם אינם מחמיצים בבישול¹¹. ובכלל נראה שמצוי ברבינו חננאל שני פירושים כשאנו כותב להדיא שמדובר בשני פירושים (לדוגמא, כך נראה מדבריו ביומא כח ע"ב בעניין משחרי כתלי).

ואכן, גם רש"י עצמו ביאר בדין זה שהוא תלוי במי פירות אין מחמיצין, ואפשר שלדעתו נמי מדובר בחליטה, או שנאמר, כפי שהבאתי פירוש ראשונים אחרים בדעת רש"י, שלגבי בישול במי פירות מקלים. וממילא גם אין ראיה ממה שהרי"ף תלה דין זה בזה שמי פירות אין מחמיצין, דמה שנפרש ברש"י נפרש גם ברי"ף.

ומה שרבינו חננאל והרי"ף כותבים שבדף לו מדובר עם מים אינו מוכיח שלדעתם מי פירות בלא מים מותרים, כי אפשר שכתבו כך רק כדי ליישב את התמיה, איך אנו אומרים בדף לו שהם מחמיצים כמו מים או מהר יותר מאשר מים, בעוד שאמרנו לפני כן בדף לה שהם לא מחמיצים כמים, ולזה אמרו שבדף לו מדובר עם מים. ומעתה, לכל היותר נאמר שיש לנו ספק מה דעת רבינו חננאל¹² והרי"ף לדינא, אבל בדעת רב האי נראה על פי תשובתו על החיטים הקליות, כפי שכתבתי בתחילה, שדעתו להחמיר לפחות היכא ששהה ביין זמן רב¹³. ובימינו, המצה עשירה נעשית ללא שימור כלל, לכן לפי רב האי יש לאוסרה כי דינו כשהה ביין זמן רב.

10. זה שהוא כת"י טוב יותר מבחינת החסרונות זה לא אומר שלא נכנסו בו גליונות, ואדרבה מזה שהרי"ף הביא פירוש זה בשם י"א, ולא בשם ר' חננאל כמו שהביא בדף צ"ד שהעתיק את כל לשון רבינו חננאל שיש לפנינו - זה אומר שהוא שהיה בדור ממש סמוך לר' חננאל לא גרס כן בר"ח, וא"כ זה גיליון. וכן הערוך, שדרכו להביא בסתמא את פירוש ר' חננאל, העתיק כדרכו בסתמא בערך ותקא את הפירוש של ר"ח לפנינו ולא הזכיר את הפירוש השני, וזו ראיה ברורה שזהו גיליון ואינו פירוש ר"ח המקורי. ועוד, המילה סמבוסך זרה היא כפי שציננת.

11. כוונתי היא שאין לדייק מהפירוש של חליטה שללא חליטה אלא בבישול מחמיצין, דאפשר שנחלקו רק בביאור הדבר, וראיה לזה, שאם הפירושים היו חולקים בעצם היה צריך לציין זאת שיש מחלוקת בדין.

12. לשון ר"ח מכאן ואילך מותרים - משמע לגמרי, דלא בא לסתום אלא לפרש, וכן הבין הרי"ף שהביאו בסתמא יחד עם שאר הגאונים שמתירים גם ללא שימור. וכבר כתבתי שגם המנהיג הבין כך בר"ח, וזו ההבנה האמיתית בדבריהם, ועכ"פ אני נסמך בענין זה על דברי הראשונים בדעת הגאונים, ואתה מדייק דיוקים שאינם מוכרחים נגד הראשונים במקום שהם ראו את כל מה שאנו רואים.

13. כבר כתבתי שאינו מוכרח כלל.

ה.

גם דעת הריב"א לאסור כששהה ביין זמן רב, כמפורש בשמו בדברי תוספות רבינו פרץ (לו ע"א ד"ה עיסה) "דמכל מקום מי פירות לבדם מחמיצין כשנשתהו זמן מרובה". וכן הובא ברבינו ירוחם (נתיב ח"ג) בשמו של הריב"א, וכן הובאה דעה זו במהר"ם חלאווה "או אין מחמיצין כ"כ מיד כמים".

ו.

ולגבי דעת הרמב"ן. בחידושי רבינו דוד בונפיד (על דף לה ע"ב) פירש דריש לקיש אסר עיסה שנילושה ביין שמן ודבש ללא שימור מחשש שמא ילוש כך גם היכא שיש מים וסיים על פירוש זה "אבל עיסה שנילושה ביין ושמן ודבש על ידי מים חייבין על חמוצה כרת, שאע"פ שאמרו שעיסה שנתחמצה בתפוחין היא נוקשא, לענין תודה הוא שאמרו כן, לומר שאינה מן המובחר... כך אמר לי הרב מורי נ"ר. אבל בפרק קמא דחולין (כג ע"ב) כתבה בלשון אחר שחמוץ של תפוחים הוא גרוע יותר מנוקשא של שיאור והוא פסול לתודה אע"פ שאין השיאור פסול כדאיתא התם בפ"ק דחולין, ולפי זה יש לנו לומר שמה שאמרנו כאן שאין חייבין על חמוצה כרת הוא שלשין את העיסה במי פירות על ידי מים...".

כבודו כתב שמה שכתב בתחילה הוא דעת עצמו, והפירוש השני שבסיפא הוא על פי הרמב"ן בחולין, והוא עיקר דעת הרמב"ן. אך לענ"ד פשטות הענין היא להיפך. מתחילה הביא את מה שאמר לו מורי הרמב"ן לפרש בדברי ריש לקיש, שמדובר בלא מים ואיכא איסור, ואין לפרש עם מים, כי בכהאי גוונא הוא חימוץ גמור שיש עליו כרת, ומה שאמרו במנחות נד ע"א שהוא נוקשה, הכוונה רק שאינו מן המובחר. גם אם נדחוק שמה ששמע מהרמב"ן הוא רק את הפירוש לסוגיא במנחות, נראה מדבריו שהרמב"ן אמר לו כך כדי להבהיר לתלמידו למה אין סתירה לפירוש שדברי ריש לקיש נאמרו בלא מים, ועם מים הוא חימוץ גמור. ואח"כ אמר רבינו דוד מעצמו שעכ"פ לפי מה שכתב הרמב"ן בחולין, שאפשר גם לומר שנוקשה בפירות גרע משיאור, יש אפשרות לפרש אחרת גם את דברי ריש לקיש, אבל מכל מקום הוא לא כותב ששמע ממורי הרמב"ן פירוש אחר לדברי ריש לקיש, ואין כל הכרח שבגלל מה שפירש הרמב"ן בחולין יחזור בו ממה שפירש בדברי ריש לקיש. וגם בחולין הוא לא כתב שכך העיקר אלא כתבו כעוד פירוש). אפשר רק לומר שבגלל פירושו בחולין אין הכרח לפרש את ריש לקיש כפי שפירש בתחילה, אך אין זה אומר שהרמב"ן עצמו חזר בו מהאיסור ללוש בלא שימור במי פירות בלבד¹⁴.

ולפי מה שראינו לעיל מדברי בה"ג, ר"ח והרי"ף דמשמע להם שריש לקיש מדבר בלא מים, ועם מים הוא חימוץ גמור, וביארתי שהוא משום שכך עולה מהירושלמי וסתמת הבבלי שלא מדובר בפ"ג בשעורים מוחמצות, לענ"ד לא מסתבר שהרמב"ן יחזור בו מיסוד זה בגלל האופן הנוסף שכתב לפרש על הגמרא במנחות. וכן נראה מלשון רבינו דוד שדבר זה היה פשוט

14. לפי דעתי לאחר העיון בדבר ר' דוד הוא כמו שכתבתי בתחלה ואין טעם להאריך בזה, והבוחר יבחר, מה גם שהריטב"א מסייע לזה.

לרמב"ן בתחילה בלא כל קשר להבנה שלו בגמרא במנחות, אלא שהוא רק בא ליישב את הגמרא במנחות שלא יקשה ממנה על ההבנה הפשוטה שעם מים הוא חימוץ גמור. ולפי זה נראה לענ"ד שכשהוא פירש בחולין באופן אחר את הגמרא במנחות הוא לא בא לעקור את ההבנה שעם מים הוא חימוץ גמור אלא שלפי פירושו שם מדובר במנחות בלא מים, ולכן הוא נוקשה גרוע. וכפי שנראה מרבינו ניסים המובא בראבי"ה ס' תסח שמבין בגמרא מנחות שמדובר בלא מים (רבינו ניסים סובר שבלא מים לדינא גם לא חשיב נוקשה, ולכן הגיע מכח זה למסקנה שהגמרא במנחות אינה להלכה).

ז.

במאמר שבגליון כז עמ' סט מניתי ראשונים שחששו לרש"י, ואין כוונתי לומר שהם הכריעו בדבריו, לכן אין להקשות עלי ממה שחלקם לא אמרו הכרעה כרש"י. כל כוונתי הייתה שמסגנון דבריהם של הראשונים נראה שהם סברו שיש להמנע מללוש במי פירות בלי שימור.

אמנם, מה שכתבתי על הפיוט המובא באו"ז (ח"ב ס' תנו) כאילו הוא של ר"א הקליר זו טעות (והעמידני על כך ידידי, הרב דוד מונק), אלא מדובר בפיוט של רב יוסף טוב עלם. ומכל מקום גם הוא מקביל לסוף תקופת הגאונים (הוא בן דורו של הרי"ף), ויש להתחשב טובא בדבריו. וכבר כתבתי שלענ"ד מסתימת לשונו שמותר ללוש לאחר היום הראשון משמע שאין הבדל בין לישא במים ולישה במי פירות בלבד, ולכן צריך שימור בזה ובוזה, ולא כפי שהבין האו"ז¹⁵.

לשון תוספות חכמי אנגליה (פסחים לה ע"ב ד"ה ומי פירות): "ומי פירות אין מחמיצין, הוי מן התורה אבל מדרבנן מחמיץ. ורי"ץ בן אברהם היה נוהג בו היתר, ושוב חזר בו רי"ץ"¹⁶. ואינו מובן לי כלל למה כתבת שתוספות חכמי אנגליה מסיק בזה להיתר ושכן עשה רבו¹⁶.

ובעץ חיים של רבי יעקב חזן מלונדריץ (עמ' שיד) כתב מה שמובא גם בסמ"ג:

"אבל ר"י כתב בתשובה שירא להקל שהרי הירושלמי אחד המחמיר כדאיתא: חד מן אילין דבי ביראי הוה ליה גרבא דמשחא, פירוש אוצר חיטי, אמר ליה רבנן זיל גרופ מה שתחתיו. ובמי ביצים נסתפק רש"י אם מחמיצין שנמנפחין העיסה. ומכל מקום מה שמותר ללוש במי פירות אינו בלילה הראשון, דהויא מצה עשירה.

15. גם זה תמוה שהר"ש מפלייזא דנחית טובא לפרש את כל הפיוט הנ"ל הבין בדבריו דס"ל להתיר, ואתה חולק עליו ללא הכרח אלא בדיוק קלוש שאינו מוכרח כלל.

א). הרב שמואל טל (פסח ס' ז) העיר שבתוספות רבינו פרץ בדף לו ע"א הביא אותו מעשה על הריב"א - רבינו יצחק בן אברהם, וכתב שכנראה הוא ט"ס בתוספות רבינו פרץ. אך המעיין יראה ששם לא הביא את המעשה הזה, שהיה נוהג היתר וחזר בו, אלא ציין מה שהבאתי לעיל, שהריב"א אסר אם שהה בין זמן מרובה. ובדף מא ע"ב כתבו בתוספות רבינו אנגליה אחרי הבאת דין על מים שלגו מהריב"א שכך התיר הרי"ף ללוש ביין אעפ"י שאי אפשר ליין בלא מים, וסיימו "האי וכן ביין לא שמיע לי, כלומר לא סבירא לי. ר"מ". ונראה ששם הכונה לריב"א, שהוא אסר רק בשהה בזמן מרובה והתיר ללוש ביין, וההוספה של הר"מ היא מבעלי תוספות אנגליה שהם פסקו לדינא כרש"י, ולכן פקפקו בהיתר של הריב"א.

16. כוונתי היא למה שכתב בדף ל"ו ע"א וז"ל בלא מים מותר דמי פירות אין מחמיצין, ומטעם זה התיר ר' שיבולת חטים בחבית יין תפוחים דלא שנא דבש תמרים ולא שנא דבש דבורים אין מחמיצין ע"כ, ושם מדובר בשהה והתיר, וכנראה שגם הוא ליקט מכמה מקומות וא"כ אין להביא ראיה מדבריו.

בישל חטין במים, כגון ריפות וקמח, כגון לביבות ונתבקעו בתבשיל חמץ גמור. לא יקלה בשמן על המחבת אבל מבשל הפת והקמח הקלוי. ואם הרתיח המים ואחר כך השליך לתוכן הקמח מותר, שמתבשל מיד קודם שיחמיץ. ובשנער ובספרד ובכל המערב אוסרין, גזירה שלא ירתיח המים יפה".

חזינן דהביא את דברי הר"י בתשובה למעשה שחשש להחמיר, והספק של רש"י שהביא הוא גם לשיטתו דמי פירות מחמיצין, דיש להסתפק האם ההתפחה של מי ביצים, אע"פ שעשאה במהירות, כבר נחשבת החמצה, וכמפורש בתשובת רש"י שבמחזור ויטרי שזה היה הספק שלו. ומה שסיים בעץ חיים "מכל מקום מה שמותר ללוש במי פירות אינו בלילה הראשון" אינו שולל מה שכתבתי דנראה שנוטה למעשה להחמיר בזה, דהלשון "מכל מקום", מתפרשת שהכי קאמר- מכל מקום גם המקלים מסכימים שבלילה הראשון אסור. ויש להביא ראיה שנוטה למעשה להחמיר ממה שהביא מיד אח"כ את דברי הרמב"ם בפ"ה ה"ג, אך השמיט מה שכתב בה"ד שבו התיר לבשל במי פירות, ומשמע שהשמיט זאת כי למעשה חשש להחמיר, וכדעת הר"י המובא בתחילת דבריו¹⁷.

אמנם, באו"ז (הנ"ל) כתב שדעת הר"י כר"ת להקל, אך כתב זאת על פי דברי ר"י המובא בתוספות פסחים, ולא הזכיר את תשובת הר"י למעשה, ובפשטות נראה שבתוספות כוונת הר"י היתה רק ליישב את הקושיה על רבינו תם, אך למעשה חשש להחמיר¹⁸.

זו גם פשטות דעת התוספות במנחות, שבתור הוראה כתבו שלמעשה יש להחמיר, ומה שסיימו אח"כ בקושיה אינו ראיה, כי קושיה אפשר לישב, ובפרט לפי מה שכתבתי שהיישוב עולה גם לפי מה שכתבו הם עצמם בתחילת דבריו, שיש בזה סוגיות חלוקות. ולכן אין זה בגדר תיובתא. וגם אם בפסקי התוספות לא הבינו כך, פשט התוספות נראה כפי שמצאנו בתשובת הר"י.

גם בדעת הראב"ד, כתב הרב שמואל טל (פסח סי' ז) שהראב"ד הרבה לחזור בו וההשגות נכתבו בסוף ימיו, וגם אם נאמר כדברי כבודו, שהראשונים החשיבו יותר את דבריו בחידושיו, מכל מקום למעשה נראה מההשגות שהראב"ד עצמו לא היה מורה בזה להיתר.

ובדעת הר"ן כתבת להוכיח שמה שעולה מהתשובה לחוש לרש"י והרבה מהמפרשים נכתב לפני חידושיו, כי הר"ן מזכיר כאן את הדיוק הלשוני מדברי ריש לקיש בעוד שלפי רבינו תם קושיה זו מתורצת. ולענ"ד אין זו ראיה כלל, כי כבר ביארתי שאכן דיוק לשונו של ריש לקיש הוא קושיה אלימתא על רבינו תם, וגם דעת רש"י אינה דעת יחיד.

ובדעת אורחות חיים הבאתי מה שציין בהל' חמץ ומצה אות נו לשיטת רש"י וכתב "ונראה מדעת זה שצריך להיזהר מאוד כשלשין בפסח בשמן ודבש ושאר משקין אפי' בלא מים שאין ראוי להקל להשהותן בעיסה כדי שלא יבא לידי חמוץ ונוקשא בעיניה ע"כ". וכתבת שבדרך כלל אין לומר מה דעת האורחות חיים כיון שהוא מלקט, וגם כאן במקומות אחרים הביא דעת

17. לפי דעתו, המעיין בכל דברי העץ חיים יראה שדעתו להתיר, והבוחר יבחר.

18. הסמ"ג כתב שהר"י בתוספות כתב שהוא 'היתר גמור', ולפ"ז אפשר שהתשובה כתבה לפני שכתב את תוספותיו, ועכ"פ ספק הוא בדעת ר"י.

המקלים. אך בנידון דידן נראה מלשונו שיש כאן חוות דעת למעשה שנכון לחוש לרש"י ואינו רק מביא את הלשון שכתב רש"י. גם כבודו בהמשך מסתמך על מה שכותב האורחות חיים על לישא בביצים כהכרעה שזו דעתו.

ועוד הבאתי מה שכתב בצרור החיים, והתכוונתי למה שכתב (דיני הלישה והאפיה אות ד) "ויש שהיו אוסרין נמי אפילו בלא מים משום דטעמם שהם מחמיצין ורי"ף ז"ל (הוא מורו רבינו פרץ) אמר איכא מאן דאסר ואיכא מאן דשרי", ונראה שמסקנת דבריו להחמיר מספק. וכבודו הביא ממה שכתב (מובא בקובץ שיטות קמאי לפסחים קיד ע"א) "התאנים הנמצאים באלו הארצות שמשמין אותם בתוך הקמח, מורי הר"ף ז"ל היה נוהג בו איסור, ונראה כדבריו ז"ל, ואע"פ שאמרו מי פירות אין מחמיצין הא יש מי שסובר שמחמיצין, ועוד שהקמח הוא בעין ולח ונדבק בחיך, ועוד דכשאמרו אין מחמיצין לענין כרת אמרו אבל איסורא דרבנן איכא כפי דעת מקצת המפרשים (נ"א הגאונים ז"ל¹⁹). וכתב כבודו שאסר רק בצירוף כל הטעמים, אך לענ"ד יש כאן למעשה רק שני טעמים, ומשמע שלדעתו יש לצרף דעה זו לאסור אפילו בדיעבד, ולא כסוברים שאין להתחשב בה כלל.

ועל מה שהבאתי מהגהות סמ"ק אות ו', שכתב שאין לעשות מצה עשירה דגורין אין בה מים אטו יש בה מים, כתב כבודו שגם זה אינו מדויק, דאין זו גזירה שגור אלא מיירי רק באותו ענין של סעודה שלישית, שכיון שכל שבוע אינו מקפיד לעשות למה יכניס עצמו לדבר זה שיש בו חשש שאולי יעשה עם מים, אבל בעלמא בכל השבוע מי שרוצה לאכול לא אסר עליו.

ולא הבנתי סברה זו, דודאי מה שיש לחוש לו בסעודה שלישית יש לחוש בו כל הפסח. ואף שבמקומות אחרים מדבריו עולה להתיר בדיעבד או שיש על מה לסמוך, עכ"פ מדבריו עולה היסוד, שהתבאר אח"כ ברמ"א, שכאשר דנים בלכתחילה אין להתיר כי יש לחוש לכך שיוסיפו בטעות מים.

ח.

כבודו סיכם שלמעשה נשארו מכל הראשונים שמניתי רק רש"י, ראב"ן, המנהיג, הרמ"ך, ההשלמה והמאורות, ואולי גם הרמב"ם. וכנגדם מנה בין המתירים את הרי"ף, העץ חיים, ריב"א, ר"פ, והרמב"ן, ותוס' חכמי אנגליה, והסמ"ג. אך לענ"ד לפי האמור לעיל כל מי שמניתי בין החוששים לזה יש למנות, בעוד שמהראשונים שמנה כבודו בין המתירים, בכל המצויינים כאן נראה שדעתם למעשה בעוגיות שעושים בימינו ללא כל שימור מחימוץ לחוש ולאסור¹⁹ (הריב"א, הרמב"ן ותוספות חכמי אנגליה מכריעים לאיסור, ומהאחרים שלא הכריעו להתיר נראה שחוששים לאסור).

ולמעשה, כפי שהדגשתי בתחילה אין בדיון על כל ראשון וראשון נפק"מ כי עיקר הסיבה שלענ"ד ראוי גם לספרדים להחמיר היא שהרמב"ם חזר בו, ודבר זה ברור ללא כל ספק. אמנם,

(ב) לפי הנוסח 'הגאונים', יש כאן סמך נוסף למה שכתבתי שרב האי ור"ח אוסרים ואולי גם בה"ג.

19. לא יהא אלא ספק בדעתם [מה שלפי דעתי אין ספק וכמו שכתבתי] - מ"מ ודאי שרוב המוחלט של הראשונים והגאונים מתיר להדיא, ואין ספק בדעת חלק מהראשונים מוציא מידי ודאי של רוב הראשונים.

כבודו כתב שגם אם היה רואה הב"י את דברי ר' אברהם והיה מקבלה לאמת – לא היה חושש לה כלל נגד המנהג הפשוט שנהגו בספרד, אך לענ"ד אין זה פשוט כלל לאור החשיבות הרבה שמייחס הב"י לדעת הרמב"ם, וסביר שהיה אומר אמנם נהגו כך כי לא ידעו שהרמב"ם חזר בו, אך עכשיו כשנודע לנו הדבר יש להחמיר. כפי שכתב הרב עובדיה יוסף בהסכמה לשו"ת פאר הדור שבהוצאת בנו, שאם מוצאים תשובה של הרמב"ם שלא היתה ידועה לב"י יש להחמיר כוותה²⁰.

ט.

לענין מה שהזכרתי שיש ראשונים שהקלו במי פירות אך החמירו בביצים, וגם אצל הספרדים יש שנהגו להחמיר בביצים, אכן יש לדון על כמה פרטים שלא כתבתי במדויק, וכפי שהערתי, אך העיקר שבאתי להוסיף בזה הוא שיש ראשונים שמחמירים בביצים למרות שהקלו במי פירות. וכבר הזכרתי בספרי שכן כתבו הריטב"א והסמ"ג²¹, ויש מקומות שהחמירו בכל מי פירות אצל הספרדים²², ובפרט לגבי ביצים. אמנם, כפי שכתבת הברכ"י לא כתב שמנהג ירושלים להחמיר בביצים (אני נגררתי בזה אחרי מה שכתב בבנין אב), אלא רק העתיק את דברי מורו הנחפה בכסף שכתב שטוב לחוש לספקו של רש"י. אולם, עכ"פ ברור שהביא את דברי רבו כהוראה ולדעתו אין זו רק חומרה, כי במורה באצבע אות רטו כתב להלכה למעשה להחמיר, ולא כתב שהוא בניגוד למנהג, ואביא את לשונו שיש בה גם חידוש לגבי ברכת מצה עשירה: "שהמצה שהיא לחמו בפסח אף אם תהיה עשירה אינו יכול לומר בה מזונות ודינה כלחם כי לחמו הוא, לכן ישתדל שיהיה שינוי במצה שאוכל בבקר (לאחר הקידוש) ולא תהיה ממין המצה של הסעודה כגון שתהיה בביצים. אמנם אם היא בביצים צריך שיהיו ביצים לבדם ותהיה נעשית מהרה יותר משל מים, ולא יערב בה יין לחוש לספיקו של רש"י ז"ל".

אמנם, הנחפה בכסף גופו כתב וז"ל ומנהגן של ישראל תורה היא וכו' וכיון דהפוסקים המפורסמים הכריעו להקל כותיהו נקטינן 'ופוק חזי מאי עמא דבר' ומ"מ טוב לחוש וכו' עי"ש, ולפי זה כתב כבודו שהוא עצמו העיד שנהגו להקל, ואם כן גם במקומו בירושלים נהגו להקל בזה.

20. אינו ענין כלל, דהכא יש רוב גאונים וראשונים שמתירים ומנהג ברור בספרד להתיר ולמה שיחזור משום הרמב"ם, וראיה לזה מענין חזון ונעור שאף שידע שדעת הגאונים והרמב"ם להחמיר כתב בסתמא בסי' תמ"ז להקל, ואף עם הסתירה שיש מסי' תמ"ב וכו' מ"מ עיקר דעתו להקל, ואף ששם יש דעות שלכתחלה ס"ל להחמיר – זהו משום שכן דעת הגאונים בנוסף לרמב"ם, וגם אין מנהג ברור להקל, אבל כאן שהגאונים לא ס"ל לרמב"ם [לפחות רובם], בזה גם אתה מודה] וגם המנהג כדעת רוב הראשונים המתירים – בזה שרי אפילו לכתחלה ואין סיבה שהיה הב"י חוזר בו.

ג). מהסמ"ג נראה שנוטה לאסור כי לא ציין שר"ת היקל. אבל הריצב"א שהזכרת כמחמיר לא החמיר דוקא בביצים, אלא בכל מי פירות, כפי שמבואר בתוספות חכמי אנגליה שהבאתי לעיל. הרשב"א (ח"א סי' תנד) נשאל על טיחת העיסה בביצה וכתב "והרבה מן הגאונים אסרו בין לקטף ובין לוש, וכן אסרו מגדולי המורים האחרונים, וכן אנו נוהגים לאיסור", אך נראה שכוונתו באיסור ללוש הוא כדין כל פירות, כלומר אם לשים עיסה שיש בה מים וביצים.

ד). וכפי שכתבתי במאמר על מנהג איזמיר בכל מי פירות, וכן כתב כפה"ח תסב, מא שיש מקומות גם אצל הספרדים שהחמירו במצה עשירה, ובפקודת אלעזר תסב, א אסר ללוש בתפוזים.

אך לענ"ד אין דבריו בגדר עדות על מנהג ירושלים, כי דבריו מוסבים על מה שכתב הב"י להקל בגלל שכך נהגו, ולא כתב שהוא עצמו ראה שנוהגים להקל בזה²¹, ולמעשה הוא כותב שטוב לחוש ולהחמיר בזה²². ובנתיבי עם (תסב, ב) כתב שבירושלים נהגו ללוש ביין או בשמן, ורק בחו"ל ראה שלשים בביצים, ושפיר כתב על זה בבנין אב (ח"ד סי' כה) שמדבריו משמע שבירושלים לא נהגו להקל בזה.

י.

בענין בשר שיש בו סירכא לא כתבתי את דעתי, אלא את דעת הרב שמואל אליהו, דסבר שהוא קל מענין מצה עשירה, דאזיל בשיטת אביו הסובר שהקובע בענין מנהגים הוא מה שנהגו בפועל בדורות האחרונים יותר ממה שנהגו לפני מאות שנים, וזה יסוד המחלוקת בינו לבין שיטת הגרע"י, גם במה שהוא מתחשב יותר במנהגים על פי הקבלה והבא"ח. הראשל"צ הרב מרדכי אליהו זצוק"ל סבר שבפועל נהגו גם הספרדים להקל בבשר שיש בו סירכא בכמה מקומות²³ לכן הוא היה מיקל בזה בשעת הדחק (כגון בצבא)²⁴. ואכן, מבחינת תוקף המנהג נראה שאצל האשכנזים ענין מצה עשירה בדורות האחרונים נקבע כאיסור חזק ומוסכם יותר מאשר בשר שיש בו סירכא אצל הספרדים²⁵.

יא.

בנידון חובת הרב המשגיח להזהיר את העם, הצורך באזהרה בענין מצה עשירה לאשכנזים הוא גדול יותר מאשר ענין הסירכות, כי בענין הסירכות גם האשכנזים ידוע שמחמירים לכתחילה ואין הבדל כ"כ גדול בין אשכנזים לספרדים²⁶, בעוד שבענין מצה עשירה אצל האשכנזים יש מנהג חזק המיוסד על שיטת ראשונים חשובה והחשש למכשלה מצויה, כי יש

21. המעיין היטב בלשונו יראה שאינו כן.

22. המעיין בדבריו יראה שכתב להחמיר בזה משום שהביא ג' פוסקים שאוסרים נגד ג' שמתירים, אבל אם היה רואה שרוב הראשונים מתירים - יתכן והיה משאיר המנהג על כנו ולא כותב שנכון להחמיר.

23. עי' בכה"ח ביו"ד סי' ל"ט אות ר"כ ורכ"א שבבגדאד [מקום מוצאו של הרב מרדכי אליהו] וכן בירושלים נהגו הספרדים לאסור כדעת מרן, וע"ע בארץ חיים שם שהעתיק את דברי השל"ה והפ"ח שהעידו שמנהג א"י לאסור כדעת מרן, ולא כתב שהמנהג בזמנו אחרת. וכן העתיק דבריהם הנתיבי עם שם, ומבואר שעד דורו של הרב מרדכי אליהו נהגו הספרדים כדעת מרן, ואם ראה ספרדים שקונים בשר כשר זה עפ"י הטעות שעשו בזמנו, וכפי שהעיד הכה"ח שכיון שעשו כשר וגלאט התחילו לקנות בלא ידיעה את הכשר, אבל לא לזה יקרא מנהג להקל.

24. גם מרן הגרע"י זצ"ל היה מיקל, אבל משום ס"ס ולא משום שלא נהגו כדעת מרן.

25. מצד האמת מי שיאכל מצה עשירה [לא משנה מאיזו עדה] לא יקבל בשמים עונש כמו מי שיאכל בשר שיש בו סירכא, וזה מה שחשוב ולא מה שהתקבל אצל האנשים. ולפי דעתי הדבר פשוט שעדיף לאשכנזי לאכול מצה עשירה ובשר חלק מאשר בשר שיש בו סירכא ולא לאכול מצה עשירה.

26. אני דיברתי על הבשר הכשר המשוק בהשגחת הרבנות שהוא ע"י מיעון, וכבר כתב הכה"ח שם שהספרדים טועים וקונים זאת מחמת שגם האשכנזים הרבנים קונים, והדבר ברור עד היום שכולם קונים גם ספרדים שאינם מדקדקים כ"כ משום שכתוב ע"ז כשר, ואם היה כתוב ע"ז 'טרף לדעת השו"ע' - הרבה מהספרדים ודאי שלא היו קונים.

אנשים רבים ותמימים שרוצים להחזיק במנהג אבותיהם, ובפרט בזה שהוא חומר יותר מקטניות, אך אינם יודעים כלל מה המנהג במצה עשירה, וכשלא כותבים על מצה עשירה כל אזהרה לאשכנזים מכשילים אותם. זה למעשה היסוד לכך שהרב עובדיה יוסף בעצמו ביחודה דעת ח"א סי' י כתב שבזה צריכה להיות הודעה מפורשת וברורה להזהיר את האשכנזים, אלא שבפועל הדבר לא נעשה.

ומה שהציע כבודו לכתוב 'למהדרין לספרדים' לענ"ד תמוה, דהא ודאי אינו מהדרין כשאנו מצה שמורה²⁷, ובפרט לא מובן איך נכתוב למהדרין על דבר שרבים מהפוסקים חששו ואסרוהו, שהרי גם לפי דבריך יש לפחות ספק בדעת הרמב"ם בזה, וכמה וכמה מהראשונים אסרוהו.

ונגד מזה מכשלה נוספת, ששמעתי שכיון שנתנו הכשר לפפושדו חייב הבג"ץ את כל הרבנויות נותני הכשרות לתת הכשר למפעל שמבקש זאת. בעלית מיצרים ממתק הנקרא "עד חצות", שם הוזהר לחלוטין למוצר של כל השנה, וידוע לכולם שבאופן כללי לעלית יש הכשר טוב והם מקפידים גם על אבקת חלב ישראל. המשגיח מטעם הרבנות נצרת עילית אמר לי שעכ"פ מקפידים שיראה שונה בצורתו, אך בסופו של דבר נראה שההמון לא יודעים כלל להיזהר בזה, כי הוא נראה כממתק בעלמא, ולא כולם בקיאים בכל צורה של ממתק.

אמת, שגם בענין בישול גויים צריכה להיות אזהרה ברורה, במוצר שכשר רק לאשכנזים, אם כי בזה יותר ברור שהאיסור רק מדרבנן, ודומני שכיום במפעלי תעשייה בדרך כלל כל הבישול הוא על ידי ישראל, והבעיה היא יותר במוצרים של קייטרינג, ובזה הגרע"י (יחווה דעת ח"ה עמ' רמב) סבור שאפשר גם לספרדים להקל בדיעבד כשמדובר בשכירים של יהודים²⁸.

ובענין חדש בחו"ל, אין הכי נמי שיש להודיע על כך כמו במצה עשירה, ואותו הכשר של ou שיש עליהם יש גם על מצה עשירה של ראשון לציון בלא שתהיה אזהרה ראויה.

ומה שכתב כבודו להעיר על המשנה ברורה שכתב אין להקל לאשכנזים גם לחולה וזקן בלא שימור שלא משמע כן מסתימת הרמ"א וערוה"ש, לענ"ד אינו מספיק כדי להקל בזה, שכן סתמא דמילתא הוא שזו כוונת הרמ"א כי אין סיבה להקל להם ללא שימור, שאין בזה צורך רפואי, ולכן מסתבר שכוונת הרמ"א וערוה"ש כדברי המ"ב.

לסיכום²⁹: גם לספרדים הנוהגים כפסק השו"ע ראוי להמנע מללוש לכתחלה קמח במי פירות, ובפרט בביצים. ונראה שבירושלים בדורות הסמוכים לדורינו לא נהגו להקל בביצים.

27. כתבתי כן לרוחא דמילתא, למעשה ודאי שיש שם בעיה של ניקיון התנורים שאינו מהודר וכן מצה שמורה, כוונתי היתה רק מצד המצה עשירה, למעשה אם כתוב ע"ז עוגיות מצה עשירה כשר בהשגחת הרבנות, סגי בזה, כמו שבשאר הדברים שמנתי לא מפרטים יותר מדאי.

28. כיום יש הרבה מפעלים בחו"ל ולא בארץ כגון שימורים וטונה וכדומה שבהם לא שייך הקולא של מרן הגרע"י זצ"ל, דהא אין זה בית הישראל, וגם הרבה חלקו על מרן הגרע"י זצ"ל ומהם הגר"צ אבא שאול והרב משאש ועוד, וא"א לומר שזה בודאי כשר לדעת השו"ע.

29. לסיכום. לספרדים הנוהגים כפסק השו"ע מותר ללוש לכתחלה קמח במי פירות אף עם ביצים וכן מנהג ספרד ומנהג ירושלים וצפת הקדום וכן עיקר.

מכתב ג'*

בס"ד

שלום וברכה רבה

ובמענה להערותיך:

א. הערה 1: בדברי הרמב"ם

כתבתי שלפי עדות בנו של הרמב"ם המובא במעשה רקח, הרמב"ם חזר בו והחליט לאסור ללוש במי פירות בלבד, מפני שמהמירה של ריש לקיש בפסחים לה שעיסה שגלושה ביין שמן ודבש 'אין חייבים על חימוצה כרת', משמע שעכ"פ איכא איסור. וסבר הרמב"ם שאין מקום לפרש מימרא זו בעיסה שגלושה גם במים כי על זה יש חיוב כרת. ועל זה כתבת שלפי דברי, הקושיא של הרמב"ם היתה צריכה להיות שלא משמע שהמימרא של ריש לקיש היא עם מים אלא בלי מים, ולא כפי שכתב ר' אברהם, שמשמע שתמיד הבין הרמב"ם שהמימרא היא בלי מים והשאלה אם אין חייבים עליה כרת הוא בדוקא או לא.

תשובתי: לכאורה השאלה אינה במקומה כלל, וכבר ביארתי את דברי. מכל מקום, כיון שכנראה הדבר לא הובן אסביר שוב את דברי. כשפוסק בא לתת טעם למה שהוא חוזר מדברי ברור שהוא מתייחס לשאלה מדוע לא נאמר כפי שהבנתי בתחילה, ולא יתייחס לשאלה למה לא נפרש הבנה שלדעתו כלל אינה שייכת. לדעתי, תמיד הבין הרמב"ם שהמימרא של ריש לקיש היא בלי מים³⁰, וכפי שכתבתי שכך מוכח מלשון רבי אברהם (וראה עוד לקמן סעיף ד בביאור של החזו"א). אלא שבתחילה הרמב"ם הבין כדברי הראב"ד המובא בתשובות הרשב"א (א, שלג), שריש לקיש לאו דוקא כרת קאמר, אלא שעל זה קשה כפי שהקשה הרשב"א, שלא מסתבר לומר דלאו דוקא קאמר, ולמה לא אמר לשון מדוייקת שעיסה כזו מותרת באכילה. ולכן הסיק הרמב"ם לדינא דצ"ל שדוקא כרת קאמר, אבל עכ"פ איכא איסור באכילתה. לדעתי, הרמב"ם לא דן בכלל באפשרות שהמירה של ריש לקיש היא עם מים, וכפי שביארתי זה משום שלדעת הרמב"ם לא יתכן כלל לפרש כך מחמת דברי הירושלמי בפ"ג. ולפי קוצר דעתי אכן דברי הרמב"ם מיושבים ומסתברים.

יש להוסיף שמדובר כאן על עדות של בנו של הרמב"ם מה אמר לו אביו כשלמדו, כלשונו "וזה הדקדוק קבלתי אותו מפי אבא מארי", ולא כתב "אמרתי לפני אבא מארי והסכים לדברי".

(*) כל הערות השוליים במכתב זה הם מהרב עמנואל מולקנדוב ותשובתי עליהם במוסגר.

30. בזה גופא איני מסכים, וכפי שכתבתי, ולכן הערתי נכונה לפע"ד.

(עיקר הדיון שלנו בדעת הרמב"ם הוא האם ברור שחזר בו, או שאכתי יש בכך ספק. וכתבתי שאין לדחות את דברי המעיד שהרמב"ם חזר בו בגלל הקושיא למה דייק מדברי ריש לקיש להחמיר גם מפני שמחמת קושיא כזו לא דוחים עדות וגם כי יש הגיון רב בדיוק הזה, והוא בנוי על מה שפשוט לרמב"ם שמי פירות עם מים הוא חימוץ גמור, ובסעיף ד הבאתי את דברי החזו"א שביאר מדוע מוכרחים לומר שהיה פשוט לרמב"ם שמי פירות עם מים הוא חימוץ גמור, ואף ביארתי למה הדברים פשוטים להם לפי הגמרא. גם כבודו מסכים שרבי אברהם הבין את דעת אביו כפי שפירשתי, ואם כן על מה נשאר כאן להתווכח. בסופו של דבר כבודו צריך להודות שאין שום סיבה לפקפק בעצם העדות של רבי אברהם. ע.א.) [לדעתי עדיין יש ספק בדעת הרמב"ם. ע. מ.]

אם היתה רק אמירה שכך שמעתי מפי אבא מארי היה שייך להעלות השערה שהוא לא ירד לסוף דעת אביו שהעלה זו רק כהווא אמינא, או חשב כך רק לרגע. ואם היה רק כתב יד אפשר היה להעלות השערה שמדובר בזיוף, אך צירוף שני הדברים ביחד הוא שמורה שכאן מדובר בעדות אמינה שחייבים לקבלה.

אמנם מצינו בכסף משנה בהל' אישות א, ב שכתב על "עדות" של רבי אברהם על שראה כתב יד של אביו ששינה את הנוסח הראשוני שקידושי כסף מדברי סופרים וכתב שקידושי כסף דאורייתא שנראה שהעדות אינה נכונה, אך שם אפשר לשער שהיא לא נכונה כי אמר רק שראה כתב יד של אביו, ובכלל לא אמר שהוא שמע כך מאביו, ויכולים לזייף את כתב ידו, וכנראה זו כוונת הכסף משנה, מה שאין כן בנידון דידן, אין אפשרות לומר שהיתה לרבי אברהם טעות בהבנת הרמב"ם.

ב. הערה 2: בדברי בה"ג

לשון בה"ג (הל' פסחים סי' יא עמוד קעה במהדורת פרויקט השו"ת) "ודקאמרינן מי פירות אין מחמיצין, ההוא בין ושמן ודבש דלית בהו מיא כלל". ופירשתי בדברי בה"ג על עיסה שנילושה בין שמן ודבש שעליה אמרו מי פירות אין מחמיצין היא בלא מים, ועל זה כתבת: בה"ג לא הזכיר כלל את מימרא דריש לקיש, ולכן הסקת שלא על דברי ריש לקיש מוסבים דבריו.

תשובתי: והרי הוא מזכיר בענין זה יין ושמן ודבש, ומי דיבר על עיסה שנילושה בין שמן ודבש אם לא ריש לקיש, הרי במקומות האחרים שמוזכר בהם מי פירות לא מחמיצין לא מדובר על "יין שמן ודבש"³¹?

ועוד כתבת בהערה 7 להוכיח שבה"ג סובר שבמי פירות עם מים אין שום איסור ממה שסיים "ולילה ראשון אפילו בין ובשמן ודבש לחודיה אסיר למילש משום מצה עשירה" - הא בשאר ימים אין שום איסור.

אכן, גם לענ"ד יש לדייק מדבריו הוא שבשאר ימים אין כל איסור ללוש, וכפי שאין כל איסור ללוש במים, אך עכ"פ בה"ג אינו אומר שאין צורך להקפיד בזה כמו שמקפידים על עיסה הנילושת במים.

31. עירוב דברים יש כאן. ריש לקיש אמר רק את המשפט עיסה שלשה בין וכו' אין חייבים על חימוצה כרת, ותו לא. המשפט 'מי פירות אין מחמיצין' אין זה מדברי ר"ל אלא אמוראים אחרים אמרו זאת בפסחים ל"ה סע"א ובדף מ' ובמנחות נ"ז ע"ב, ובה"ג לא העתיק את מימרת ר"ל, שרק ממנה ניתן לדייק שאין היתר של מי פירות לכתחלה, אלא העתיק את הבריתא בדף ל"ו האם לשים את העיסה במי פירות או לא, וכתב שהטעם שאין לשין משום שיש שם מים אבל ללא מים - מי פירות אין מחמיצין, והלשון הזו מורה להדיא שאין מחמיצין כלל, ולא העתיק את מימרת ר"ל 'אין חייבין על חימוצה כרת', והדברים פשוטים מאוד לכל מודה על האמת.

(כתבת 'אמוראים אחרים' כאילו הם אמרו אמירה בפני עצמה שאינה קשורה כלל לדברי ריש לקיש, והרי אין זה כך. רב פפא בדף לה אמר זאת כביאור לדברי ריש לקיש, וכיון שבה"ג מדבר על עיסה שנילושה בין שמן ודבש לענ"ד נראה שכוונתו לאותה מימרה של רב פפא בדף לה שהיא זו שנאמרה בהקשר לדברי ריש לקיש, ולכן בה"ג כאומר זאת על דברי ריש לקיש. וכן הבאתי לקמן שכך הבין הראב"ן שאחרי הבאת בה"ג, ר"ח ורי"ף סיים "ודקאמ' ר' יהושע בן לוי וריש לקיש דמי פירות אין מחמיצין לחודיהו בלי מים". ע.א).

ואציין עוד על מה שכתבת בתחילה, שהראבי"ה כתב דלדעת בה"ג בלא מים לא מחמיצין כלל, דגם זה אינו נלענ"ד, דז"ל הראבי"ה (בה"ב סי' תסח) אחרי הבאת דברי בה"ג: "ומדבריו שמעינן נמי דבלא מים שרי ללוש בהן" - דייק וכתב רק שמדבריו עולה שמותר ללוש בהן ולא כתב שאין מחמיצין כלל³² (הראבי"ה גם כתב שם שהראיה שהביא ר"ת מהגמרא במנחות נו יש לדחות, וכבר ציינתי שגם הרשב"א סובר שאין להסתמך על ראייה זו). הראבי"ה עצמו אכן סובר שאין מחמיצין כלל, אך הוא לא דייק כך מדבריו בה"ג.

גם מה שהבאת מדבריו הראב"ן בספר המנהיג (הלכות פסח עמוד תמט - תנא במהדורת פרויקט השו"ת) וכתבת שגם הוא פירש בדעת בה"ג שאין מחמיצין כלל לענ"ד אינו נכון. הראב"ן הביא את דברי בה"ג רק לענין זה שמותר ללוש במי פירות בלי מים, ואסור ללוש כשיש מים, וגם כשהביא את דברי רש"י תמה אך ורק על מה שעולה מדבריו שאיכא איסור ללוש במי פירות לחודיהו, ולא הביא כלל דעה שמותר ללוש במי פירות ללא שימור, לא בשם רבינו תם ולא בשום חכם אחר. וסיים שם שלמעשה יש להחמיר כדברי כולם, והיינו גם כדעת רש"י, שהוא מבין מדבריו שאסור בכלל ללוש במי פירות אפילו אם ירצה לשומרם יותר מבמים³³.

32. ראבי"ה בא להוכיח מבה"ג כדעתו וכדעת ר"ת ודלא כרש"י דהא כתב מדבריו שמעינן 'נמי' וכו', וכונתו שגם מדבריו בה"ג שמעינן כמו שכתבתי בתחלה ודחיתי דברי רש"י, ורש"י שאמר שהוא חמץ נוקשה ורק אין חייבין עליו כרת - בהחמיצו מיירי וע"ז קאמר ראבי"ה שמבה"ג שמעינן לא כך, ופשוט.

(לדעתי הראבי"ה לא מוכיח מבה"ג כדעת ר"ת. הוא מביא בתחילה את המחלוקת של רש"י כנגד רבינו תם אם חימוץ של מי פירות מותר לכתחילה, וכשדן בזה לא הזכיר שם כלל את בה"ג. אחרי סיים לדון במחלוקת זו, הביא את התוספתא שיוצאים ידי חובה במצה מתובלת, ולאחר מכן עבר לדון בגוף דברי הברייתא בדף לו שדנה בגדרי לחם עוני, ורבן גמליאל אסר ללוש בעיסה שיש בה יין שמן ודבש, בעוד שר"ע התיר. והוא בא עתה לדון האם יש לפסוק כרבן גמליאל או כר"ע, דיון זה אינו תלוי במחלוקת הקודמת, כי בפשטות מדובר כאן כשהוא עם מים, ולכן פסיקה כרבן גמליאל אינה בהכרח סותרת את הכרעתו הקודמת כרבינו תם, שמי פירות לחוד אינם מחמיצים ומותרים לכתחילה ללא שימור. ועל זה אמר שהלכה כרבי עקיבא שלש במי פירות, ונימק דבריו בלשון זו: "וכיון דרבי יהושע בן לוי קאי כרבי עקיבא הילכתא כרבי עקיבא, דמעשה רב, ו[ל]רבי עקיבא ודרבי יהושע בן לוי מותר בלישה וקיטוף. לבד מליל הראשון, דאפילו בקיטוף אסור [כ]חכמים, שהיו מצה עשירה, ואפילו בלא מים. ובהלכות גדולות, כתב דישרף מיד, וכתב שעל ידי מים מיירי. ומדבריו שמעינן נמי דבלא מים שרי ללוש בהן". נראה שהביא את בה"ג לענין זה שאינו סובר שהלכה כרבי עקיבא, והראבי"ה רק מוסיף שעכ"פ גם לפי דבריו בלא מים מותר ללוש בהן, ולא בא ללמדנו מה דעת רב בה"ג במחלוקת שהזכיר לפני כן כי באמת אין ללמוד מדבריו להתיר אף בלא שימור. ע.א.). [לדעתי פירוש הראבי"ה כפי שכתבתי. ע. מ].

33. לא ידעתי איך למדת כן מדברי המנהיג, לשונו: 'אף במי פירות לחודיהו אסור ללוש דקאי בלאו דכל מחמצת' נראה בעליל דקאי אם לא שמרן מחימוץ, ולדבריו העיקר חסר מן הספר ולא הזכיר שיש איזו גזירה, וקושייתו מריב"ל דמשמע אף שלא שמרן מחימוץ כמו שהבינו שא"ר, וכל דבריו שם הם כשלא שמר מחימוץ בין בדעת בה"ג ור"ח ובין בדעת רש"י.

(הראב"ן שם מביא ג' דעות, בה"ג, רי"ף ורש"י. אם הראב"ן מדבר בלא שימור מוכרחים לומר שהוא סובר שלפי הרי"ף מותר ללוש במי פירות עם מים ללא שימור, וזה לא מסתבר, כפי שהוכיח הרא"ש מדין ותיקא, ומהגמרא במנחות נד. לכן נראה שכל דבריו בג' הדעות הם כשעושה שימור, ולא דן כלל להתיר בלי שימור, וכתב שלרש"י שתי הסוגיות בדף לה ובדף לו הן בלא מים, ולכן קאמר שלדידיה איכא איסור ללוש אפילו בשימור, כי הבין מדברי רש"י בדף לו בביאור לדעת רבן גמליאל שרש"י פסק כחכמים ורבן גמליאל דאסרו ללוש בהם משום שהם ממחרים להחמיץ וכשיחמיצו קאי בלאו דכל מחמצת. והראב"ן סובר שאין זו גזירה אלא קביעה, שבמציאות יחמיצו מהר ויעבור על מהיר מדין שמן ודבש ללא מים הלא. אמנם אני כתבתי שלאור הידע שלנו על התהליך שבפועל לא נראה חימוץ נראה שז"ל שלפי רש"י הוא גזירה, אך הראב"ן לא פירש כך, והבין את דברי רש"י כפשוטו. יש לציין גם שהוא לא הקשה על רש"י מדין ותיקא, ויתכן שהבין שמשם אין קושיה לפי פירוש רבינו חננאל. ע.

(א)

ג. הערה 3: בדברי הרי"ף

כתבת: הלשון במימרת ריש לקיש ובברייתא בדף ל"ו זהה - עיסה שנילושה ביין וכו', אין לשין את העיסה ביין וכו', והרי"ף העתיקן בצמידות אחת לשניה. לכן נראה שמפרש גם את המימרה של ריש לקיש עם מים, וכן הרשב"א בתשובה סי' של"ג פירש כן בדעת הרי"ף. וכן כתב הר"ן.

תשובתי: לשון הרי"ף כלשון רבו רבינו חננאל "ובודאי דהא מתניתא בשמן ע"י מים היא שנויה דהא קיטוף שמן על ידי מים הוא". משמע שמדבר רק על הברייתא. והדגיש 'הא מתניתא' למעט את המימרה של ריש לקיש, ודוקא בגלל שהלשון זהה והביאו את הדברים בסמיכות היה צריך להדגיש שהוא מדבר עתה רק על הברייתא³⁴.

הרשב"א והר"ן לא קבעו שהרי"ף פירש גם את מימרת ריש לקיש עם מים. אמנם, הרשב"א עצמו פירש שריש לקיש מדבר עם מים ואומר בתחילת דבריו: "אני אפרש ויעמדו דברי רש"י ז"ל והרב אלפסי בריוח ולא בדוחק". אך יש לתמוה, האם בתוך דבריו בהמשך הוא מעמיד את דברי רש"י ברווח על ידי פירושו זה, שהמימרה של ריש לקיש מדברת עם מים? והרי רש"י פירשה להדיא בלא מים. על כרחך צ"ל שכוונתו היא רק לקחת מתוך דברי רש"י והרי"ף מה שמתאים לביאורו בסוגיות, ועל זה הוא אומר שבדבריו ייעמדו דבריהם". והוא לקח מרש"י את העיקרון שמי פירות עושים חימוץ גרוע, ומהרי"ף את העיקרון שהברייתא בדף לו מדברת עם מים, ואין כוונתו לקבוע שהרי"ף אומר כדבריו בהבנת דברי ריש לקיש, כשם שאין כוונתו לומר שרש"י אומר כדבריו³⁵.

34. הרי"ף כתב 'הא מתניתא' משום שמבריתא זו יש הוכחה דמיירי עם מים כמו שדייק מענין הקיטוף משא"כ במימרת ר"ל אין הוכחה דמיירי עם מים, אבל לאחר שבריתא זו מיירי עם מים - בודאי שגם מימרת ר"ל שהיא אותם המילים מיירי עם מים, ועוד דהא אמורא דרכו לפרש יותר מבריתא ולא יתכן כלל שיאמר לשון של בריתא במציאות אחרת שמשנה את הדין בלי לפרש כן להדיא.

(דבריו על לשון הרי"ף 'הא מתניתא' אינם פשט הלשון, שלדבריו הדיוק מהברייתא מלמד גם על דברי ריש לקיש ולפי זה היה צ"ל 'נראה דהא מתניתא', כלומר שנראה שיש להוכיח שמדובר עם מים בכל הא סוגיא של העיסה שנילושה ביין מפני שכך עולה מהברייתא, אבל מהלשון 'הא מתניתא' משמע יותר שבא ליומר דוקא הא מתניתא ולא דברי ריש לקיש. גם אם נאמר שיש מקום לפרש כך עכ"פ עיקר כוונתי להראות שאפשר גם לפרש אחרת ברי"ף. אין להקשות למה ריש לקיש לא ביאר את הברייתא כי ריש לקיש לא קאי על הברייתא, אלא על המציאות הרגילה בימיהם שהיו לשים עיסה ביין שמן ודבש בלא מים ועושים ממנה לחם טעים. עיקר מה שכתבתי שנראה שלפי הרי"ף עם מים הוא חימוץ גמור הוא ממה שהרי"ף סתם בפ"ג שעל ידי מים הוא חימוץ גמור, ואם אמורא צריך לפרש כל שכן שאם הרי"ף היה הסוכר כתירוץ הרי"ף היה צריך לפרש שמדובר בשעורים מוחמצות. ובודאי שהוא אינו סובר כפי שהבנתי מהרשב"א שמשנה זו היא כרחב"ג, שאם כן בכלל לא היה צריך להביא להלכה. שעורים מוחמצות אינה המציאות הפשוטה, שהרי בטבע הן לא מוחמצות, ולא ברור מאליו שלצורך הכנת שיכר וזיתום המצרי יש צורך בהחמצה ראשונית של השעורה. ואמנם אפשר גם לדחות שהוא סבור שריש לקיש נקט בלשון כרת שזה ודאי אינו קיים במי פירות לחודייהו, אבל לדינא יפסוק שהוא היתר גמור. אך עכ"פ אין כלל הכרח ברי"ף להקל. ע.

(א)

35. הרשב"א העמיד את רש"י בדעת יחיד נגד כל הגאונים והרי"ף, ומבואר דס"ל למעשה שאין הרי"ף כרש"י. (לדעתי הרשב"א לא העמיד את רש"י כנגד הרי"ף. לשונו היא "אני אפרש ויעמדו דברי רש"י ז"ל והרב אלפסי בריוח ולא בדוחק". הוא אומר שלפי דבריו יהיו דברי רש"י קיימים, למרות שברש"י מבואר שמי פירות מחמיצין חימוץ שאינו גמור, שלא כדבריו, ולמרות שגם מהרי"ף משמע שהמשנה באלו עוברים היא דעת חכמים, ולא כדברי הרשב"א שהיא דעת רחב"ג, כי הוא מתייחס רק לציטוטים מרש"י ומהרי"ף שהביא המקשן, והמקשן לא ציטט מרש"י שאסור ללוש בלא מים, ולא ציטט מהרי"ף שהביא את המשנה בפ"ג למקשן. לכן אומר הרשב"א למקשן שמה שהבאת מרש"י ומרב אלפס ונשארת בתמיה כי הדברים

גם הר"ן רק ציין שגם הרי"ף פירש שבדף לו מדובר עם מים, אך הוא אינו קובע שהרי"ף כרבינו תם.³⁶

גם הראב"ן בספר המנהיג הנ"ל, לאחר הבאת דברי בה"ג ור"ח (שאת דבריהם קיצר ולא הביא בלשונם) ובעיקר את דברי הרי"ף (שאת לשונו הביא באריכות), כתב כפועל יוצא מדבריהם שריש לקיש מדבר בלא מים, וז"ל: "ודקאמ' ר' יהושע בן לוי וריש לקיש דמי פירות אין מחמיצין לחודיהו בלי מים".

לעצם דברי הרשב"א יש להעיר שכדי לומר שריש לקיש מדבר עם מים הוא מחדש שיש מחלוקת תנאים האם מה שהוחמץ במי פירות עם מים הוא בחיוב כרת או נוקשה בלבד, וריש לקיש אזיל כרבנן במנחות נד ע"א הסוברים שהם נוקשה, בעוד שלפי רחב"ג המובא שם הם חמץ גמור. הרשב"א לא מתייחס למה שהקשה הר"ש בתוספות על ההבנה שריש לקיש מדבר כשיש בעיסה מים מהמשנה והירושלמי בפ"ג, דמשמע שעם מים הוא חימוץ גמור, וכיון שהרשב"א לא פירש שהמשנה בפ"ג מדברת בשעורים מוחמצות צ"ל לפי דבריו שהיא כרחב"ג, וזה לכאורה דוחק גדול.

ד. הערה 4 ו 14: בדעת הרמב"ן ושאר ראשונים על מי פירות עם מים

ציינת בהערה 4 שהריטב"א בדף לה הביא בשם הרמב"ן שחייבים כרת בעירוב מים, אך שאר הראשונים לא כתבו כן להדיא. ובהערה 14 כתבת עוד שהריטב"א הוזה מסייע למה שהעלית בדעת רבינו דוד על פי הרמב"ן בחולין שאף מי פירות עם מים הוא פחות מנוקשה.³⁷

תשובתי: לענ"ד הדברים הפוכים, הריטב"א בשם הרמב"ן הוא תנא דמסייע בדיוק למה שכתבתי בדעת הרמב"ן. רבינו דוד אמר בתחילה שכך אמר לו רבו הרמב"ן שבמי פירות עם מים הוא חימוץ גמור, אך בהמשך הבין מדברי הרמב"ן בחולין כג ע"א עולה שחימוץ במי פירות עם מים הוא נוקשה גרוע, בעוד שמהריטב"א רואים להדיא שהיה פשוט לו שלפי הרמב"ן במי פירות עם מים יש חימוץ גמור. והוא בדיוק כפי שכתבתי בתגובה הקודמת דנראה שכך היה

נראים סותרים מיושב לפי דרכי באופן שכל הדברים שהבאת בשמם נכון. כשם שלא התכוון לומר שריש לקיש אומר כדבריו, כך לא מוכרחים לומר שהתכוון לומר שרב אלפס אומר כדבריו (איני שולל שעכ"פ יתכן שהוא סבר שהרי"ף אומר כדבריו), עכ"פ כל דבריו הם לבאר שמה שהביא המקשן מדברי רש"י ורב אלפס יהיה נכון לפי דבריו. ע.א.

36. כבר העתקתי וצינתי במכתבים הקודמים את לשון הר"ן וחייושי אנ"ש שמפורש למד בדעת הרי"ף כר"ת ואין צריך לכפול הדברים.

(לדעתי בר"ן אינו מוכרח והמעייין יבחר. ובכל אופן כבר הראיתי שהראב"ן הבין ברי"ף כדברי, וכתב שדברי ריש לקיש הם בלא מים, לכן אינך יכול לומר בודאות שלפי כל הראשונים הרי"ף פירש כרבינו תם והעמיד את דברי ריש לקיש עם מים. ע.א.)

37. כונתי היתה שבריתב"א מפורש בדעת הרמב"ן שמתיר למעשה במי פירות ללא מים.

(לשון הריטב"א: "ודעת הרמב"ן ז"ל דעל ידי מים חמץ גמור הוי ובלא מים אין מחמיצין כלל שכך כחן של פירות". הוא לא כתב שהרמב"ן מתיר למעשה, אלא כתב שדעת הרמב"ן בביאור סוגיות הגמרא שבלא מים אינו מחמיץ. גם לפי מה שכתב רבינו דוד בתחילה, הרמב"ן אומר בביאור סוגיות הגמרא שמי פירות בלא מים אינם מחמיצין, אלא שמכל מקום הוא פירש בדעת ריש לקיש שאיכא איסור שמא ילוש גם עם מים, ולזה הריטב"א לא מתייחס, ואפשר שהוא לא שמע דבר זה בשם רבו דרבו הרמב"ן, אך אין זה מלמד שהרמב"ן לא אמר כך לרבינו דוד. ע.א.)

פשוט מאוד לרמב"ן, ופירושו הנוסף לגמרא במנחות לא בא להוציא מפשיטות זו, אלא אך ורק להעלות עוד אפשרות לפרש בגמרא במנחות (ולפי הפירוש הנוסף צ"ל שמדובר שם בלא מים כדי שלא יסתור את ההנחה הפשוטה של הרמב"ן שעם מים הוא חימוץ גמור).

לענ"ד, כל הראשונים שהביאו את המשנה בריש פ"ג ואת דברי הירושלמי ולא כתבו כדברי ר"י אליבא דר"ת שהמשנה בפ"ג מדברת בשעורים מוחמצות, או כפי שעולה מהרשב"א שהמשנה הזו היא אליבא דרחב"ג, חייבים לסבור שמי פירות עם מים הוא חימוץ גמור, וכבר מניתי בזה כ 10 ראשונים שכך עולה מדבריהם³⁸, וצינתי שכך הסכימו כמה אחרונים שזו הדעה העיקרית.

החזו"א הביא ראיה שזו גם דעת הרמב"ם (אף לפני שחזר בו) ממה שבהלכות חמץ פ"ה הלכה ב כשהרמב"ם עוסק בדין מי פירות עם מים לא הביא את לשון ריש לקיש. אם הרמב"ם היה סבור שריש לקיש מדבר עם מים ולדעת ריש לקיש אינו חייב כרת אבל איכא איסור, בודאי היה צריך לנקוט שם כלשון ריש לקיש, שעיסה שנילושה במי פירות עם מים אין חייבין על חימוצה כרת, ולמה שינה את לשון הגמרא? כיון שאין לשון כזו ברמב"ם מוכח שהוא הבין גם בתחילה שריש לקיש מדבר ללא מים, ולפי שסבר בתחילה שלשון ריש לקיש אין בה כרת אינה מדוייקת לא ציטט שם את לשונו, וכתב שבמי פירות בלבד מותר, ולגבי מי פירות עם מים שלא דיבר בהם ריש לקיש כתב בסתמא "הרי אלו מחמיצין", ולא כתב שאין בזה כרת. לפי עדות בנו רבי אברהם, לאחר שהרמב"ם נמלך וחזר בו, תיקן את ההלכה, ומוכן שעתה נקט בה ממש כלשון ריש לקיש על היכא שלש במי פירות בלא מים, דעל זה נאמר שאין בה כרת.

ה. הערה 5: בדעת רב האי

לענ"ד, אליבא דרב האי גאון גם בלא מים יש חימוץ, וההוכחה לזה היא תשובתו בענין החיטים הקלויות שהושלכו ליין המובאת בריצ"ג (עמ' קעט במהדורת פרויקט השו"ת), דמבואר בתשובה זו שהתיר רק משום שהם נקלו. ועל זה כתבת: "המגיד משנה וכן הרשב"א ראו את דברי הריצ"ג, ואעפ"כ לא נמנעו מלכתוב שכל הגאונים סוברים שמותר ללא מים".

38. איך אפשר מדיוק קל כזה לעשות 10 ראשונים שדעתם כן, אין שום נ"מ אם הראשונים לא כתבו מתי שמים את המים, אפשר שהדבר היה פשוט להם, כל מה שהם הביאו מהירושלמי זה בסה"כ שהמי פירות הם לא לבד אלא עם מים, ואידך פירושא הוא זיל גמור, אף אחד מהראשונים מר"ת והלאה לא כתב שהרי"ף וכל הגאונים חולקים על ר"ת.

(לדעתי זה דיוק חזק כי אי אפשר לומר שפשוט להם שמדובר בשעורים מוחמצות כאשר הגמרא אומרת רק שצריך שיהיה מים ולא אומרת שהחמץ תחילה את השעורים. לדעתי אף אחד מהראשונים גם לא כתב להדיא שהרי"ף סובר כרבינו תם. ברוב הראשונים ממש אי אפשר לפרש שכוונתם לשעורים מוחמצות, כי הם לא רק מביאים את הירושלמי אלא מפרשים את דבריו. רב כהן צדק (מובא במחזור ויטרי סי' מב) אומר "על ידי תערובת מחמעין, וכן כתוב בירושלמי כולוה על ידי מוי". ברור מהלשון "על ידי תערובת" שעצם תערובת המים עם מי הפירות הוא גורם החימוץ הגמור שעליו מדבר הירושלמי ולא מדובר כשהחמץ לפני כן את השעורים. גם רבינו חננאל (בריש פ"ג) אומר "השנויים במשנתנו שיש בתוכן מים", וכן הוא ברי"ף גאות "עד שיתן לתוכן מים" ולא קאמרי שהוחמצו השעורים במים. גם הרי"ף אומר "בדאית בהו מיא" ולא רק כלשון הירושלמי "על ידי מים", ומשמע כר"ת. וכן הוא בלשון הרא"ש האשכול והאגודה. גם את נפקק בקביעה שרוב הראשונים סוברים שמי פירות עם מים הוא חימוץ גמור. עכ"פ ברור שחלק נכבד מהסוברים שמי פירות ללא מים אין צריכים שימור סוברים שעם טיפת מים הוא חימוץ גמור, ולא כפי שכותב כבודו שרוב הראשונים סוברים כר"ת. ע.א.)

תשובתי: יתכן שהם הבינו שרב האי כתב להתיר רק אם נקלו מפני שהתכוון להתיר אפילו את"ל שיש בו מים. אך מכל מקום קשה בעיני לומר שזו כוונת רב האי, כיון שאם יש מים הוא כאילו מכניסו למים, ובוה אין להקל על ידי קלית החיטה כיון שאנו רואים שהגמרא החמירה בקמחא דאבישונא שמא לא נקלה שפיר. אם היה מדובר שיש חשש למים רב האי היה צריך לשאול את השואל האם מדובר כשעירבו מים, ולא להתיר בסתמא, שכן כאשר יש מים אין לסמוך על הקליה³⁹. ולכן נראה שרב האי סבר שלא צריך לחוש שיש בו מים כשלא אומרים לו דבר כזה, ואף שהוזכר בסמ"ג שהיו נוהגים לשים מים גם לפני הכנת היין עוד בשעת הבציר, במציאות הוספת מים בתהליך ההכנה מזיקה ליין, וכפי שהזכיר כבר בנחפה בכסף (דף קעז) "ומיהו ביינות שלנו אומרים דאם יש בהם מעט מים נעשה חומץ ואם כן אין לחוש לזה פה עה"ק ירושלים ביין טוב שאין בו חימוץ כלל". וכן ראיתי באתרים להכנת יין שמזהירים מאוד שהכלים יהיו יבשים ולא יהיו בהם טיפת מים. ואם נאמר שמכל מקום בזמננו כן היה מצוי מים, צ"ל שרב האי סבר שהמים התבטלו. גם תוספת מים לאחר שעת הבציר, בין בהמשך התהליך לפני התסיסה ובין לאחריו אינה מצויה, כי גם זה מקלקל קצת את היין ואינו כ"כ משובח. היום עושים זאת מטעמי חסכון, וכן על סמך זה שהוספת הסוכר מבטלת את ההשפעה המזיקה של המים, אך כשאדם מכין לבד יין בביתו בלי סוכר לא סביר שהיו עושים זאת.

ויותר מסתבר שהרשב"א והמ"מ לא חשו לדקדק כ"כ בדברי רב האי כי לא סברו כמותו. וכבר כתבתי שמצינו כן בראשונים שלפעמים כותבים שכך דעת כל הגאונים כשרוצים לחזק את דעתם גם אם ידעו שיש גאונים שלא משמע כך מדבריהם. ואביא לזה דוגמא נוספת⁴⁰.

בקידוש, שמצותו על היין, נחלקו תנאים ואמוראים אם מקדשים על השכר (פסחים קז ע"א). הרא"ש (פסחים יז) הביא את דברי הראב"ן (עד ע"ב) שהתיר (וכ"כ האו"ז ח"ב סי' כה) וכתב "ורוב הגאונים הסכימו שמקדשין על השכר היכא דהוי חמר מדינה". אך ריצ"ג (הל' קידוש ז ע"א) כתב שנחלקו בזה ומסתבר כאוסרים. ובהגהות מימוניות (שבת פרק כט, ג) ציין שדעת בה"ג שאין מקדשין עליו "וכן פסקו כל הגאונים, רב עמרם, ומר רב צמח, ומר רב צדוק, ורב ניסים וכל הקדמונים". ואם כן איך כתב הרא"ש שרוב הגאונים הסכימו שמקדשין, אלא ודאי כתב כך שראה כך בכמה גאונים, וכפי שרואים ברי"ץ גאות שאין זה מוסכם להחמיר, ומשום שזו דעתו מעיקר הדין, רצה לחזקה בקביעה שזו דעת רוב הגאונים.

39. רה"ג האריך שם שאין לחוש שמא לא נקלו יפה וזה גופא כל תשובתו ואתה אומר שאין לסמוך על הקליה?

(כתבתי שאין לסמוך על הקליה כאשר יש מים, ואילו רב האי לדעתי מדבר כאשר אין מים. ע.א.)

40. גם לי יש דוגמאות רבות לזה, אולם כאן זה שונה משום שהראשונים הזכירו סמוך ונראה את דברי ריצ"ג וכל יומא שמעתיא בפומייה, וגם אף אחד מהראשונים לא הזכיר דעת רה"ג שהיא כרש"י, וגם הריצ"ג עצמו כשדיבר בנושא זה לא הזכיר את רה"ג שהזכירו לעיל מיניה, ולכן הדבר ברור שרה"ג ס"ל כדעת שאר הגאונים להתיר במי פירות לבד.

(הרשב"א והמ"מ לא הזכירו בהאי ענינא את הרי"ץ גאות. מדברי הרי"ץ גאות כשהביא את תשובת רב האי עולה שלדעתו רב האי סובר שמי פירות מחמיצין, ותמה עליו כפי שהיה תמה על רש"י אם היה חי בזמנו, ואינו צריך לכתוב זאת פעמיים. ע.א.)

ו. הערה 7-8: בדברי רי"ץ גאות על רב האי

לשון הרי"ץ גאות בהשגתו על רב האי (עמ' רפא): "ואנו אומרים כיון דקיי"ל דמי פירות אין מחמיצין לא שנא חטין ושעורין כשהן חיין, לא שנא כשהן קלויין, כי נפלו להו לחבית של יין ושל שמן ושל דבש ושאר מי פירות אין חוששין להן ומותרין אפילו בפסח, ואם נתן לתוכן מים אסורים".

וכתבת: אין הכרח שהבין שלרב האי איכא איסור גם בלא מים כשהם לא קלויים, דאפשר לומר שחולק רק על הקלויין שגם בזה אוסר אם יש מים.

אך אם כך הוא, היה לרי"ץ גאות להקדים את הסיפא שהוא החלק שנאמר כדי לחלוק, וכך היה צריך לכתוב "ואנו אומרים שאם נתן בהם מים אסורים בכלל גוונא, לא שנא קלויים ולא שנא חיין, ואם לא נתן מים מותרים בכלל גוונא שמי פירות אין מחמיצין".

וכבר ציינתי שהרב ברצלוני, בעל ספר העיתים, דייק מדברי רב האי שדוקא בקליה הותר, ולמדתי מזה שהבין בדברי רב האי שבלא קליה מי פירות מחמיצין. וכבודו כותב דאין ראיה מדברי הרב ברצלוני כי אולי רב האי מדבר ביין שיש בו מים. אך לענ"ד אי אפשר להבין את דברי רב האי דוקא בדאיכא מים כי אז היה צריך לאסור, וגם דוחק לומר שהבין שרב האי מדבר בהיכא שיש חשש למים, כי אז היה לרב הברצלוני לפרש זאת להדיא, כאשר הוא בא להסיק הלכה למעשה מדבריו, ולומר שכל זה הוא בדאיכא חשש למים. וגם מצד עצמו קשה לומר שרב האי חשש כאן למים ביין, כי אם כך היה צריך לשאול את השואל האם מדובר כשעירבו מים ולא להתיר בסתמא, שכן כאשר יש מים אין לסמוך על הקליה⁴¹.

ז. הערה 9: בדברי רב שרירא גאון

לשון רב שרירא "אם תרצו להנצל מידי איסור תלושו אותם בשמן לבדו ללא מים". וכתבת שנראה דהוא סובר שבשמן לבדו אין איסור כלל, וכך נראה שהבין הריצ"ג מדבריו דהא הביאו יחד עם שאר הגאונים שכתבו להדיא להתיר מי פירות ללא מים אף ללא שימור.

תשובתי: אין הני נמי, כשהשמן לבדו בו איסור כלל, וכפי שגם כשלש במים בלבד אין בו איסור כלל. אלא שלדעתך כוונת רב שרירא היא שלא יהיה בו איסור אף אם לא ישמר, ולדעתי זה אין בדברי רב שרירא כל רמז לכך ששמן קיל ממים לחודא⁴². אמנם, הרי"ץ גאות (עמ' שה, שו) הביא את דברי רב שרירא לאחר שהביא את דברי רב כהן צדק ורב שמואל הכהן, והם כתבו

41. אתה חולק על רה"ג? רה"ג כתב להדיא שלא חוששים שלא נקלו, ולפי דבריו ודאי שיש להתיר אף במים. (אני מבאר שרב האי דיבר באופן שאין לחוש שיש בו מים, ולכן אמר שלא חוששים לחיטים שלא נקלו. ע.א.)

42. רב שרירא כתב 'דכי שרו רבנן ללוש את העסה בשמן וכו' - בזמן שאין בה מים כלל', והיכן שרו רבנן? במשפט מי פירות אין מחמיצין, ושם אין מחמיצין לגמרי.

(אפשר לפרש 'שרו רבנן' היינו רבי עקיבא וריב"ל שהתירו ללוש במי פירות. והוא מפרש דבריהם בלא מים. ויותר נראה שכוונתו לרבנן בתראי חכמי הדור שהם התירו ללוש במי פירות, ופירש שכוונתם בלא מים, ולפי האמור כל זה מדובר כשיש שימור ע.א.)

שאינן בו איסור אפילו אם תפחה, אך אין זה מלמד כלל מה אמר רב שרירא. הרי"ץ גאות בשום אופן לא רמז שהם אומרים אותו דבר, והוא הביא את דברי רב שרירא לצורך עיקר הדיון שלו שם, שהוא עצם ההיתר ללוש בשמן בלא מים, והאיסור ללוש בו עם מים.

ח. הערות 10-12: בדברי רבינו חננאל

הבאתי מה שכתב רבינו חננאל בדף לט ע"ב לפי כת"י ותיקן שהיתר הותיקא נאמר רק בחליטה, וכתבתי שמזה נראה שלדעת ר"ח בעלמא, בלא חליטה, מי פירות מחמיצין. כבודו כתב שאין לסמוך על פירוש זה כי הוא תוספת של גליון, וכתב שכן מוכח ממה שהריצ"ג הביא פירוש זה בשם י"א ולא בשם ר' חננאל בעוד שבביאור הסוגיא פסחים לו ע"א העתיק בדף צ"ד (לפי המהדורה שבפריקט השו"ת הוא בדף שו) את כל לשון רבינו חננאל שיש לפנינו.

אך לא נראה כלל שזו תוספת של גליון. זו לשון הרי"ץ גאות (עמוד שי): "ותיקא שרי דרשו ראשונים דהיינו שתיתא דעביד במשחא ומלחא. וי"א קמחא דחליט ליה במשחא ומלחא שרי אבל חליט במיא ומלחא אסור".

ובהערות יצחק ירנן כתב: "ז"ל רבינו חננאל בכ"י ותיקא דהוא כגון שתיתא דעביד במשחא ומלחא בקמחא שרי, פי' כי השמן מי פירות הוא ומי פירות אין מחמיצין אבל במיא ומלחא וקמחא אסור עכ"ל ובערוך ערך שתיתא איתא וז"ל שתיתא וכו' פי' לוקחין תבואה שלא הביאה שליש ומייבשין אותה בתנור ועושין מאכל מן הקמח עכ"ל".

נראה שהרי"ץ גאות מתכוון להביא כאן ממש את אותם שני הפירושים של רבינו חננאל, וגם נראה שלפי הפירוש הראשון מדובר כאן בהיתר שמבוסס על קליה כפי שעולה מדברי הערוך, אלא שלפי הפירוש הראשון ההיתר מבוסס על קליה, ולפי הפירוש השני ההיתר מבוסס על חליטה.

איננו יודעים מה בדיוק מפירוש רבינו חננאל היה לפני הרי"ץ גאות, שחי ממש באותו דור. אך בניגוד לדבריו רואים גם בדבריו שבעמ' שו שהוא אינו מביא את לשון רבינו חננאל בדיוק מילה במילה, כפי שהיא לפנינו על פי הכת"י, אלא מביא רק את תוכן דבריו. מסתבר שלמעשה הרי"ץ גאות ראה או שמע את כל דברי רבינו חננאל בזה, וכל דבריו בענין ותיקא בין הדעה הראשונה ובין דעת הי"א הם למעשה ציטוט של רבינו חננאל, אף שאינו בלשונו המדויקת של רבינו חננאל. הוא אינו חייב לכתוב כל דבר שכתב ר"ח בשמו של ר"ח, ובפרט שגם הוא, כאחד מהגאונים האחרונים בני דורו של רבינו חננאל, קיבל את הפירושים האלו במסורת. אמנם, הערוך שדרכו להביא בסתמא את פירוש ר' חננאל העתיק כדרכו בערך ותיקא את הפירוש של ר"ח המודפס ולא הזכיר את הפירוש השני, אך הוא גם לא מזכיר הרבה דברים אחרים שכתובים בר"ח. גם אם הערוך לא ראה את הפירוש השני, מסתבר שזו תוספת של רבינו חננאל עצמו שלא הגיעה לידי הערוך, ואין לתלות הגה מאוחרת כשמדובר על חכם המביא אותה באותו דור. אף אם נתעקש לומר שתחילת המשפט שמזכיר 'סמבוסך' היא תוספת מאוחרת (ואין לזה כל הכרח, שכן שם של מאכל יכול להישאר שנים רבות אותו שם) העיקר הוא שאין כל ספק שעצם הפירוש הזה

הוא דבר שנכתב בימיו של רבינו חננאל ויוחס לרבינו חננאל, וגם נראה מלשון רי"ץ גאות "דרשו ראשונים" שלא רבינו חננאל הוא שחידש את הפירוש, אלא משמע שכך שמעו מדורות קודמים. לכן בודאי שיש לייחס פירוש זה לגאונים.

הערוך מגלה לנו שגם לפי הפירוש הראשון ההיתר בעצם מבוסס על קליה. ולכן מה שכתבת שאם הפירושים על ותיקא היו חולקים בעצם הדין של מי פירות היה ר"ח צריך לציין שיש מחלוקת בדין, לענ"ד אינו קשה כלל. אדרבה, מזה גופא משמע שגם לפי הפירוש שמדובר בדבר שהיה קלוי בתנור איכא איסור ללוש במי פירות, ואין כאן מחלוקת עקרונית, ובלא"ה כל הדין הזה אינו למעשה כיון שהגאונים אסרו כל חליטה. גם נראה שרבינו חננאל מקצר, ואין דרכו לפרט להדיא כל מסקנה שיש להסיק מדבריו.

ועוד כתבת שהריצ"ג הביא את ר"ח בסתמא יחד עם שאר הגאונים שמתירים גם ללא שימור. וגם המנהיג הבין כך בר"ח. אך כפי שכתבתי שניהם לא כתבו שר"ח מתיר ללא שימור, וגם לא כתבו להשוותו לגאונים שמתירים ללא שימור. המחלוקת בינינו, שחזרת ונשנית, היא שכבודו מבין שאם החכם שמביא את רבינו חננאל אומר שמותר ללוש פירוש שמותר ללוש בלא שימור, ואילו לדעתי, הראשונים דייקו בדבריהם ופירשו רק מה שבאמת- עולה מר"ח שמותר ללוש, ולא שמותר ללוש בלא שימור, כי זה באמת לא כתוב בר"ח.

אמנם, אני מסכים שאין הכרח גמור בדעת רבינו חננאל, ויתכן שכתב רק מה פירוש ותיקא במציאות ולא בא ללמדנו שאסור ללוש במי פירות. אך עכ"פ הקושיה העיקרית על האוסרים היא מדין ותיקא, בעוד שמימרת ריש לקיש, מתפרשת טוב דוקא לפי האוסרים, ומאחר שלפי רבינו חננאל אין מדין ותיקא כל קושיה, מסתבר יותר שהוא אוחז בדעת האוסרים.⁴³

ט. הערה 18: בדעת ר"י הזקן

צינת שהסמ"ג כתב שהר"י בתוספות כתב שהוא 'היתר גמור'. אך לכאורה מה שכתב הר"י בתוספות נמצא לפנינו, ויש ריבוי מהדורות תוספות לפסחים (ר"ש משאנץ הארוכות בשתי מהדורות, חכמי אנגליה, רבינו פרץ, תוספות הרא"ש, תוספות רבינו חזקיה), וככל הידוע לי באף אחת מהם לא מוזכר שהר"י סבר שהוא היתר גמור.⁴⁴ דוחק לומר שלסמ"ג היה נוסח אחר של תוספות השונה לחלוטין מכל המהדורות האלו. בתוספות שלפנינו לא כתוב שלפי הר"י הוא היתר גמור, אלא כל מה שכתוב הוא שהר"י כתב תירוץ על קושיית הרשב"א על רבינו תם, וכנראה שעל זה סמך הסמ"ג. לכן נראה שיש לנקוט שדברי הר"י בתשובה הם ההוראה שלו למעשה, ואין לנו לומר שהר"י חזר בו, כשאין כל הוכחה שכתב במקום אחר שאין לחוש לרש"י, ובפרט שגם מהתוספות

43. הראשונים הנ"ל לא למדו כמך, דהא לא הביאו את ר"ח כדעה נוספת כרש"י אלא הביאוהו יחד עם בה"ג שבדבריו מפורש להתיר וכפי שהארכתי לעיל.

(רוב הראשונים שהביאו את ר"ח, הביאוהו לענין זה שאסור ללוש במי פירות עם מים וזה כדעת בה"ג, ולא נכנסו לדון אם הוא סובר כרש"י או לא. ע.א.)

44. אפשר שהסמ"ג הבין מתוך ראיות הר"י החזקות שההיתר הוא היתר גמור בעיניו.

(בתוספות לפנינו ר"י לא הביא כל ראיה, הוא כלל לא אמר מה דעתו, אלא רק אמר תירוץ לקושיית הרשב"א על ר"ת. ע.א.)

במנחות עולה שכך הייתה דעתם למעשה. וגם כבודו מסכים שלפחות באחד המקומות כך כתבו תוספות חכמי אנגליה.

י. הערה 19: דעת רוב הראשונים וכיצד מכריעים

כתבת שלגבי עצם מחלוקת במי פירות אין ספק בדעת חלק מהראשונים מוציא מידי ודאי של רוב הראשונים.

לענ"ד אין זו דרך נכונה לפסיקת הלכה. יש פוסקים ראשונים שפסקו בצורה ודאית לאסור, ודרכם של הפוסקים להתחשב גם בענין הפרסום והמשקל של הראשונים, ולא רק במספר בעלמא, וכפי שאביא להלן מדברי הנחפה בכסף, וגם יש להתחשב במשקל הגדול של אלו שהחמירו מספק גם אם יש אחרים כנגדם שהיה פשוט להם להקל. בנידון דידן יש משקל גדול לאלו שלדעתם בלישה ללא כל שימור איכא איסור (כיון שכבודו בהערה זו מתייחס למה שעולה מהראשונים לפי שיטתי אני מתייחס למה שאני ביארתי בדבריהם). והם: רב האי, רמב"ם, רש"י, ריב"א ורמב"ן. ואני מציין כאן רק את הראשונים שלדעתי מדבריהם עולה בודאות שאיכא איסור ולא מציין את אלו שרק חששו לכך, או שיש עדיין ספק בדעתם. וכשנראה מי כנגד זה הם המתירים בודאות, קשה לקבוע שמשקלם של המתירים גדול יותר משל המחמירים⁴⁵. אף שכח דהיתרא עדיף, זה אמרו כשאנו רואים שהביאו ראיות ברורות להיתר, אך כפי שכתבתי על כל הראיות שהביאו יש להשיב, ומאידך גיסא פשט המימרה של ריש לקיש מורה כרש"י. גם אם נאמר שלכו"ע אין בו איסור לאו כשלא נראו סימני חימוץ, די בכך שרש"י ורמב"ם אסרו בודאות כדי שנאמר שעכ"פ יש לחוש לדעתם באיסור חמץ החמור, ובפרט כשאנו רואים שלפעמים החמירו בו גם בלא סימני חימוץ לדונו כאיסור דאורייתא גמור, כמו בבצק החרש, וכפי שנראה להלן שכך נקטו הנחפה בכסף והחיד"א שיש לירא שמים חוש ולהחמיר כשאין בו כ"כ צורך. וכפי שנראה להלן בימינו באמת אין בקולא זו שום צורך ממשי. יש גם לציין שהנחפה בכסף כתב לחוש ולהחמיר אף שכתב שגם בדעת רש"י יש ספק מה הכרעתו בזה, אבל הגרע"י עצמו

45. איני יודע איך קשה לקבוע זאת, במחלוקת זו קל מאוד לקבוע כדעת המתירים; כנגד רה"ג [לשיטתך] - רוב הגאונים מתירים, וכמו כן הריצ"ג, שהוא המלקט והמכריע בין הגאונים ס"ל להיתר. כנגד הרמב"ן [לשיטתך] - תלמידיו ההולכים בדרכו בד"כ והם הרשב"א והריטב"א והמ"מ ועוד מתירים [ואף לא הזכירו שהרמב"ן אסר]. כנגד רש"י - רוב רבני צרפת ואשכנז התירו. יש לנו גם את מנהג ספרד הברור וגם את מנהג א"י ולכן אין ספק שלפי כל כללי הפסיקה המקובלים ובפרט לפי כללי הב"י העיקר הוא להיתר בזה בשופי.

(אני מדבר על משקל האוסרים כנגד משקל המתירים. בגאונים לא נראה לי שמשקל המתירים גדול ממשקלו של רב האי בראשונים לא נראה לי שמשקל המתירים גדול ממשקל רש"י, הרמב"ם, הריב"א והרמב"ן. מה שהרשב"א והריטב"א לא הביאו בשם הרמב"ן להחמיר, הוא כפי שלא הביאו חידושים נוספים שהביא רבינו דוד והם לא שמעו אותם, הריטב"א ציין שדעת הרמב"ן שמי פירות עם מים הוא חימוץ גמור, והרשב"א לא ציין זאת, האם נלמד מכאן שאינו סובר שזו דעת הרמב"ן? ונראה שהרבה מרבני צרפת ואשכנז אסרו או חששו לאיסור, וכפי שכתב המגדל עוז בשם רוב רבותיו, והראינו שראב"ן, ראב"ד ובעלי התוספות - ר"י וריב"א ורבינו פרץ ותוספות במנחות חששו להחמיר, ועכ"פ נראה שבימי המהרי"ל כבר פשט המנהג באשכנז להחמיר, ובודאי כך נהגו מימי הרמ"א. גם אצל הספרדים, אמנם המחמירים כתבו בסגנון חומרה רק לעצמם, אך היו מקומות כאיזמיר שקבלו את החומרה למעשה, והחיד"א פרסם הוראה למעשה לרבים לגבי הביצים, ונראה שמימי כבר לא היה פשוט כ"כ שהמנהג להיתר, ובימינו כשאין בזה כל צורך נראה שצודקים האומרים שאין ההיתר על סמך המנהג פשוט. ע.א.)

הסכים שמלשון רש"י בתשובתו על הביצים מוכח שבעלמא במי פירות דעתו שהם מחמיצין, ולכן הסתפק בביצים רק אם הם מחמיצין יותר ממי פירות.

יא. הערה 20: בדעת מרן השו"ע

כתבת שגם אם מרן היה יודע את עדות רבי אברהם לא היה חושש לרמב"ם מפני שפשט המנהג להקל, וגם הגאונים לא ס"ל כרמב"ם [לפחות רובם].

תשובתי: איני יודע מה דעת רוב הגאונים בענין מי פירות. דעת בה"ג אינה ברורה. ורבינו האי גאון הוא המפורסם שבגאונים, ולכן הוא יכול להיות שקול כנגד רב כהן צדק, רבינו שמואל, רבינו ניסים ורי"ץ גאות. כנראה שגם הב"י לא ידע מה דעת רוב הגאונים, ובפרט דעת רב האי, כי לא ציין בסי' תסב שדעת הגאונים להקל, ולא ציין שכ"כ הרשב"א והמ"מ בשם הגאונים. הוא מזכיר שם אך ורק ראשונים. הב"י גם לא כתב שהרי"ף מיקל בזה, ולא דן כלל מה דעתו בזה. ולכן לפי כללי ההלכה שלו נראה שאם היה יודע שרב האי גאון והרמב"ם מחמירים, היה מורה לחוש ולהחמיר⁴⁶.

אמנם, הנחפה בכסף מביא את דברי המעשה רקח בשם רבי אברהם שהרמב"ם חזר בו, ובכל זאת כתב שלמעשה פשט המנהג להקל, אך בסופו של דבר נראה שדברי המעשה רקח האלו גרמו לו להסיק שלמעשה יש לחוש וללוש ביין במהירות. ומתוך דבריו גם מתבאר למה בכל זאת, למרות שיש ראשונים שאסרו נהגו ללוש ביין, כי כתב שבמים קשה להיזהר לעשות את המצה כראוי, ולכן העדיפו מה שאפשר ללוש ביין שכן גם אם לא יזהרו כראוי יוכלו לסמוך בדיעבד על רוב הפוסקים, שהקלו ביין גם ללא שימור. ונראה שלמעשה הוא הנהיג בירושלים ללוש רק בשימור. וכן ראה כפה"ח תסב, א שציין שכך כתב השו"ג בשם רבו. וכל זה הוא מחכמת החיים של הרבנים לפי דורם. בדורו מה שהיו לשים ביין המעיט את המכשולות שהיו מצויים בלישה במים ולכן לא מנעו זאת. אך בדורינו המצב הפוך. לגבי מצה שלשים במים יש ב"ה הרבה מאפיות מהודרות שיכינו מצות, בין אם יהיו כאלו שילוו ביין ובין אם לא יהיו. ולמעשה אלה שלשים ביין באופן פרטי נכנסים יותר ויותר לחששות שעם הזמן הולכים ומתגברים, כי בפועל קשה לייחד מקום רק לזה ומסתבר שיעשו באותו מקום שבו עבדו לפני כן עם מים, וגם לאחר הנקיונות יש בו חשש לטיפת מים, ויש גם חשש מצוי שיקחו לחומר הלישה מי פירות תעשייתיים שיש בהם בוסלפיט או חומרים אחרים בעתים שכל יום מתחדשים, כמו חומר הטעם והריח שמוסיפים במצה עשירה של עלית⁴⁷.

46. כבר ציינתי שבענין חזור ונעור הב"י ידע שדעת 'כל' הגאונים והרמב"ם להחמיר ואעפ"כ פסק להקל מעיקר הדין, וכ"ש כאן שבדאי שיש גאונים שמתירים, ורוב הראשונים והמנהג להקל - היה מיקל לכתחלה.

(ההבדל בינו הוא בביאור המינוח 'רוב הראשונים'. לדעתי אין רוב כאשר משקל האוסרים אינו פחות מהמתירים. ע.א.)

47. לא דנתי מבחינה מעשית איך לעשות זאת, דנתי מבחינה הלכתית שאין לפקפק בהיתר.

יב. הערות 21-22: בדעת הנחפה בכסף

לגבי ביצים הנחפה בכסף (דף קעו ע"ד) כתב דכיון שר"ת והרא"ש ואבי העזרי התירו להדיא ורש"י לא החליט לאיסור אלא בספק, לא שבקינן פשיטות ג' רבנים מפני ספקו של רש"י, ועוד דבתראי ניהו. ואף ששלשה שהזכיר המרדכי אסרו נראה שלא מפני שהוברר להם שמחמיצין ודאי הוא שאסרו אלא שחששו לספיקו של רש"י, ואסרו מספק, וכיון שהפוסקים המפורסמים הכריעו להקל כוונתיהו נקטינן ופוק חזי מאי עמא דבר. ומכל מקום כתב שטוב לחוש ולהחמיר אלא שלפי הנוהרין במי פירות לעשותם תיכף כמו של מים נראה להתיר ודאי ללוש במי ביצים ממה נפשך שאם יש להם דין מי פירות הרי הלכה קיי"ל כסברת רוב הפוסקים דאין מי פירות מחמיצין. ודוק ותשכח דטעם זה לא מהני אלא לעשותן בביצים לבדן, אבל הנוהגים ללוש בביצים ויין אינו אלא על פי הוראת ר"ת וסיעתיה והשו"ע שיש להם דין מי פירות, אבל מי שחושש לשיטת רש"י אסור לעשות כן דדילמא הביצים דינם כמים.

וכבודו כתב שמעיון טוב בנחפה בכסף עולה שהוא מעיד על המנהג להקל בביצים, וגם נראה שכל מה שכתב להחמיר בזה הוא משום שהביא ג' פוסקים שאוסרים נגד ג' שמתירים, אבל אם היה רואה שרוב הראשונים מתירים – יתכן והיה משאיר את המנהג על כנו ולא כותב שנכון להחמיר.

אני מסכים שככל הנראה אפשר ללמוד ממה שאמר 'פוק חזי מאי עמא דבר' שפועל נהגו עד ימיו ללוש בביצים, ולא כפי שכתבתי בתחילה, אך מכל מקום לאחר שהוא הנהיג לחוש ולעשותם מהר, והחזיק החיד"א בדבריו כהוראה למעשה, מנין לנו שהמשיכו לנהוג כך. לא מסתבר לי כלל שהוא היה משנה את הוראתו לחוש ולהחמיר אילו היה יודע שיש עוד פוסקים שכתבו להקל בביצים, כי הפוסקים הידועים שמנית בזה, כמו הר"ן והרוקח, מסתמא היו ידועים לו, ולא ציין אותם, אולי משום שכנגדם יש פוסקים מפורסמים שהכריעו בזה להחמיר והם הסמ"ג והריטב"א. רבינו ירוחם הוא כמו הרא"ש ולא נמנה בפני עצמו, ואלו שפחות ידועים לא חש למנותם גם אם הכיר אותם, בגלל היותם פחות מפורסמים.

ועם כל זה, מצד הסברה של מה שאנו יודעים מטבע הביצים, יותר נראית בזה סברת המקלים, אלא שבלאו הכי לענ"ד ראוי לחוש לשיטת רש"י והרמב"ם בכל מי פירות, ולכן כל הדברים האלו לגבי הביצים נאמרים רק כסניף נוסף להחמיר, ותו לא מידי.

יג. הערות 24-27 מיעוץ בסירכות

כבודו ציין לכה"ח ביו"ד סי' ל"ט אות ר"כ ורכ"א שבבגדאד וירושלים נהגו הספרדים לאסור כדעת מרן. ועל פי זה כתב שעד דורו של הרב מרדכי אליהו נהגו הספרדים כדעת מרן.

אך אין כאן שום דבר חדש שכתב הרב אליהו. הלא אנו מדברים כאן על קולא במכירה ולא על קולא באכילה. כפה"ח בעצמו כותב שם "משנת תרע"ח ואילך שלקח האנגלי את א"י התחילו להקל במיעוץ ומשמוש מפני שרבו האוכלוסין ויש כמה עדות ממקומות שנוהגין להקל

במו"מ כמו מדי ופרס וכדומה ששם מקילין במו"מ כיון הגוים אינם קונים בשר טריפה אלא שעכ"פ הספרדים אשר בעיר קדשנו ירושלים ת"ו עושים שני מיני בשר, דהיינו בשר הניתר ע"י מיעוך ומשמוש כותבים עליו כשר, וכשתהיה הריאה נקיה בלא סרכות כותבים עליו חלק כדי שיקנו ממנו היראים והנוהגים כפסק השו"ע.⁴⁸

אם כן הקולות במכירה לא התחילו מימיו של הרב מרדכי אליהו. בודאי הרב אליהו היה מורה לקנות ולאכול רק חלק, כשאין סיבה מיוחדת להקל. אך בפועל אנו רואים שעוד משנת תרע"ח לא הקפידו גם במשחטות הספרדיות להטריף כל דבר, והיו הם עצמם עושים מיעוך ומשמוש בשביל אלו שמקילים בכך. ואף שמרן פסק כל הנוהג כן מאכיל טריפות לישראל, לא נהגו לכתוב 'טרף לדעת השו"ע', כי לא קיבלו על עצמם להחמיר בזה עד כדי כך. לפי דברי כפה"ח נראה שגם לפני שנה זו אם היה נוצר מצב שהגויים לא מוכנים לקנות את הטריפות היה מקילים למעך ולא לכתוב על זה טרף לדעת השו"ע, אם עכ"פ היה שכיח במקום אנשים שמותר להם לקנות. למעשה נראה שלא חשו לדעת השו"ע במקום הפסד מרובה.⁴⁸

יד. הערה 25: מצה עשירה או בשר שהיה בו סירכא

כתבת שפשוט שעדיף לאשכנזי לאכול מצה עשירה מאשר לאכול בשר שיש בו סירכא. אני מסכים עם כבודו שהחשש לאיסור שיש במצה עשירה שנעשית כראוי קל יותר מבחינת החשש לאיסור דאורייתא מאשר בבשר שיש בו סירכא. אבל במצה עשירה שיש בימינו החשש הרבה יותר גדול מבשר שיש בו סירכא.⁴⁹ קרוב לודאי שהיא חמץ גמור של איסור כרת, בגלל מה שנאמר "מחמצת" - אף בנתחמץ מחמת דבר אחר, וכפי שביארתי שמסתבר שהכונה היא לחמץ מחמת חומרי התפחה. מכל מקום עיקר הדיון שלי הוא לא בזה אלא בענין הצורך להזהיר את האנשים מאכילת דבר שלפי מנהגם הוא איסור, ולא באתי עתה לקבוע מה היה ראוי לכתחילה לכל עדה ועדה להנהיג. ידוע שלפי שיטת הרב עובדיה יוסף נכון לומר באופן כללי שעדיף שכולם היו נוהגים כספרדים.

טו. הערה 27: לא מספיק לכתוב עוגיות מצה עשירה

בפועל, המפעלים מתחכמים ולפעמים גם לא כותבים מצה עשירה, וכפי שצינתי שבטבעות יין של גטניו לא כתוב כלום, וגם בפפושדו על חלק מהעוגיות כתוב מצה עשירה באותיות קטנות שצריך לחפש הרבה כדי למצוא אותן. וכפי שכתבתי הסברה אומרת שחייבים לכתוב אזהרה יותר ברורה, כפי שכתב הגרע"י, בודאי הוא היה סבור שצריכים לכתוב אזהרה ברורה

48. אבל דבר זה גרם שספרדים קונים לכתחלה בשר כשר אף ללא הפסד מרובה וזה מאכיל טרפות לישראל. (ובכל זאת המשיכו במשחטות הספרדיות למעך כפי שכותב כפה"ח, שלא החמירו כמון בהפסד מרובה לחוש למכשול שנגרם לאשכנזים ולספרדים על ידי זה. ע.א.)

49. כל הדיון שלנו הוא על מצה עשירה ללא חומרי התפחה.

גם על חדש בחו"ל לספרדים, ואינו כמו בשר שיש בו סירכה שלא קיבלו עליהם הוראת השו"ע במקום הפסד מרובה כזה, ואף המשחטות הספרדיות היו עושות בעצמן מיעוץ בסירכות.

ובר מן דין אנו רואים את כל התקלות שנגרמות מההיתר שמוסיפים חומרים בעייתיים, ואפילו המשגיח אינו ידוע מה שמוסיפים, כפי שציינתי בתגובה אחרת על שוקולד עד חצות של עלית, שמשגיח אומר שהורה להם לא להכניס חומרי התפחה ובפעול הם מכניסים. גם אם נאמר כדברך, שמשגיח לכתוב מצה עשירה, בפועל מי שמתיר צריך לחוש שילמדו ממנו אחרים לייצר בלי לכתוב מצה עשירה מפני שהדבר מצוי. החכם עיניו בראשו לא להיכנס כלל להיתר של מצה עשירה בגלל המציאות התעשייתית והמסחרית של ימינו.

טז. הערה 28: בישול גויים

כתבת שיש מפעלים של טונה וכדומה שלא נוהרים בבישול גוי אליבא דהשו"ע. לזה התייחסתי בכך שככל הנראה (מהשערה ולא מידיעה) היום במפעלים כאלו הכל נעשה על ידי ישראל, כי במפעל תעשייתי לא קשה כ"כ להקפיד שכל תהליך ההבאה לבישול ייעשה על ידי המשגיח.⁵⁰

סיכום⁵¹

לסיכום: פשט הסוגיות מורה כדברי הרמב"ם שבעיסה הנילושה במי פירות בלבד יש איסור⁵². כיון שהרמב"ם חזר בו בעקבות פשט הסוגיא מהיתר מצה עשירה ראוי היה גם לספרדים לא לעשות מצה עשירה.

בירושלים הנהיג הנחפה בכסף ואחריו החיד"א לעשות במי פירות רק בשימור, ולא רצו להחמיר לגמרי כי היה צורך הלכתי להתיר להם ללוש ביין, כדי להמעיט את עשיית המצות במים כשאין לזה הכרח. ומכל מקום, מתקופתם ככל הנראה נהגו לא להקל בזה ללא שימור, ובפרט בביצים שנזהרו לעשותן במיוחד במהירות טפי שלא יתפיחו כלל. גם בנתיבי עם כתב

50. כפי ששמעתי ממומחי כשרות אין הדבר פשוט כלל, אף בהשגחות של בדצים למיניהם או רבנות למהדרין לא תמיד מקפידים ע"ז.

51. עיין בב' הסיכומים שכתבתי במכתבים הקודמים וצרף לכאן.

(סיכום מה שהודגש בהערות: לאחר כל הטיעונים שהעלה כבודו, נשארנו בכך שאין ספק הרמב"ם חזר בו ואסר ללוש במי פירות ללא שימור, וסברתו מוצקה ואיתנה. נראה שגם דעת רב האי גאון להחמיר, ומב"ג ורב שריא אין ראייה להקל. לכן משקל האוסרים אינו קטן ממשקל המתירים, ולכן יש להחמיר בדבר שאין בו צורך, כפי שעולה מדברי הנחפה בכסף והחיד"א).

52. תמוה שכן דורנו מכריע בין גדולי עולם בשעה שרובם אמרו להיפך וראו את כל הדיוקים והסברות שיש והכריעו להתיר ואף הרשב"א ששמע על חזרת הרמב"ם לא קיבלה, ואתה מכריע בסברא כנגד הרשב"א? אם היית אומר שהסברא היא כדעת רוב הראשונים ניחא, אבל לומר שהסברא כדעת המיעוט בדבר שלא התחדש לנו שום דבר שלא היה נגד עיניהם זה תמוה.

(אנו חוזרים לכך ש'רוב' נבחן גם לפי המשקל. הרשב"א אינו נותן להרמב"ם משקל גדול כמו הב"י לא באתי להכריע מסברה אלא רק לבאר את סברת הרמב"ם שכתבת שהיא מוקשית, וסוף דבר נראה לי שהעיקר כהמעשה רקח, הנחפה בכסף, החיד"א והשולחן גבוה, שחששו להחמיר גם לספרדים. ע.א.)

שנהגו בירושלים ללוש רק ביין, ומשמע לא בביצים. לכן קשה לומר שהמנהג בזה היה להקל ללא שימור כפי שעושים היום.

בכל אופן במציאות של ימינו יש להורות להימנע מכל צורה של הכנה של מצה עשירה בגלל המכשולים הרבים העשויים להיגרם מזה. בזמנם כשהנהיגו שלשים מהר היה זה קולא המביאה לידי חומרה, כדי להמעיט את הכנת המצות במים שקשה להיזהר בהם בעוד שצורך זה אינו קיים בימינו.

אין שום סיבה מספקת להמשיך במנהג לאפות מצה עשירה.

בסוף כל הדיון הזה אציין שהרב אברהם יוסף אמר בשידור ברדיו שלדעתו אין לסמוך על מה שהתיר הראשל"צ הרב מרדכי אליהו זצוק"ל להכין מצה עשירה בבית, כי במפעל יש אמצעים להשגיח שלא תהיה טיפת מים. אבל בבית קשה להשגיח על דבר זה. אך יש להעיר שגם הרב מרדכי אליהו כתב שלא לעשות זאת. כך היא לשונו במאמר מרדכי פ"ד סעיף יד: "כיום נהגו גם הספרדים שלא לאכול מצה עשירה, ובפרט עוגות שנעשות במפעלי תעשיה שקשה מאוד להשגיח שלא תבוא אליהם טיפה אחת של מים".

לפי כל מה שביררנו כאן אכן ראוי להמנע מלעשות מצה עשירה גם בבית ללא חומרי התפחה וללא ביסולפיט.

